

---

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG

REDAKTØRAR:

VIDAR HASLUM, OLE-JØRGEN JOHANNESSEN,
GUDLAUG NEDRELID OG TOM SCHMIDT

ÅRGANG 38 – 2021

NOVUS FORLAG – OSLO

Redaksjon:

Vidar Haslum, Universitetet i Agder,
Ole-Jørgen Johannessen, Universitetet i Bergen,
Gudlaug Nedrelid, Universitetet i Agder og
Tom Schmidt, Universitetet i Oslo.

Manuskript og bøker til melding:

Gudlaug Nedrelid, Universitetet i Agder,
Postboks 422, 4604 Kristiansand.
gudlaug.nedrelid@uia.no

F.o.m. årgang 39 får vi ny redaksjon, og bøker til melding m.m. skal sendes til:

Tor Erik Jenstad.

NTNU Postboks 8900, Torgarden

7491 Trondheim

tor.erik.jenstad@hf.ntnu.no

Abonnement

Privatabonnement kostar kr 300 per år. Bankgirokontonummer: 7874.05.33362. Eller med kredittkort (VISA eller Master-Card). Kontakt forlaget.

Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.

«Namn og nemne» blir utgjeve av Norsk namnelag.

© Den enkelte forfattaren

ISSN 0800-4684

Trykk: lasertrykk.no

Innhald

Kristin Bakken: Margit Harsson (9. juni 1943– 3. juni 2021) ..	7
Jesse Bratt: Terrengordet avløype	11
Kåre Hoel †: <i>Valdisholm</i> – og litt om gårdsnavnene <i>Folkenborg</i> og <i>Trømborg</i> i Eidsberg	21
Finn Myrvang: Det dunkle nammeleddet <i>Smør-</i>	33
Dag Orseth: Plottet som samler. Et hermeneutisk perspektiv på kategorisering av betydning i navn på travhester	61
Eira Söderholm: Bruken av navneparene <i>kvener</i> – <i>Kvenland</i> og <i>finner</i> – <i>Finland</i> i tekster fra middelalderen. En kildekritisk gjennomgang.	83
Ivar Utne: Mellomnavn i Norge og Danmark, oppfølging av artikkel i <i>NN</i> 35 (2018)	161
Bokmelding	180
Tilsend litteratur	185
Medarbeidarar i årgang 38	186

Forkortingar

AB	=	Aslak Bolts Jordebok. Utg. ved Jon Gunnar Jørgensen. Oslo 1997
ANF	=	Arkiv för nordisk filologi
APhS	=	Acta Philologica Scandinavia
BK	=	Bergens kalvskinn. Utg. av Ole-Jørgen Johannessen. Oslo 2016
BØ	=	Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold. 1–20. Oslo 1994–2021.
da.	=	dansk
BMO	=	Bokmålsordboka. 3. utg. Red.: Boye Wangensteen. Oslo 2009.
bm.	=	bokmål
DGP	=	Danmarks gamle Personnavne. I (1–2) – II (1–2). København 1936–1964
DN	=	Diplomatarium Norvegicum. I–. Christiania/Kristiania/Oslo 1847–
DS	=	Danmarks Stednavne. I–. København 1922–.
fi.	=	finsk
frank.	=	frankisk
fær.	=	færøysk
gda.	=	gammaldansk
geng.	=	gammalengelsk
germ.	=	germansk
gfr.	=	gammalfransk
gfri.	=	gammalfrisisk
ghty.	=	gammalhøgtysk
gind.	=	gammalindisk
gir.	=	gammalirsk
glty.	=	gammallågtysk
gno.	=	gammalnorsk
gnord.	=	gammalnordisk
got.	=	gotisk
gprov.	=	gammalprovençalsk
gr.	=	gresk
gsv.	=	gammalsvensk
gæl.	=	gælisk
HT	=	Historisk Tidsskrift (norsk)
ie.	=	indoeuropeisk
isl.	=	islandsk
KLNM	=	Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. 1–22. 1956–78
lat.	=	latin
lett.	=	lettisk
mlty.	=	mellomlågtysk
MM	=	Maal og Minne
mnl.	=	mellomnederlandsk
NE	=	Oluf Rygh: Norske Elvenavn. Kristiania 1904
NEL	=	Olav Veka: Norsk etternamsleksikon. 2. utg. Oslo 2016
NG	=	Oluf Rygh m.fl.: Norske Gaardnavne. 1–18. Kristiania/Oslo 1897–1924
nl.	=	nederlandsk
NLR	=	Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. I–VI. Oslo 1937–43
NLT	=	Norsk Lingvistisk Tidsskrift
NN	=	Namn og Nemne
nn.	=	nynorsk

no.	= norsk
NO	= Norsk ordbok. 1–12. Oslo 1966–2016
NO Aasen	= Ivar Aasen: Norsk Ordbog med dansk forklaring. Christiania 1873
NoB	= Namn och bygd
NPL	= Kristoffer Kruken & Ola Stemshaug: Norsk personnamnleksikon. 3. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo 2013
NRJ	= Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. [...] ved H. J. Huitfeldt-Kaas o.fl. I–V. Christiania/Oslo 1887–1966/83
NRO	= Norsk Riksmålsordbok. I–VI. Oslo 1937–1995
NS	= Olav T. Beito: Norske sæternamn. Oslo 1949
NSL	= Jørn Sandnes & Ola Stemshaug (red.): Norsk stadnamnleksikon. 4. utg. Oslo 1997
NYN	= Nynorskordboka. 4. utg. Red.: Marit Hovednak et al. Oslo 2006.
OE	= Olav Engelbrektssøns jordebog. [...] Udg. [...] ved Chr. Brinchmann og J. Agerholt. Oslo 1926
RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den Røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. [...] udg. ved H. J. Huitfeldt. Christiania 1879
SAS	= Studia anthroponymica Scandinavia
seinlat.	= seinlatin
st.	= stamme, stomm
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv
TR	= Trondhjems Reformats 1589. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. 2. 1–104. Utg. [...] ved Anne-Marit Hamre. Oslo 1983
ØK	= Økonomisk kartverk

Uttale

Uttalen er attgjeven i fonemisk transkripsjon, mellom skråstrekar. IPA-symbol er nytta.

Forklaring av nokre symbol:

/ˈ/	= tonem 1 (i nontonemiske måføre: hovudtrykk)
/ˈˈ/	= tonem 2
/ˈˈ/	= bitrykk

Margit Harsson

9. juni 1943 – 3. juni 2021

Ein vakker junimorgon i 2021 døydde Margit heime i Hole. Ho levde livet til fulle heilt til siste slutt, og ektemannen Bjørn Geirr følgde henne til døra slik dei to har følgd kvarandre sidan dei begge var i 20-åra. I meir enn fire år levde ho med kreft som ho visste ville vinne til slutt, men ho fylte også desse åra med dei livskvalitetane som var viktige for henne; familien, vener, gjester, mat, hus og hage, lokalsamfunnet ho var med på å prege, turar og reiser med kulturhistorisk innhald – og så fag – i vid meining. Ho leverte frå seg den siste artikkelen sin mindre enn ei veke før ho døydde.

Margit var namnegranskar, men ho var i også ein publiserande kulturhistorikar. I dette forumet skal eg leggje fokuset på fagpersonen, men eg må innleiingsvis seie at det har vore eit privilegium å ha Margit som kollega og ven. Ho var eit sjeldant godt menneske; varm, klok, med omsut for nære og mindre nære, og med eit brennande engasjement for fag og historie.

Alt dette starta på garden Oppsata i Ål i Hallingdal, der ho som midt-ørste av tre sysken voks opp på ein gard og i ei grend der nedervd kultur prega dagleglivet. Ål-dialekta beheldt ho heile livet. Ho drog til lands-

gymnaset på Voss og tok artium på norrønlinja der i 1962. Deretter bar det vidare til Oslo, først sekretærlinja på Oslo Handelsgymnasium, så engelsklinja på Oslo lærarskule. Ho møtte Bjørn Geirr i desse åra, og dei fekk to gitar saman. I 1976 flytta dei til Røyse i Hole kommune, og dette valet av bustad kom til å prege karrieren og livet hennar på avgjerande måtar. Som heimeverande småbarnsmor starta Margit på Universitetet i Oslo, ho tok etnologi og nordisk på lågare nivå først, og så hovudfagseksamen i nordisk språkvitskap i 1982.

Hovudoppgåva innvarsla livslangt engasjement for kulturhistoria i Hole, for i den analyserte ho stadnamn i Hole som ho sjølv hadde samla inn. Eit biprodukt av arbeidet var den kjennskapen ho fekk til folk og historie i Hole kommune som ho relativt nyleg hadde flytt til. Dette blei ein viktig ressurs for henne, noko eg kjem tilbake til. Margit fekk registrert heile dette namnetilfanget på holkort; ho blei altså den første som registrerte namnetilfanget sitt digitalt – i alle fall ved Universitetet i Oslo. Dei to første faglege bidraga hennar frå 1983 handla då også om erfaringane hennar med digital bearbeiding av eit namnetilfang. I 1985 publiserte ho artiklar både i *Heimen* og *Namn og Nemne* om same tema. Det var ikkje rart at Institutt for namnegransking (seinare Avdeling for namnegransking) sikra seg pionerkompetansen hennar ved å tilby henne eit vikariat i 1983, vit.ass.-stilling i 1984 og fast amanuensisstilling i 1989. Avdeling for namnegransking blei arbeidsplassen hennar heilt fram til ho gjekk av for aldersgrensa i 2013, frå 2006 i stilling som førsteamanuensis.

Margits særlege interesser som namnegranskar går i alle fall langs tre spor. Eg har alt nemnt pionerarbeidet med digital behandling av namnetilfang, og slik registrering førte logisk nok til ei tidleg interesse for *namnestruktur*. Fleire av dei tidlege arbeida hennar har dette som tema.

Det viktigaste faglege fokuset hennar er likevel bustadnamna. Ho realiserte prosjektet *Bustadnavn i Østfold* saman med Tom Schmidt i perioden 1994–2021. På grunnlag av Kåre Hoels etterlatne manuskript, gjorde Margit og Tom ein kjempejobb med å fullføre dei 20 banda, som altså representerer ei massiv supplering og revisjon av det *eine* Østfold-bandet i *Norske Gaardnavne*. Margit stod for seks av desse banda (bd. 2 *Skiptvet*, bd. 4 *Spydeberg*, bd. 6 *Askim*, bd. 8 *Idd*, bd. 10 *Aremark* og bd. 12 *Rødernes og Rømskog*). Parallelt med Østfold-namna, arbeidde Margit med norske *rud*-namn. Og i 2010 kom hennar opus magnum, *Leksikon over norske rud-namn frå mellomalderen*, eit verk på 930 sider som gjere greie for alle dei gamle *rud*-namna etter same mal som var lagt for *Bustadnavn i Østfold*. Dette er eit oppslagsverk av varig verdi for alle nordiske nam-

negranskarar – både personnamn- og stadnamngranskarar, men også for alle som trekkjer inn namnemateriale i tverrfaglege studium, det vere seg lokalhistorie, arkeologi eller historie. For boka blei ho tildelt ein forskingspris frå Kungl. Gustav Adolfs Akademien 6. november 2011.

Denne massive empiriske erfaringa med bustadnamn i Østfold, med *rud*-namna og med bustadnamn i Hole, gjorde at Margit hadde eit stort reservoir av interessante namnefaglege problem å ause av når ho skulle levere einskildartiklar. Og i bibliografien hennar finn vi ein perlerad av slike studiar. Gode eksempel er «*Jonstrud og Bjørnstrud. Om t-inskot mellom s og r*» (1995), «*Bekkhush – 13 bustadnamn i Østfold*» (2000), «*Gardsnamnet Dagerød i Aremark*» (2002), «*Kugga og Kuggerud, ein elv og ein gard*» (2006) og «*Frå Oddsruđ til Auserød – om lydlege endringar i gamle rud-namn*» (2008).

Den tredje tydelege faglege interessa hennar er den meir kulturhistoriske tilnærminga til namnetilfanget, der namna blir utgangspunkt for lokalhistoriske studium. Det går ei line frå barndommen i Ål, via etnologi som fag, innsamlinga av stadnamn i Hole til Margit som lokalhistorikar både i Hole og andre stader. I 2000 fullførde Margit boka om Stein gard i Hole (269 sider). I denne boka er Margit lokalhistorikar, namna er med, men det er også ei rad andre kjelder. I publikasjonslista hennar finn vi fleire artiklar som har eit slikt vidare historisk siktemål. Ho har eit par artiklar om Halvdanshaugen på Ringerike, er interessert i historia til Krok-skogen og bidrog inn i det store Gråfjell-prosjektet i Åmot i Hedmark. Ho tematiserer eksplisitt gardsnamna sin kjeldeverdi i artikkelen «*Gardsnamn som kjelde i bygdehistoria*» (2002).

Som fagtilsett ved Universitetet i Oslo underviste og rettleidde ho på alle nivå, ho arbeidde med samlingane, ikkje minst med digitalisering og tilrettelegging, ho publiserte i det store formatet, og i artikkelformatet utan stopp, ho skreiv bokmeldingar, redigerte rapportar og festskrift og formidla faget i populære forum. Ho var også ein god og støttande kollega som bidrog positivt i alle fagleg-sosiale samanhengar. Ho drog lasset då den store nordiske namneforsarkonferansen blei arrangert i hennar kjære Hole kommune i 1994. Vi er mange som sit att med uforgløyemelege minne om det kulturhistoriske programmet Margit då la opp til – i tillegg til det faglege utbyttet konferanseprogrammet gav. I 2013 redigerte kollegaer festskriftet *Målblomar til Margit* i høve 70-årsdagen hennar som også inneheld publikasjonslista hennar ajourført til dette året.

For oss som kjende Margit frå universitetssida, var det utruleg sterkt og imponerande å få høyre i gravferda kva Margit har bidradd med som

ressursperson i Hole kommune *i same tidsperiode* som ho var vår kollega på Universitet i Oslo. Ho var initiativtakar og aktiv pådrivar for stiftinga av Hole historielag, det same galdt bygdeboka og bygdearkivet. Ho la sjølv ned eit stort arbeid med å byggje opp det digitale fotoarkivet i kommunen, og ho var initiativtakar til å etablere Nasjonalt senter i Hole for opplysningar om Jørgen Moe. I tillegg har ho engasjert seg i andre lokale lag og foreiningar, så som bygdekvinnelaget og lokal interesseforeining for hørselshemma. Ho mottok høgst fortent Hole kommunes kulturpris i 2002.

Margit Harsson har gjort ein stor og varig innsats til beste for norsk og nordisk namneforskning. Men med Margit har vi i tillegg mista ein sjeldan lysande og positiv kulturbyggjar på alle omkverve i livet: frå alle dei personlege relasjonane ho stelte så fint med, til det fagleg-sosiale miljøet ho bygde opp rundt seg på Universitetet i Oslo – til den store innsatsen ho har gjort i Hole kommune. Margit har sett positive spor etter seg på så mange felt, og vi er mange som med stor takksemd og vemod takkar henne for livsverket.

Kristin Bakken

Terrengordet avløype

Av Jesse Bratt

This article tries to find the meaning of the word avløype. The word is undocumented in dictionaries, but is used in 157 places names in Western Norway. It may once have used to describe shore areas between the high-water mark and low-water mark. But many places the names denote do not match this description today. The article's analysis is based on a review of the literature, metadata from name archives, maps of the places the names denote, and letters from local historical societies.

Det er funne 157 stader i Noreg med namn som inneheld ordet *avløype*. Stadene finst i hovudsak langs vestlandskysten, i ei stripe mellom Boknafjorden og Nordfjord. *Avløype* er eit bustadnamn i Sveio, Fitjar, Solund og Askvoll. Eit søk på nettsida til Statistisk sentralbyrå 3. juli 2020 viste at det fanst 28 personar med etternamnet *Avløyp*.

I Norsk Ordbok er ikkje ordet *avløype* nemnd, men det står følgjande om substantivet *avlaup*:

1. høve for vatn (el anna væte, gass o a) til å renna bort (el unna) [...]
2. stad (opning, grøft røyr o l) der vatn (el anna væte, gass o a) renn (kan renna) bort [...]
3. det å gå ut over dei rette, rimelege grensene; det er gå over streken [...]

Det ligg ein setel i arkivet til Norsk Ordbok med eitt døme på *avløype*, som stadnamn frå Sunn- og Nordhordland, utan tolking.

1 Tolkingar

Ulike namneforskarar har tolka ordet ulikt i stadnamn. I *Norske Gaardnavne* 11 (1910) skriv Magnus Olsen følgjande om *Avløypet* i Sveio:

Afløpet. Udt. *ā`vløipe*. – Afløbet 1723.

Findes ogsaa i Fitjar (GN 18, 2), i Sulen og i Askvold (Afløb). Et Ord Avløype n. er ikke opført i Ordbøgerne. Betyder maaske: et Sted, hvor man lader noget «løypa av» (jfr. løypa Timber, nedstyrte Tømmerstokke; lade et Skib «løbe af» Stabelen). (NG 11: 110)

Men fleire namneforskarar skriv om stader der terrenget ikkje passar med denne tydinga av 'løype av'. I 1948 skriv Ole Andreas Selle følgjande i hovudfagsavhandlinga *Stadnamn frå eit øyrike (Vestre Bremnes)*:

Tilhøva talar mot ei slik tyding her, då det på dei fleste 'avløypa' korkje kan ha vore tale om skip eller tømmer. 5 av dei 7 avløypa eg har funne er eit nes eller ei halvøy som er mest avskoren frå land ved eit eid eller ein hals. Berre på eine staden er eidet så lågt at havreksten går mellom i stor flod. På inste enden av avløypet er der eit bratt berg nedmed, ned mot eidet. Sauer kan koma ut på sume av stadene, men aldri storfe. Det kan og vera så bratt at folk ikkje kan koma fram. 'Eg meiner det er noko som ikkje er tilgjengeleg frå hovudøya', sa ein heimelsmann. Ved dei to andre avløypa er der ikkje noko eid innafor, der er det bratte berget på ytste enden. Ut mot sjøen er der ei stett eller ein avsats nedafor berget. Ein kan enklast illustrera dei [som i figur 1].

Figur 1.

Namnet må ha samanheng med situasjonen. Sams for alle 7 avløypa er 'det bratte berget nedmed'. Ordet må vera ei avleiing til gno. hlaup n.: hopp, byks, men og *stad* der ein hoppar (Heggstad), sml. og nyno. laupa f. 'avsats, skar i fjeld, hvor et dyr (oftast ved nedsprang), har lett for å hamne fast' (Torp). Tydinga må vera ein stad der landslaget brått 'hleyf af', eller ein stad der ein må byksa (tak for tak) om ein skal koma nedfor.

(Selle 1948: 75–77)

Nok ei tolking skriv Kari Lønning Aarø i *Namnevandring i Stord og Fitjar*:

Avløpet kan knapt ha vore ein stad dei løypte tømmer, sjølv om namnet også

vert brukt om slik verksemd andre stader. Det er nok båtar dei har løypt her. Det var for trongt til at dei kunne ro mellom Avløypet og Ivarsøy, så båtan måtte hjelpast gjennom sundet på det smalaste. (Aarø og Rabben 2001: 165)

Peter Hallaråker skriv dette i *Skjergardsnamn frå Bremnes*:

avløype n /å:vløype/, jfr. gno. *hlaup* n. Oppt. 5 g om halvøy eller nes som er mest avskore frå land ved eit eid eller ein hals. Det har aldri vore løyping av tømmer e.l. på dei stadene som ber dette namnet, slik at det må vere forma på landskapet som har skapt namnet. Ordet må vere ei avleiing av gno. *hlaup* n og tyde ein stad der landskapet «hleypr af», og det er også karakteristisk for desse fem stadene at det er eit bratt berg ned mot eidet. Ordet er ikkje brukt som terrengord i målføret i dag. (Hallaråker 1976: 29)

Om namnet *Avløypet* opplyser *Norsk stadnamleksikon* (NSL 1997): «[...] øy i Fitjar komm, Hord. O. Nes set det til *avløype* n ‘stad som ligg langt unna og avgøymt (eller trongt) til’. [...]». Det blir vidare vist til Hallaråker 1976. Harald Stautland har ei anna tolking i hovudfagsavhandlinga *Opplysningar til Stadnamn frå Sagvåg*. *Avløype*-stadene der har grunne sund like ved, og han tolkar derfor ordet som ‘stad der sjøen renn av’ (Stautland 1976: 100). Simon Steinsbø skriv i *Gards- og ættesoge for Sveio* at «namnet Avløypet er kjent frå fleire stader på Vestlandet og er ofte nes som stikk ut i leia. Namnet kjem truleg av at ein frå neset ‘løyper av’, eller frå landet» (Steinsbø 1987: 236).

Tolkingane ovanfor viser usemje og liten klarleik. I dag er tydinga til ordet *avløype* mest bestemt av stadene med dette namnet. Staffan Nyström skriv om ei liknande utvikling som har skjedd med ordet *ård*, eit dødt terrengord i svensk:

Innebörden i namnelementet -ÅRD(EN) är för en namnebrukare lika med syn-tesen av alla enskilda namn på -ård(en), som finns i hans onomastikon; en sorts minsta gemensam nämnare för en mängd platser.

(Nyström 1995, 85)

For å finne fellestrekk mellom stadene med *avløype* i namnet har eg sett saman eit namneinventar og eit tilhøyrande atlas som famnar om 62 ulike namn, fordelt på 157 ulike stader. Atlaset inneheld berre 97 kart, fordi mange av namna er sekundærnamn, som er synlege på same kartet som primærnamnet.

2 Namneinventaret

Namneinventaret og koordinatane er tekne frå Sentralt stadnamnregister (SSR), Stadnamnsamlinga ved Universitetet i Bergen og Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane.

Tabell 1. Normert namneinventar

Avløyp (2)	Avløypet (66)	Indre Avløypet
Avløypa	Avløypetjørna (2)	Litla Avløypet
Avløypebleikja	Avløypesundet	Litla Avløyptåna
Avløypeboen	Avløypevadet	Litle Avløypeskjeret
Avløypedalen	Avløypevika (6)	Nordra Avløypa
Avløypeeidet	Avløypevikholmen	Nordre Avløypevika
Avløypeflore	Avløypevågen	(2)
Avløypeflua (2)	Avløypsbrekkene	Nordra Avløypeneset
Avløypehaugen	Avløypshola	Nordra Avløypet (2)
Avløypehogen	Avløypsholmen	Nordra Avløypsur
Avløypeholmen (3)	Avløypskjerene	Sigleavløypet
Avløypemyra	Avløypsnibba	Store Avløypeskjeret
Avløypenakken	Avløypsskjeret	Søra Avløypa
Avløypene	Avløypsundet	Søra Avløypeneset
Avløypenesberga	Avløypsvika (2)	Søra Avløypet (2)
Avløypeneset (11)	Avløypsøy	Søra Avløypevika
Avløypenesgytten	Avløypsåkeren	Søra Avløypsur
Avløypesholmen	Avløyptjønna	Søre Avløypevika
Avløypesanden	Avløypvika	Vestra Avløypevika
Avløypeskjeret (5)	Avløypvågen	Ytre Avløypet
Avløypesundet (3)	Hålandsavløypet	Ålupdalen

Eg fekk ikkje høve til å hente namn frå stadnamnarkivet for Rogaland ved Universitetet i Stavanger. Det kan derfor vere namn frå Rogaland som ikkje er komne med her. Tabell 1 viser alle namna i inventaret, utan dublettar. Namn som førekjem fleire gonger har talet på førekomst i parentes.

Eg har normert terrengordet til *avløype*, men i namneinventaret finst det fleire ulike skrivemåtar: *avløyp*, *ovløyp*, *åløyp*, *avløyb*, *avlaup*, *avløp* og *åløp*.

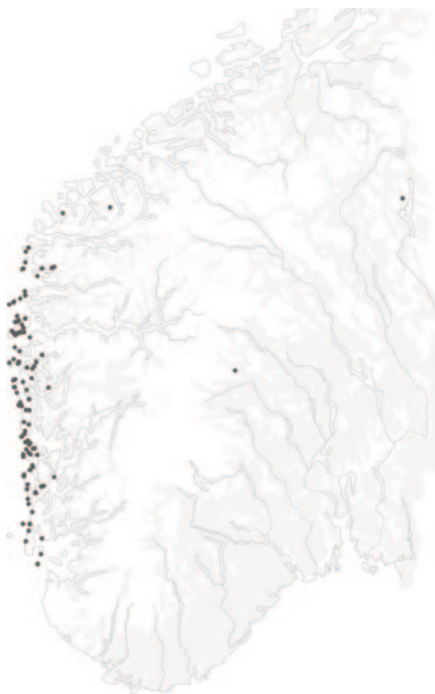
Ordet er eit inkjekjønnsord, men har i namnet *Avløypene* gått over til hokjønn, eit døme på fenomenet Oluf Rygh skriv om i NG Indl. s. 11 f., der inkjekjønnsord i gamle stadnamn går over til å vere hokjønn i fleirtal.

Det er berre i namna *Avløypene*, *Avløypa*, *Søra Avløypa* og *Nordra Avløypa* at *avløype* er heimla i fleirtal.

Avløype blir kategorisert som eit svakt inkjekjønnsord i stadnamnlitteraturen. Likevel finst det samansette namn der *e*-en er sløyfa eller erstatta med *s*-fuge: *Avløyptjønna*, *Avløypvika*, *Avløypvågen*, *Avløypsskjeret*, *Avløypsundet*, *Avløypsøy* og *Avløypsåkeren*.

Det finst berre to usamansette namn i ubunden form: Dei denoterer eit nes i Gulen og eit bruk i Askvoll. Den usamansette og bundne forma *Avløypet* er den mest frekvente med sine 66 førekomstar. *Avløypevika*, *Avløypvika* og *Avløypsvika* har til saman 9 førekomstar. *Avløype* har utmerkjingsord berre i namna *Hålandsavløypet* og *Sigleavløypet*.

Figur 2 viser alle stadene i inventaret. På kartet ser ein ei tydeleg stripe langs kysten, som er om lag 300 kilometer lang og 30 kilometer brei. Dei to største konsentrasjonane finst i Austevoll og Solund.

Figur 2. Avløype-namn i Noreg. Kartet byggjer på data frå Kartverket, Stadnamnsamlinga og Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane.

Utanfor stripa finst det berre to stader på Sunnmøre, éin stad i Hemsedal og éin stad i Hedmark. Stadnamnet i Hemsedal har den moderne tydinga ‘avløypsrøyr’, og skil seg derfor frå dei andre namna.

Tydinga til stadnamnet *Avløypet* i Vanylven på Sunnmøre er uklar. Staden i Hedmark heiter *Avløpstjønn*, og eg har ikkje funne fleire opplysingar om han. Om ein ser vekk frå desse tre namna, er området til *avløype*-namna ganske avgrensa.

Atlaset viser i større målestokk kvart punkt i figur 2, altså kvar stad med eit namn som inneheld ordet *avløype*. Eg sende brev med aktuelle atlassider til historielag i områda der stadene ligg, med spørsmål om tolking og kartfesting. Eg sende brev til 29 ulike historielag og fekk 15 svar tilbake. Desse svara, i tillegg til informasjonen i namneinventaret og sjølve kartfestingane, har vore grunnlaget for analysen.

Figur 3. *Avløypet på Seløyna i Øygarden. Her ser ein det karakteristiske eidet som mange av stadene har. Foto: Jesse Bratt.*

3 Analyse

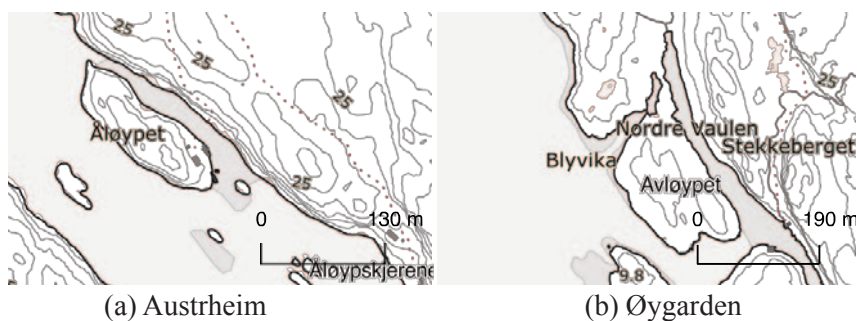
Dei fleste namna i namneinventaret inkluderer metadata om terrengkategorien, som til dømes *nes* eller *haug*. Tabell 2 viser terrengkategoriane til dei 66 namna der ordet *avløype* står aleine. Dette gir eit bilete av kva slags terrengformasjonar ordet *avløype* denoterer i dag.

Stadene er ulike, men dei fleste er anten holmar eller nes. Om ein slår saman kategoriane øy og holme, og kombinerer liten klubb, lita halvøy og avskore land med kategorien nes, blir desse to kategoriane endå sterkare. Den jamne fordelinga mellom kategoriane *nes* og *holme* gir mening når ein ser på kartfestingane. Ofte er stadene holmar som ligg veldig nær land. Ofte er det eit smalt landstykke som bind dei saman ved fjære sjø. Namna denoterer vatn i tillegg til land: Det er åtte vikar, seks sund og ein bakke i sjøen med namnet *Avløypet*.

Tabell 2. Kva *Avløypet* denoterer

13 holme	1 avskore land
12 nes	1 bakke i sjø
8 vik	1 hol med slåttemark
6 sund	1 liten klubb
3 berg	1 skogvakse område
3 lita halvøy	1 utlaup
3 øy	1 øyr
2 dal	

Figur 4. Avløype i Hordaland.

Figur 4 viser to stader som skiftar mellom å vere nes og holme. Staden i Øygarden er den same som på biletet i figur 3. Dei mørkegrå områda viser tørrfall, som Kartverket definerer slik i objektkatalogen sin: «Tørrfall kalles den delen av sjøbunnen som strekker seg fra 0,5 meter under sjøkartnull og opp til kystkonturen». Det vil seie at desse områda er under vatn ved høg sjø og over vatn ved låg sjø. Mange av stadene ser ut til å vere tilknytte fastlandet med eit tørrfall-område som gjer at dei vil skifte mellom å vere holme og nes, avhengig av tidevatnet.

Det er mogleg at terrengordet *avløype* har vore brukt om slike tørrfall, og så har denotasjonen sklidd over til å vere nærliggande stader, anten dei avdelte landområda eller vikane like ved, etter kvart som terrengordet har gått ut av bruk som appellativ. Men denne teorien kan ikkje forklare alle stadene. Til dømes er det berre éin stad av dei sju heimla hos Selle der vatnet faktisk går over eidet som skil dei frå fastlandet. Vidare er det to av dei som ikkje har eit slikt eid i det heile teke.

Eit anna døme på eit *avløype*-namn som ikkje blir forklart av denne teorien, er *Avløypeneset* på Huglo i Sunnhordland. Denne staden ligg i ein innsjø, utan tidevatn, og han manglar det smale eidet som dei fleste andre har (Bratt 2017: 77–79). Her finst det ei kløft som skil neset ut frå terrenget. Kan hende ordet *avløype* her viser til avsatsen, til liks med stadene utan eid hos Selle.

Likevel går tolkinga med tørrfall igjen i dei fleste av svara eg fekk frå historielaga. Til dømes skriv Alf Strand dette om *avløype*-namna i Solund:

Eg er oppvaksen på Strand i Solund, nabogarden til garden Avløypet. I utmarka på Strand har me også Litle-Avløypet, eller Litje-Avløypet som dei gamle sa. Mi tyding av namnet er denne: Avløypet betyr ein formasjon som sjøen deler av frå fastlandet. Garden Avløypet i Solund er ei halvøy. På høg flo og stor sjø er Avløypet delt i ei halvøy og to øyar. Litle-Avløypet er ei halvøy på fjære sjø og ein holme på floa. (Alf Strand, E-postkorrespondanse, 26. februar 2018)

Drøftinga ovanfor har vist at inga tolking kan forklare alle stadene, sjølv om tørrfall-tolkinga verkar å dekkje flest stader. Men fordi ordet har gått ut av bruk som appellativ, og ikkje finst anna enn i stadnamn, er det vanskeleg å seie noko om korleis tydinga til terrengordet *avløype* har utvikla seg.

Likevel kan ein seie noko om når og kor *avløype* blei brukt som appellativ. Når stadene med *avløype* i namnet er avgrensa til vestlandskysten, tyder dette på at bruken av *avløype* som appellativ var avgrensa til dette området. Det virkar usannsynleg at ordet har vore i allmenn bruk og ikkje blitt dokumentert, og ikkje brukt i stadnamn andre plassar.

Når *avløype* er ukjent som appellativ og udokumentert i ordbøker, tyder dette på at ordet berre har blitt brukt som terrengord ein kort periode.

Om det hadde vore brukt som terrengord i lang tid, ville ein òg ha forventa fleire namn der *avløype* tok eit utmerkingsord, som til dømes Hålands-avløpet.

Sjølv om tydinga er uklar, høyrer terrengordet *avløype* til dei gamle dialektene langs vestlandskysten, og stadnamn med dette ordet er eit særmerke for regionen.

Referansar

- Bratt, Jesse 2017: *Stadnamn på Huglo*. Upublisert masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Hallaråker, Peter 1976: *Skjergardsnamn frå Bremnes*. Oslo.
- Norsk Ordbok = Alf Hellevik o. fl. (red.): *Norsk ordbok*. 1–12. Oslo 1966–2014.
- NG 11 = Oluf Rygh: *Norske Gaardnavne 11. Gaardnavne i Søndre Berghenhus Amt*. Udgivne med tilføiede Forklaringer af Magnus Olsen. Kristiania 1910.
- NG Indl. = Oluf Rygh: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Kristiania 1898.
- NSL = Jørn Sandnes og Ola Stemshaug (red.): *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo 1997.
- Nyström, Staffan 1995: Lexikon och onomastikon – två samverkande system. *NV* 12. 81–87.
- Selle, Ole Andreas 1948: *Stadnamn frå eit øyrike (Vestre Bremnes)*. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Oslo.
- Stautland, Harald 1976: *Opplysningar til Stadnamn frå Sagvåg*. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Steinsbø, Simon 1987: *Gards- og ættesoge for Sveio*. Bd. 2: Skulekrinsane Bua, Vikse, Vandaskog og Sveio. Sveio.
- Aarø, Kari Lønning og Jan Rabben 2001: *Namnevandring i Stord og Fitjar*. Stord.

Valdisholm – og litt om gårdsnavnene Folkenborg og Trømborg i Eidsberg

Av Kåre Hoel †

The present article was found with Kåre Hoel's manuscript to Vol. 19 Eidsberg of his work on the settlement names of the county of Østfold (BØ). Valdisholm is the name of a small uninhabited island in the river Glomma. Written tradition as well as archeological finds show that a fortress stood on the island at least as early as the beginning of the 13th century. Hoel reconstructs an ON form *Valdinsholmi which he compares with two other names in the municipality of Eidsberg, Folkinsborg, the present Folkenborg, and Treginsborg, now Trømborg, both undoubtedly at one time fortified royal farms. The first element of *Valdinsholmi is interpreted as the possessive form of *valdinn m, from ON vald n, 'power, might, authority', cf. the verb valda, 'rule'; cf. also ON valdborg f, 'stronghold'. *Valdinn m may then be understood as 'he who rules' or 'the mighty one', and Valdinsholmi 'the fortified island of the ruler'.

I manuskriptet til *Bustadnavn i Østfold. Eidsberg* (BØ XIX, utg. 2020) har Kåre Hoel (1922–1989) en artikkel om *Valdisholm*. Da dette ikke er noe «bustadnavn», har jeg funnet det riktigst å ikke ta artikkelen med i den redigerte versjonen av boka. Navnet er imidlertid språklig interessant – og holmen har en viss historisk interesse, og jeg har derfor i samråd med de øvrige redaktørene i Namn og nemne funnet å ville publisere en varsomt redigert versjon av artikkelen. I all hovedsak er den trykt i samsvar med prinsippene som er lagt til grunn for utgivelsen av Hoels verk (BØ I–XX). Lydskriften er således en forenklet *Norvegia*. For øvrig har jeg tilføyd noen kommentarer og en litteraturoversikt.

Tom Schmidt

Valdisholm – til Ualdensholma (Valldisholma) NgL 1 r II 430, 1300–1350.¹⁾ til/i Val(l)disholma (HHs: Flateyjarbók 72, 91, 114, 144 f.²⁾ (jf Cod Fris,³⁾ Eirsp, AM 81a Fol).⁴⁾ Wallentzøhuus Ngl 1 r IV 376, 1346 (avskrift 1649 av avskrift 1483). *vider Valdens holma* RB 252, ca 1400. Wallersøe Norge I 106 223 273 289, 1743. Valdisholm Wilse 12 53–60, 1791. Vallandsøe Wilse 22 53, 1791.⁵⁾ Valders Holm 1822 K. Valdisholm 1971 ØK. 2019 NK.

Valdisholm er en lite holme i Glomma utenfor gnr. 32 Lindhol i Eidsberg. Den omtales flere steder i Håkon Håkonssons saga som sete for kongens lendmann, Arnbjørn Jonsson. Det var da en befestet borg på holmen. På Magnus lagabøters tid ble den brukt som fengsel. Alle merker etter fordums storhet er nå praktisk talt borte. Holmen er altfor liten til å kunne ha vært annet enn et militært støttepunkt på et strategisk sted, nettopp der Glomma slutter å være farbar. Jacob Nicolai Wilse (1791: 56) tenker seg derfor at Arnbjørn Jonsson har bodd på gården Lindhol, der Wilse (s. 54) også nevner store steinrøyser oppe på den bratte bredden rett imot Valdisholm, og som han tror må ha vært ment som fundament for et festningsverk langt større enn holmen. Borga på holmen må ha eksistert også i 1346, da kong Magnus Eiriksson den 25. april utsteder ei retterbot på «Wallentzøhuus» (avskrift 1649). Navnet er her blitt et typisk borg- eller festningsnavn på *-hus*, et navn som neppe har vært i alminnelig bruk, men kanskje nærmest er blitt laget for anledningen i analogi med andre, mer kjente navn på befestete steder der *-hus* var et alminnelig etterledd, f.eks. *Akershus* og *Båhus*.

Noe underlig er det at den samme retterbota som utstedes i 1346 (NgL IV 375 f.), også finnes utstedt samme dag og samme år «a Halóysu», d.v.s. på den nåværende gården Holøs i Rakkestad, om lag 1 mil fra Valdisholm (NgL III 165–67). Naturligst er det vel å forklare dette av kongens reiserute, slik at originalen har vært skrevet det ene stedet om morgenen, mens

-
- 1) Formen «Valdisholma» forekommer ifølge NgL i fem om lag samtidige versjoner av *Hirdskrá*; alle islandske.
  - 2) Sidehenvisningene gjelder bind 3, utg. av Guðbrandr Vigfusson og C. R. Unger i 1868, der følgende former finnes: «til/i Valldisholma» (s. 72, 114, 144 f.), «i Valdisholma» (s. 91).
  - 3) *Frisbok* (*Codex Frisianus*) har «til/i Valldisholma» på s. 451, 467, 486, 510, og på s. 583 heter det at Håkon lot «hvsa Valldisholma».
  - 4) *Eirspennill* (AM 47 Fol.) har følgende former: «til Valldisholma» (s. 532), «i Valldisholma» (s. 547), «i/um Ualldis holma» (s. 567, 597). AM 81a Fol. har følgende: «til/j Valldisholma (s. 411, 445). «j Valldissholma (s. 487), «til Valldis» (!, s. 545).
  - 5) Wilse 1779 (s. 430) skriver «Vallandsøe, (Valdisholm)».

den er blitt skrevet på et nytt sted om kvelden, og stedet for utstedelsen i dette tilfellet er blitt forandret i samsvar med reiseruta. Nå kan det ikke ha vært vanlig at stedet for utstedelse av et brev forandres etter det sted man er kommet til når avskriften tas. Forklaringen tør her være at kongen har vært på tur nordover. Da er det forståelig med en «retting» fra et simpelt gårdsnavn som *Halóysa* til det langt flottere «Wallentzøhuus» når brevet på nytt skulle dikteres eller avskrives. At *Halóysa* og «Wallentzøhuus» skulle være identiske, og at den kongens mann som styrte for Valdisholm bodde på *Halóysa*, som derfor skulle være kalt «Wallentzøhuus» i 1346, må man kunne se helt bort fra. Navnet gjelder uten tvil Valdisholm, men kan vel også i dette ene tilfellet der navnet kjennes, være brukt om borgkommandantens gård, da helst Lindhol, men kanskje også den noe lenger sønnafor liggende storgården Huseby.

Navnet kan i dag høres uttalt i mange forskjellige former – og med vekslede tonelag, et resultat av at den muntlige tradisjonen er blitt utsatt for litterære påvirkninger, således [*ˈvaldɪshɑ̂tm(ən)*], [*ˈ(ˈ)valdɪsøy(a)*], [*ˈvalɔ̂shɑ̂tm(ən)*], [*ˈvalɔ̂søy(a)*], [*ˈ(ˈ)valanshɑ̂tm(ən)*], [*ˈ(ˈ)valansøy(a)*]. Skiftet i etterleddet kan sammenliknes med følgende ord av Wilse (1791: 53): «I den gamle Norske Historie forekommer ellers Valdisholm, nu kaldet Vallandsøe». Dette kan ikke forstås på annen måte enn at den sistnevnte har gjeldt for en vanlig brukt talemålsform, forskjellig fra den gjennom Håkon Håkonssons saga litterært overleverte *Valdisholm*. Uttalen [*ˈvaldis-*] er reint litterær. [*ˈvalɔ̂s-*] er sannsynligvis en folkeetymologisk omdanning i tilslutning til landskaps- og innbyggernavnet *Valders* (*Valdres*). At *a* har holdt seg som [*a*] og ikke blitt åpnet til [*æ*], må skyldes de andre kjente formene, der uttalen var med [*a*]. Man kunne være tilbøyelig til å mene at uttalen [*ˈvalɔ̂s-*] er oppstått av den litterære formen *Valdis-*, men da allerede kartet 1822 K har «Valders Holm», kan det vel hende at denne formen var en brukelig uttale også på Wilses tid, selv om han bare nevner «Vallandsøe». Det var nok mulig at [*ˈvalɔ̂s-*] var oppstått, ikke av *Valdis-*, men av en gammel form **Valdens-* > **Valle(n)s-*, også i dette tilfellet ved folkeetymologisk omdanning og ikke ved noen særutvikling på reint språklig grunnlag (jf. Hoff 1946: 209).

I alle fall kan vi gå ut fra som sikkert at den formen *Vallands-* som Wilse nevner som alminnelig uttale på hans tid, og som svarer helt til [*ˈ(ˈ)valans-*] i dag, er helt upåvirket av den litterære formen *Valdis-*. Denne nåtidsformen

med [n], på Wilses tid helt forskjellig fra den litterære formen uten *n*, må gå tilbake på de gamle formene med *n*, «Valdens-» (RB), «Ualdens-», «Wallentz-» (NgL).

Men uttalen [“(’)valans-] kan ikke være regelrett utviklet, og det kan neppe være annet enn folkeetymologisk omdanning som også her har gjort seg gjeldende. Særlig når navnet gjaldt et så sjeldent og fantasiegående sted som en middelalderlig ridderborg, kunne man vente folkeetymologisering til et lydlig nærstående navn som var mer kjent enn det regelrett utviklete **Vallens-* < **Valdens-*. Det ligger da nærmest å forklare formen [“(’)valans-], med *a* i andre staving, som folkeetymologisk tilslutning til *Valland*, det gamle navnet på Frankrike, i alminnelighet Nordvest-Frankrike, et område med mange borger og festninger og med noe av riddertidas romantikk over navnet. Men da må også byttet **Valdens-* > *Vallands-* ha foregått tidlig, mens navnet *Valland* enda var vanlig kjent.

Kanskje kunne også nevnes den mulighet at *Valland* kunne være en avsporet sideform av det gamle, sagnhistoriske heltenavnet norrønt *Vǫlundr* m. Mulig kunne denne tanken finne noen støtte i at dette navnet i svensk før delvis har vært *Valand*.⁶⁾

Et annet bevis på at navnebyttet ikke er foregått i de siste århundrer, er opprettholdelsen av fullvokal [a] i første stavelse. I det regelrett utviklete **Valdens-* > **Vallens-*, som ligger til grunn for navnebyttet, kunne, på det tidspunkt forandringen fant sted, fullvokalen [a] enda ikke ha blitt åpnet til [æ], som er den regelrette utvikling. Om så var skjedd, ville det nemlig ikke ha foreligget noen grunn til å assosiere *Vallands-* med en uttale med åpnet vokal, *[“vælns-].

Uttaleformen «Vallandsøe» hos Wilse, som var uavhengig av den litterære formen *Valdisholm*, samsvarer ikke bare med uttalen [“(’)valans-øy(a)] i dag, men – for andreleddet øy – også med «Wallantzøhuus» i NgL. Om man kan stole på avskriverne, har øy vært brukt ved siden av *holm(e)* alt på 1300-tallet. Når det så gjelder å vurdere de to eldste overleverte formene «Valdens-», «Valldis-», taler de foregående formene med *-n-* avgjort for den første. Dette støttes også av at to forskjellige kilder som *Røde bok* og de norske håndskriftene av NgL har «*-n-*», mens det er de islandske avskriftene som har «Valldis-». De forskjellige håndskriftene av Håkon Håkonssons saga har også «Valldis-», som det må ha stått i ori-

6) Dette er tilføyd i en fotnote.

ginalen, men også her er å merke at sagaen ble skrevet av en islending. Når disse ting tas i betraktning, kan vi ved forklaringen av navnet trygt gå ut fra formen «Valdinsholmi», av et eldre **Valdinsholmi*.

Det foreligger altså et navn på et befestet sted, ei borg, og forleddet i dette navnet ender på *-ins*. Det er ikke til å unngå at man kommer til å tenke på et par andre navn, nettopp i samme herred, *Treginsborg*, som har gitt navn til *Trømborg* sokn (gnr. 159 og 160), og *Folkinsborg*, nå *Folklenborg* (gnr. 71), Håkon Håkonssons fødested og tidligere kirkested for et eget kirkesokn av samme navn.

Folkinsborg forekommer også i naboherredet Rødenes, også den gården nevnes i Håkon Håkonssons saga som kongsgård. Når begge *Folkinsborg*-gårdene nevnes i denne sagaen som kongsgårder, må det være rimelig å oppfatte *borg* her og i det nærliggende *Treginsborg* i betydningen ‘befestet sted’, siktende til godt forsvarte kongs- og høvdinggårder, eller, som Asgaut Steinnes (1957–58: 306) har antydnet, til militære støt-tepunkt i et forsvarssystem. Vi får da akkurat samme forhold som ved «Valdinsholmi». Navnene gjelder befestete steder, og forleddene ender på *-ins*: *Folkins-*, *Tregins-*.⁷⁾

Treginsborg antas å komme av et mannstilnavn norrønt **Treginn* m (Lind 1921: 387). Det **folkinn* m som synes å måtte foreligge i *Folkinsborg*, kunne analogt med det ventes å være et personbetegnende ord, og man kunne gjette på et ord avledet av *folk* n, ‘krigsflokk’, norrønt **folkinn* m, synonymt med *fylkir* m, ‘høvding’.

Følger man tanken om et personbetegnende ord videre for det funksjonelt og formelt parallelle *Valdinsholmi*, skulle man ha for seg et **valdinn* m. Også i dette ordet er stammen klar. Den må være det *vald-* som forekommer i *vald* n, ‘velde, makt, herredømme, styremakt’, og det tilsvarende verbet norrønt *valda*, ‘ha makt, rå over’. Spørsmålet er på hvilket formelt grunnlag formen **valdinn* er dannet.

Ved **folkinn* syntes det ikke å kunne være tale om noen preteritum partisipp-dannelse. Her derimot er nok en preteritum partisipp *valdinn* av *valda* v språklig mulig, men logisk lite rimelig, da ordet ville gi uttrykk for en passiv i stedet for en aktiv tilstand (‘den som ble rådet over’, i stedet for ‘den som råder over’). Men om det kunne dannes et avledet personbetegnende **folkinn* m til *folk* n, måtte det også kunne dannes et **valdinn*

7) Se nærmere i BØ XIX 182–84, 329.

m til *vald* n. Betydningen ville da nærmest bli ‘den som styrer, råder’, eller ‘den mektige’. Et slikt **valdinn* m kunne da sammenliknes med norrønt *valdari* m, *valdi* m, *valdr* m, alle med betydningen ‘styrer, hersker’; jf. også *folkvaldi* m, *folkvaldr* m.

Om man ikke vil godta forleddet som dannet av et personbetegnende suffiks på *-inn*, men likevel vil oppfatte det som et personbetegnende ord, kunne nok teoretisk tenkes at forleddet var bestemt form genitiv av et slikt. Den gamle formen *Valdensholmi* kunne da formelt komme av et **Valdanscholmi* > **Valdæns-* > *Valdens-*, med den tidlig inntrådte reduksjon av *a* > *æ*, *e* etter lang rotstavelse, også *-an* > *-en*; se Seip 1955: 135, 253. Et slikt *Valdens-* < **Valdansch-* ville da kunne være bestemt form genitiv av det ovenfor nevnte *valdi* m, men forklaringen genitiv er lite rimelig, både p.g.a. den gamle skrivemåten «Valldis-» med *i*, og ved at den da må skilles fra de to andre navnene, *Folkinsborg* og *Treginsborg*, der *i* utvilsom er det gamle.

En annen mulighet burde også prøves. Formelt skulle **valdinn* m med *i* kunne være bestemt form av det ovenfor nevnte *valdi* m – med tidlig bortfall av genitivs-*s* til substantivet når *-s* står til artikkelen (Seip 1955: 77, 188 f.: *bopings*, *heimens*, *arins*, *rikins*, *konongens*, *iarlens* osv.).⁸⁾ Men også ved en slik forklaring ville man miste forbindelsen med *Folkins-*, *Tregins-*, da det ved disse ikke synes å kunne være noen bestemt artikkel i genitiv som er lagt til noe personbetegnende, enstavet substantiv. Dertil kommer at et substantiv i bestemt form genitiv er helt uvanlig som forledd i stedsnavn. Her hvor man har en helt spesiell navnetype på tre navn, kunne man kanskje likevel med noen rett tenke seg en slags «riddertidsnavn» av særlig lagingsmåte, og uttalen av *Folkenborg* med enstavings tonelag kunne da få en forklaring.

Godtar man en slik lagingsmåte med et substantiv i bestemt form som forledd, var enda en mulighet tenkelig. I *Stjórn* forekommer et ord som det ligger nær å assosiere med borga på *Valdinsholm*, nemlig *valdborg* f, som Heggstad oversetter med ‘mektig borg’, der forleddet er *vald* n i stammeform.⁹⁾ Da den befestete *holme* her står i samme betydning som *borg*, kan man spørre om **Valdins-* kan settes i direkte sammenheng med *Vald* – dvs. *vald* n – uten å gå omveien om en personbetegnelse. Med den samme tidlig inntrådte, reduserte genitivslaging med bortfall av *-s* til substantivet når *-s*

8) Tilføyd i marginen: Sannsynligvis i tilfelle uten *-s* alt da det ble dannet.

9) Se Fritzner III 844: «Borg, Stad som behersker et omliggende Distrikt».

står til artikkelen, kunne *Valdinsholmi* teoretisk tenkes å inneholde bestemt form genitiv av *vald* n: ‘maktens, styremaktens, riksmaktens befestete holme’. Forklaringsmåten kunne også brukes på *Folkinsborg*, da *Folkins*- kunne være bestemt form genitiv av *folk* n og stå for **Folksins borg*, ‘hærfolkets, hirdfolkets borg, krigerborga’. Forklaringsmåten gir for dette navnet god mening, men det lar seg vanskelig gjøre å finne noen parallell utvikling for det tredje navnet, *Treginsborg*. Selv om man gikk med på en slik uvanlig grammatisk form og lagingsmåte av forleddet, i egenskap av tre isolertstående riddertidsnavn, finner jeg det derfor rimeligst å vende tilbake til forklaringen av en personbetegnelse laget på et *-inn*-suffiks, enda det også her kan innvendes at de antatt suffigerte formene **Valdins-* og *Folkins-* ikke er helt analoge med den antatte preteritum partisipp-formen *Tregins-*. Går man da ut fra **valdinn* m som et personbetegnende ord, skulle betydningen av *Valdinsholmi* bli ‘herskerens, styrerens befestete holme’.

Wilse (1791: 54) forteller følgende:

Valdisholm (nu Vallandsøe), var i gamle Dage baade berygtet og berømt. Al- lerede Aar 375 efter Christi Fødsel droge Brødrene Halfdan I. og Fridleif III., begge paa eengang Konger i Danmark, ud mot 12 tobenede Bjørne, som alle vare Brødre, nemlig Gerbjørn, Gunbjørn, Arnbjørn, Steenbjørn, Esbjørn, Bjørn &c.¹⁰⁾ [...], [som] forladte af andre deres Forbundne havde retireret sig til Valdisholm.

Wilse viser til Suhms *Historie af Danmark*, som igjen må ha fortellingen fra Saxo. Hos Suhm står «Valdisholm i Vingulmark».¹¹⁾ Man blir derfor interessert i å vite hvilken skriftform av navnet Saxo bruker. Det viser seg at Saxo ikke har noe slikt navn i det hele tatt. Han snakker bare om ei borg på ei øy i ei fossende elv.¹²⁾ Når Suhm gjør Valdisholm til åstedet for Saxos eventyrsaga, så er det fordi han kjenner Valdisholm fra Håkon Håkonssons saga.¹³⁾ Når Saxo ikke nevner Valdisholm, bortfaller også muligheten for å finne en forbindelse mellom opplysningen om de 12 tobeinte bjørnene,

10) Wilse 1779 (s. 433), nevner i tillegg *Torbiørn*; det samme gjør Saxo («Thorbjørn» s. 221).

11) Hoel må her ha brukt Suhm bd. 1 s. 180. I en fotnote nevner Suhm navnene på seks av de «12 norske Brødre»; *bjørner* er det ikke snakk om.

12) På «en Holm, der laa midt i et brusende Vandfald» (Saxo s. 220).

13) Jf. Suhm bd. 10 s. 510.

derav én med navnet *Arnbjørn*, og det faktum at Arnbjørn satt som herre på Valdisholm. Ellers kunne man tenkt seg at et sagn om bjørner i menneskeskikkelse lett kunne ha festet seg ved Arnbjørn Jonssons borg.

Det er forresten bare Wilse som taler om «tobenede Bjørne». ¹⁴⁾ Hans for øvrig naturlige slutning er sikkert basert på etterleddet i alle personnavnene. Suhm har etter Saxo bare 12 norske brødre. ¹⁵⁾ Saxo gjengir en eventyrsaga, og forbindelsen mellom sagaens Arnbjørn som én av de norske kjempene og den befestete holmen i ei elv i Norge må nok være et slumpetreff. Ikke bare fordi holmens navn ikke nevnes, men fordi Saxo dør i 1220, ¹⁶⁾ og fordi det før den tid neppe kan ha dannet seg historier omkring Arnbjørn Jonsson som kunne ha blitt blandet inn i en eventyr-saga. Arnbjørn Jonsson dør nemlig 20 år etter Saxo, i 1240 (SNL).

Det naturlige er å tenke seg at holmen fikk sitt navn *Valdinsholmi* da det ble bygd festningsverk der og den fikk sin betydning som militært støttepunkt. I Håkon Håkonssons sluttkapittel fortelles i ett håndskrift (*Frisbok*) at Håkon lot «húsa» Valdinsholm. Om dette er å forstå slik at det før ikke hadde vært bygninger på holmen, kan navnet antas å være oppstått i Håkons tid. – Se nærmere om borga på Valdisholm hos Peter Blix 1897¹⁷⁾ og Gerhard Fischer 1951: 315–17.

Om sagaens ord er å forstå som at Håkon lot bygge på et allerede eksisterende borganlegg, så kan dette i alle tilfeller ikke være særlig mye eldre (Fischer 1953: 146). Typemessig bør navnet stilles til *Folkingsborg* – *Treginsborg*, og en rimelig tanke er at disse, kanskje særlig det første, har dannet mønster for navnet. Begge gårdene *Folkingsborg* har en nær tilknytning til Håkon, men må være fra før hans tid, da han blir født på den ene. Men det er neppe grunn til å tro at gårdene er særlig gamle. Man kunne gjette på at disse *borg*-gårdene er temmelig nyanlagte kongsgårder i Sverre-ætta. At *Folkenborg* i Eidsberg er blitt kirkested, er ikke noe bevis for at gården er gammel. Etter sagaen er den kirkested da Håkon blir født

14) I 1779 (s. 430, 433) skriver Wilse om «12 Brødre», men etter å ha nevnt sju av dem ved navn, omtaler han hvordan «**Biørne**-forsamlingen» ble overrumplet under et drikkelag, og alle, med unntak av Bjørn, ble drept av «Kong Friedlef».

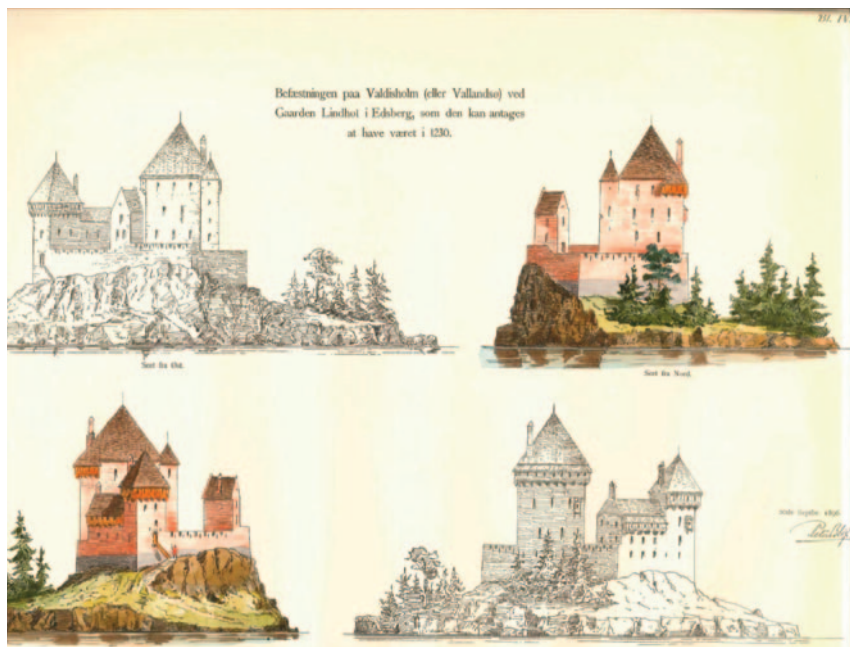
15) Saxo (s. 221) gjengir navn på sju av «Tylvten».

16) Ifølge *Store danske leksikon* (<http://denstoredanske.dk/>; lest 2019) levde Saxo fra ca. 1160 til «efter 1208».

17) Blix gjengir sagnene om holmen etter Suhm (1772) og Wilse (1779 og 1791), men konsentrere seg om utgravningene og en rekonstruksjon av borga, illustrert ved flere planjer.

og kan ha blitt det nettopp i egenskap av kongsgård i Sverre-ætta. Matrikkelskylda synes også å gi en pekepinn om at gården ikke er av de særlig gamle og at den ikke har hatt noen særlig betydning som jordeiendom. Den er litt over 9 mark (1903-matrikkelen). Uten å si at forholdene er direkte sammenliknbare, kan man jamføre med Huseby (gnr. 94) i samme herred – med navn av en gammel kongsgårdstype, der hovebølet alene har en skyld på over 58 mark.¹⁸⁾

Skal vi gjette på at *Folkingsborg*-gårdene ble bygd på kong Sverres tid?

Peter Blix' (1897) rekonstruksjon av Valdisholm.

Litteratur og kilder

AM 81a Fol. = *Det Arnemagnæanske Haandskrift 81a Fol. (Skálholtsbók yngsta)* indeholdende Sverris saga, Bøglunga sögur, Hákonar saga Hákonarsonar. Utg. av Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved A. Kjær og L. Holm-Olsen. Kristiania/Oslo 1910–47.

18) I 1647 skyldte Folkensborg 1 skippund og Huseby 4 skippund (Skm. I 34, 38).

Blix, Peter 1897: *Undersøgelser på Valdinsholm i Glommen i Edsberg og paa Stensholmen i Mjøsen*, Kristiania.

BØ = Kåre Hoel: *Bustadnavn i Østfold*. Utg. av Margit Harsson og Tom Schmidt. I–XX. Oslo 1994–2021.

Eirsp. = *Eirspennill* – AM 47 fol – Nórøgs konunga søgur: Magnús góði – Hákon gamli. Udg. af Den norske historiske kildekriftkommission ved Finnur Jónsson. Kristiania 1913–16.

Flateyjarbók = *Flateyjarbok*. En Samling af Norske Konge-Sagaer [...] udgivet efter offentlig Foranstaltning [ved Guðbrandr Vigfusson og C.R. Unger]. Bd. III. Christiania 1868. [*Saga Hákonar konungs gamla*. S. 3–233.]

Fischer, Gerhard 1951: *Norske kongeborger*. I. Oslo.

Fischer, Gerhard 1953: «Norske borger». *Nordisk kultur* XVII. Byggeskikk. Oslo – Stockholm – København.

Frisbok = *Codex Frisianus*. En Samling af norske Konge-Sagaer. Udg. efter offentlig Foranstaltning [ved C.R. Unger]. Christiania 1871. [*Saga Hákonar Hákonarsonar* s. 387–583.]

Fritzner = Fritzner, Johan 1883–96: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. I–III. 2. utg. Kristiania. [Bd. IV. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebø. Oslo 1972.]

Heggstad = Leiv Heggstad, Finn Hødnebø, Erik Simensen: *Norrøn ordbok*. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok ved Erik Simensen. Oslo 2008. [3. opplag, utg. 2015].

HHs = *Håkon Hákonssons saga. Hákonar saga Hákonarsonar*. [Kåre Hoel har benyttet utgavene i AM 81a Fol., *Eirspennill*, *Flateyjarbók* og *Frisbok*.]

Hoff, Ingeborg 1946: *Skjetvemålet*. Utsyn over lydveksteren i målet i Skiptvet i Østfold i jamføring med andre østfoldske mål. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1946. No. 1. Oslo.

NgL = *Norges gamle Love indtil 1387*, 1. rekke bd. I, II, III, utg. ved R. Keyser og P.A. Munch. Christiania 1846, 1848, 1849; bd. IV, utg. ved G. Storm, Christiania 1885; bd. V, utg. ved G. Storm og E. Hertzberg, Christiania 1895.

NK = *Norgeskart: no*: <http://norgeskart.no/> (2019).

- Norge I = *Norge i 1743*. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli. 1. Akershus stift og amt. Østfold. Akershus. Utg. av Kristin M. Røgeberg. Riksarkivet. Oslo 2003.
- RB = *Røde bok. Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog)*. Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. Udg. ved H.J. Huitfeldt. Christiania 1879.
- Saxo = *Danmarks krønike af Saxe Runemester* fordansket ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig. 2. udg. Kjøbenhavn 1855 [Her vist til 4. utg., Kjøbenhavn 186.]
- Seip, Didrik Arup 1955: *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utgave. Oslo.
- Skm. I = *Skattematrikkelen 1647*. I. Østfold fylke. Utg. av Norsk lokalhistorisk institutt ved Rolf Fladby. Oslo – Bergen 1969.
- SNL = *Store norske leksikon* (<https://snl.no/>; lest 2019).
- Steinnes, Asgaut 1957–58: «Hundekongen». *Historisk tidsskrift*. 38, s. 301–22.
- Suhm, Peter Friderich 1772: *Historie af Danmark fra de ældste Tider til Aar 803*. 1. Kiøbenhavn.
- Suhm, Peter Friderich 1809: *Historie af Danmark*. 10. Fra Aar 1241 til 1286. Kjøbenhavn.
- Wilse, Jacob Nicolaj 1779: *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge ...* Christiania. [Faksimileutgave, Fredrikshald 1920.]
- Wilse Jacob Nicolaj 1791: «Topographisk Beskrivelse af Edsberg Præstegjeld». *Topographisk Journal*. 2. S. 1–91.
- ØK = Økonomisk kartverk. Kartblad CS 36-5-1 Vamma, utg. 1964.
- 1822 K = Kart i målestokken 1:20 000 i Statens kartverk. Rektangelmålinger; kopi ved AN. Kartblad 15A-6. Tilgjengelig på <https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart> (2019).

Det dunkle namneleddet *Smør-*.

Av Finn Myrvang

Scandinavian PN scholars have been a bit puzzled by the place-name word Smør-, that seems to indicate butter wasn't only a commodity, but also a measure of prosperity and abundance at weddings etc. One of them was Kåre Hoel, who published a review in 1984 of Norwegian place-names with respect to Smør-, and in particular linked its importance to another factor, citing numerous older references where he concluded that many of them are tokens of good soil and crops, as well as excellent pastures and general wellbeing. The author of this article doesn't disagree, but is of the opinion that a Norwegian equivalent of the Danish nomen smøre ('scratch, cut, hurt etc.') in many cases is a more likely explanation; in particular with reference to those uninhabited mountain regions and the barren rocks and inlets along the coast. It is also the case that Smør-names are so numerous that it's improbable that they all refer to butter, some topographic place-name element seems to be involved. This is the main theme and provides important additional information when combined with ortho photos etc.

*Figur 1.
Smørkleppen i
Sørfold.
Norgeskart.*

1 Enkelt metodisk grep

Å måle namnefrekvens har mest for seg når det gjeld personnamn. For stadnamn kan det gje utbyte å samanlikne namnetypar som er nokolunde kommensurable, enten no resultatata blir som forventa, eller det stikk motsette: Kvifor gir søk i *Norgeskart.no* 868 namn med føreleddet *Smør-* (ca. 800 når adressenamn går ifrå), medan resultatet ved søk på *Ryme-* og *Rjome-* er berre ca. 30? Tilslag for sms. *-osten* og usms. *Osten* blir langt færre, endå «ost» burde gi langt fleire visuelle assosiasjonar enn «smør» og «rømme»! At stadnamn med utmerkinga *Smør-* er over all måte talrike fortel at dei neppe er semantisk einsarta. Når også sikre sekundærnamn er mange, må dei primære vere eldgamle, geografisk sentrale og «produktive», kvar på sin stad.

2 Kva er skrive om namneleddet *Smør-*

Kåre Hoel publiserte i 1984 ei utgreiing av *Smør-* som utmerkingsledd i stadnamn. Med utgangspunkt i ei drøfting av gardsnamnet *Smertu* (gno. *Smörþúfa*) tre stader i Østfold gjekk han ganske breitt til verks. For fleirtalet av namna konkluderer han at dei må ha hatt eit rosande innhald, knytt til godt beite, godt vatn eller god stad å vere. Han fokuserte også på *smørhatt*, *smørkoll*, *smørklepp*, *smørklubb*, *smørpik* og *smørslaga*, *smørstabb(e)*, *smørstakk* o.l. som plussord i gardbrukarsamfunnet:

Både fra Norge, Sverige og Danmark har vi beretninger om de pyntede smørformer som festbordets midtpunkt, og det er sannsynlig at vi her har en sterk tradisjon og et felles nordisk trekk som går langt tilbake. Smøret som produkt var høyt verdsett, også i sin hverdagslige form og som nykjernet smørklump.

(Hoel 1984: 91)

Gjennomgåande ukontroversielle er Hoels konklusjonar om bruk i stadnamn av orda som går på «de pyntede smørformer». Ei detaljert gjennomgåing av desse namna vil vere å finne opp krutet på ny, med mindre ein kan fotodokumentere mistolkingar frå hans side. Unemnd av Hoel, men illustrerande, er «Smørtjukka» om ein rundvoren ås i Larvik, vel rettare *Smørkjuka* «liten, rund klatt av nykinna smør (og på skap som ei halv-kule)...» (NO 10: 631), sml. *Smertu*. Frå Balsfjord, Sørfold og frå fleire bygder på Austlandet kjenner ein *Smørbukken* som namn på haugar og åsar, sml. gno. *buðkr* m. ‘dåse, øskje’ og sv. *burk* (*boddike*, F&T).

I ein fotnote gjer Hoel merksam på at etter han laga *Smør*-oversynet, kom det artiklar om same emne i KLMN 16: 317 ff. av Harry Ståhl, med tillegg for norske og for finske namn frå Per Hovda, Åke Granlund og Viljo Nissilä. Førstnemnde seier, i sitt korte oversyn, at av 38 gardsnamn på *Smør*- i NG er alle så nær som eitt opphavlege naturnamn, men med usikker bakgrunn.

3 *Smør*- lik tysk *Butter*, engelsk *butter*?

Ingen av artiklane i KLMN synest drage i tvil at *Smør*- som utmerking i stadnamn jamt går tilbake på *smør* (latinsk *būtȳrum*). Det stemmer nok for *Smørberget* i Larvik og for *Smørklepp*, ein gammal buplass i Midt-Telemark, for *Smørheia* i Åmli, og *Smørklepp* i Midt-Telemark, likeins for *Smørskora* i Bjørnafjorden med sin store, lyse flekk, samt *Smørklumpen* i Suldal og i Vindafjord. Floget *Smørkleppen* i Sørfold har grått berg med islett av mørke strimer som liknar «smurning» som sig nedover (figur 1); likeins med *Smørberga* i Namsos og *Smørkoven* på Voss. Ved namn som desse bør vel nemnast at til gno. *smjȳr* n. svarar *smjȳrr* adj. ‘med smør i, feit’.

Særmerket for garden *Smørberg* i Tønsberg er lang og lys utfjære, sml. *Smørholmen* i Ørsta og grågule massar ved *Smøråa* i Rauma. Fjella *Smørbollen* i Dovre og Folldal,¹⁾ haugen *Smørdallen* i Engerdal og snaubergformasjonen *Smørkanna* i Nordkapp representerer konkret samanlikning, så òg snøflekken *Smørkanna* på Ånnstad i Moskenes. Under eitt er det jamt tale om flekkar og flater med variantar av farger, former og konsistens.

Hoel er i si gjennomgåing sjølv inne på at ein del *Smør*-namn ikkje er eintydige, men han finn at mange av dei går på god jord, stor avling, godt beite og trivsel, så som det frekvente *Smørbotn* (Eidfjord, og i Rødvendalen i Rauma), *Smørdalen*²⁾ og *Smørhola*, appellativet *smørbeite* o.fl. No kan det verke som han her har dei beste argumenta frå svensk og dansk nemningsbruk

-
- 1) Jon Olav Ryen skriv: «*Smørbollen* [smør`bållin]. Fjell nordøst for Dalholen i Folldal kommune, 1244 moh. Navnet er et jamføringsnavn; fjellet kan minne om en smørbolle. Det blir sagt at når snøen tiner her om våren, er det som «når en skraper ut smøret av en bolle». Jf. også Ytre og Indre *Smørbollen* (Hemare *Smørbollin*) ved Fokstugu i Dovre.»
  - 2) *Smjördalur* i Vestfirðir på Island framstår på satelittfoto som ein smal grøn strime i aude fjell.

og slik får med seg dansk *smørsig* som «udtryk for jordbundens fedme» (Feilberg ifølge Hoel 1984: 78), eller skal vi seie ‘sig av nærande væte’? Det er ei svært informativ sms. med *smør-*, for vel har namn som *Smørbakken* og det noko vanlegare *Smørli* neppe same opphav allstad, men *smørsig* synest iallfall å tilføre sæternamnet *Smørli* i Lom og to-tre stader i Nord-Aurdal framifrå meining. Nemnast bør nok også grasmyra *Smørvollen*³⁾ på sørsida av Aldra i Lurøy og sletta *Smörvallen* i Östersund i Jämtland, så òg *de Smerwel* og *de Smorli*, Shetland (Jakobsen 1901: 166).

Unemnt av Kåre Hoel er busetnaden *Smøreng* på Bornholm. Det kunne likne aldri så lite på *Smørnemyr* vestom *Smøreneåsen* i Lyngdal, og på Shetland var *Smernadal* og *Smerrin* [smørøn], de *S.-rigs* «et frugtbart stykke indmark» som – under tvil – er nemnde blant sms. på *-vin* (Jakobsen 1901: 166). Det siste treng ikkje vere feil, meir uklare verkar namna frå Lyngdal, sml. færøysk *smurin* «(om tørvejord) blød og fed» (Poulsen 1974) så vel som *Smørmyrene* i Trysil. No er både *Smørnemyr* og *Smøreneåsen* smale og rette myrsenkningar gjennom skog, og målførerett egdsk for *smog* er *smau*, i dette tilfellet kan hende med tilføyning av eit epeksegetisk *-renne-*, dvs. *smau-renne-* > *smørenne-*?

4 Kultisk bruk av *smør*

Tankar om kultisk bakgrunn for *Smør*-namn har fleire vore inne på:

Omständigheter som tyder på kultnamn kan säkert påvisas bara i fråga om *Smörklint*, Lappo, Brändö sn, Åland. I de branta sidorna av klinten finnes två av naturen bildade fördjupningar benämnda Gubben och Käringen, och vid bärplockning har det ännu i slutet av 1800-talet varit sed att kasta bär i fördjupningarna för att ha tur vid bärplockning. (Åke Granlund i KLN 16: 320)

Kåre Hoel er òg inne på det kultiske og nemner beinveges ofring av *smør* til sola, som Ivar Mortensson⁴⁾ har skrive om. Tradisjonane sistnemnde ber fram, fortel greitt nok om ofring av *smør* til sola, men då knytt til husa på garden, ikkje til steinar i utmarka. Heller ikkje Hoel trur at «smørsteinar» eller «-berg» i nemneverdig omfang har med gammal solkult å gjere (Hoel 1984: 84).

3) NB: med ein firkanta stein midt på.

4) Han viser til Ivar Mortensson 1905: 115ff.

Nordom polarsirkelen, men òg på avstengte stader i sør er det ei årviss storhending at sola kjem tilbake, då ikkje avhengig av almanakken, men av lokal topografi. Offer av smør i den samanheng er meg ukjent, men i og med at gno. *smjor* n. også tyder ‘feitt’, skal nemnast eit parallellresonnement, som går ut frå eit sitat:

Sjøsamene var glade i kveitehode. De kokte det, og ingen mat var så god som det. Derfor ofret de fordom kveitehode til offerstenen (siæide). Deres avgud skulle få det beste de hadde. Saltet kveiterav var også lystemat. De spiste den til suppe eller brød. De syntes at den gav velsmak. (Larsen 1950: 18)

Kveitehovudet blir også rangert i siste strofe av «Kveitevisa», nedskreven på Andøya: «Ja sei, d’e vel godt, men han e så tørr, og kolla på kveita går jamhøgt med smørr»⁵⁾ (*kolla* = gno. *kollr* m. ‘skalle, hovud’, her: heilen i kveitehausen).⁶⁾

Vi kunne tru at namn som *Kveiteberget*, *Kveitehella* og især *Kveitesteinen* (nordsamisk *Bálddesgeađgi*) fortel om gammal kult: Qvigstad nemner vel nok ein gammal kultstad med det namnet i Nesseby, kalla *Bálddesipmil* ‘kveiteguden’ òg, men kultstader har gjerne meir særmerkt form og meir individuelle namn enn *Kveite*-lokalitane. I og for seg kan likevel namn av sistnemnde slag vere deskriptive nok iblant, t.d. *Kveithella* i Lurøy (kvit og kveite-forma), sml. åsar og nes kalla *Kveitsporden*, fjellet *Bálddoajvve* ‘kveitehovudet’ i Saltdal, og fleire.

Poenget med å samanlikne namna på *Smør*- og *Kveite*- er at under påtrykk frå kristen misjonering hadde samane gode grunnar til ikkje å gå i høgmæla om kor offerstadene var å finne, dvs. røpe dei ved gjennomsynleg namnebruk. Vel blir det vågalt å jamføre eit flyttefolk med dei bufaste, men både jakt og fiske og børsanking så vel som slåtte- og sæterbruk gjorde til tider også sistnemnde mobile, og dersom ofring av smør knytt til aktivitetar utanfor buplassen åtte rom i førkristen norrøn tru, tør vi gå ut frå at også dei bufaste i kristen ettertid ugjerne ville snakke om eldre kultiske stader og skikkar.

5) Tyding lik gno. *smjorgild vara*: ‘vare av same verdi som smør’.

6) Ein flyndreplass (sandfleck) tett ved land i Breivika på nordsida av Hadseløya i Vesterålen heiter *Smørhola*.

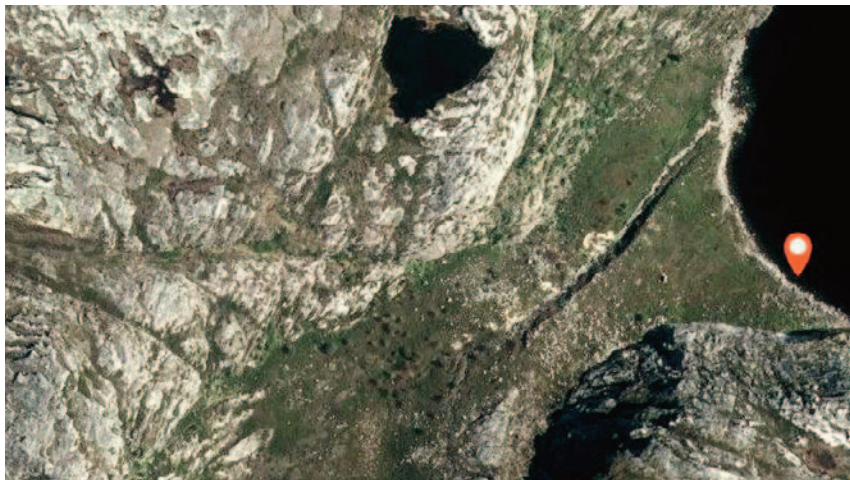
Vår kunnskap om desse ting er fragmentarisk, men vi kan ta med oss eit moment frå nordsamisk namn- og nemningsbruk: smør heiter *vuodja* og *vuoiddas* er smurning, og med vising til Kåfjordelva i Troms fortel Just Qvigstad at «på elvens S-side er *Vuoidas-gæd'ge*, n. Smurningsstenen. Det svetter enslags smurning ut av stenen». Her var det, som vi ser, tale om ein rasjonell observasjon, men om ein annan stad seier han – merk at *čahca* tyder 'fjellovergang' o.l. – at *Vuoiddas-čahca* ligg ved riksrøys 270: «Her er *Vuoidas-gal'lo* (smurningsstenen), en gammel offersten, se Wiklund, Ortnamnen, s. 53» (Qvigstad 1935: 35, 104). I det siste tilfellet ber offersteinen utan tvil primærnamnet, men på dagens kart finn vi berre att sekundærnamna *Vuoiddasčahca* og *-jávri*. Enten dette er tilfeldig eller ei, blir poenget at av to svært så like stadnamn kan det eine vere deskriptivt og det andre kultisk. Vidare den observasjon at namn kan falle bort: Har noko liknande skjedd med namneknippet *Smørviki*, *Smørvik-nuten*, *-stølen* og *-tjønni* i Vinje? Eller kva er mest sannsynleg primærnamn i knippet *Smørmyr*, *Smøråsen* og Øvre/Nedre *Smørtjønn* i Lindesnes, der kanskje alle namna framleis er til stades? Her må ein også vere open for den enkle forklaring at det er tale om gul vegetasjon.

Det er påfallande at så mange lokalitetar heiter *Smørsteinen*, og 2–3 av dei skil seg ut: *Smørsteinen* utom Torsken i Senja skal vere gulvoren og minne om smør. I klivningen *Smørsteinen* på Hadsel-sida av Fiskfjorden i Vesterålen rislar alltid væte, og *Smørsteinen* attmed Hølmen i vatnet Vinstre i Øystre Slidre låg nær ein lokalitet *Sprekken* (begge er neddemte no).

Kva form og ev. funksjon smørsteinane hadde er lite klarlagt, landet rundt; iblant gav nok lys bergart assosiasjonar med smør. Gards- og bruksnummer tyder ikkje på at dei har fungert som *skilsteinar*. Nokre ligg i skog, usynlege på oversiktsfoto. Det ser ut til at dei kan delast i to kategoriar: Ei gruppe er dei som ligg i sjø- og vasskant, så som i Torsken, Hadsel, Steigen, Lindesnes (Sandøya) og Øystre Slidre, andre på stader der det var tungt å ta seg fram; sjå avsnitt 10 Risikable farvegar til lands?.

På internett finn vi få foto av norske *Smørstein-ar*, til skilnad frå danske *Smørsten-e*: Dei sistnemnde er av høgst skiftande form og storleik, men store nok (ofte jordfaste) til å vere blikkfang i dansk landskap. Mange er delvis mosekledde og andre har djupe furer eller sprunger (sprekkar) der det iallfall i eitt tilfelle er gjort funn av myntar. Det er berre å slå fast at tradisjonsfanget om norske *Smørstein-ar* er heller kleint.

Figur 2. Smiergohppi i Sør-Varanger, med ei rift eller renne som sterkt liknar faret til bekken Skråma i Lesja. Smier- < norsk smør- pluss samisk gohppi ‘buk, rundvoren vik’. Norgeskart.

5 Smør- om mudderbotn

For gardsnamnet *Smørgrav* på Øvre Eiker lanserte Hjalmar Falk ei tyding «Sænkning fylld med fedtagtig Mudder», og viste då til namn som *Smørhol* og til det frekvente *Smørvika* (NG 5: 255): Gode døme er *Smørvika*⁷⁾ på Kapp i Østre Toten, og ei i Bamble, men også *Smørholmen* i Søre Hærstjøen i Kongsvinger og i Bekslevatnet i Vanylven. Ei slik tolking gir òg meining for *Smørnes* (Bygland og to stader i Åmli; figur 3). Andre lokalitetar det høver for er *Smørberget* i Orkland med myrtjønner attmed, for *Smørbotn* i Kvam og for *Smørheia* i den nye Heim kommune. Dertil for *Smørnes* i Bygland og for *Smørnuten* i Vinje med gjørmestjønner oppunder, *Smørtjønn* i Tinn, *Smørvadet* i Dalselva i Rana og for halvøya *Smørøyno* i Suldal. *Smørbekken* i Tolga renn gjennom myra *Smørbekkfloen* og endar i den ovgjørmute *Smørbekkhåen*, ei vik i Langsjøen. Illustrerande i denne samanheng er tydingsnyansar av verbet å *smørje*: Fotty o.l. blir (inn)smurde med smurning eller sverte, men dersom noko er blitt over- eller tilsmurt, er det tilgrisa, jamfør tysk adj. *schmierig*, hollandsk *smurig*, dertil gotisk *smarna* ‘smuss, ureinske’.

7) Gode døme i så måte er også *Smörvik* (finsk *Voilahti*), Karuna i Finland, og *Smörviken* i Nyköping, Södermanland.

I mange stadnamn går altså førsteleddet *Smør-* på mudder, gjørme eller ureinske, og ein grøde små *Smørtjørn-er* og *-tjern*, dei fleste på austnorsk område, høyrer til her. Så finst det også ei mengd pyttar og tjønner kalla *Smørøyet* eller *-auga*, *-auget*, lat oss føye til *Smørdupl* i Rollag og *Smørduppen* i Flå, små vassamlingar jamt og samt, ofte med brem av gulbrun myr. Denne siste typen er samanlikningsnamn, så ein kan ikkje isolere leddet *Smør-* og tillegge det ei tyding ‘mudder’ slik som elles, men like fullt er det mudderbotn som er utgangspunkt, eller skal vi seie assosiasjonsbasis, her òg.

Figur 3. Eitt av to Smørnes i Åmli. Norgeskart.

Nokre slike små vassamlingar har så mykje grums at *Smør-* i tydinga ‘smøra(st), bli til smør’ sviv for tanken. Interessant her er sørsamisk *smirredh*, *smorredh*, *smurredh* v. ‘breste, yste seg, felles ut, skille seg’, vel lånt frå nordisk og i og for seg deskriptivt, men ikkje påvist i sørsamiske stadnamn.

6 *Smør-* om flekkut fjell

Island har *Smörfjöll* «et større, brungult, med snepletter rigt utstyret fjæld» (Lundberg 1910: 195 ifølge Hoel 1984: 83). Det er på liknande vis med ei lang rekke norske høgder og fjell, dei ter seg i fargerik, «flekkfull» bunad alt etter årstid, så som *Smørberget* i Orkland og haugen *Smördallen* i Engerdal, likeins *Smørheia* (spettut) i Kristiansand, *Smørknatten* i Drangedal (figur 6), *Smørskora* i Bjørnafjorden og *Smørstakken* i Modalen. «Storflekkut» er både *Smørfjellet* i Selbu og *Smørskornova* i Askvoll, men

Nørdre og især Søre *Smørhylla* i Vestnes har store, samanflytande flater med urd. *Smørkollen* i Bjørnafjorden har ei diger, lagdelt gråbergflate med skråhogg i (figur 4).

Figur 4. Smørkollen i Bjørnafjorden. Jf. Smørsten i Skärgårdshavet, Hangö, Finland (figur 5).

Figur 5. Smørsten i Skärgårdshavet, Hangö, Finland.

Namnet *Smørstacken/Smørstakken* er òg funne i Sverige og Danmark, knytt til skjer, steinar og holmar, utlagt som «liten kullig holme» o.l. Historisk er «Smørstach, en ö, nämnd i Samlinger til dansk historie» (Lund-

berg 1910: 207). *Smörstacken* som skjernamn er knytt til ein «uppseen-deväckande välvd bergformation», likeins til «ett stort block som tjänstgör som häradsmärke» ein stad i Sverige (Lindroth 1923: 29).

Kåre Hoel spør «hvorför nettopp Smør- inngår så ofte i sammensetning med ordet og høgdenemningen stakk?» (1984: 85) og sluttar seg til Evald Lidén, som rekna med at eit nordisk appellativ *smørstakk* «upplagd smörhög» eller «smörklimp av rundad form» har vore til.⁸⁾ Det kunne høve godt for fire avrunda holmar og skjer i Västra Götaland (det er uklart kvifor det også er namn på eit par svenske og danske fornminne), men det passar litt ujamt for norske *Smørstakk*-namn. Hoel o.a. viser til parallelle sms. som *høystakk* og *torvstakk*, men kvifor vart holmar og skjer samanlikna med noko så særmerkt som «oppsats av smør», når vi knapt finn døme på tilsvarende bruk av *høy-* og *torvstakk*?

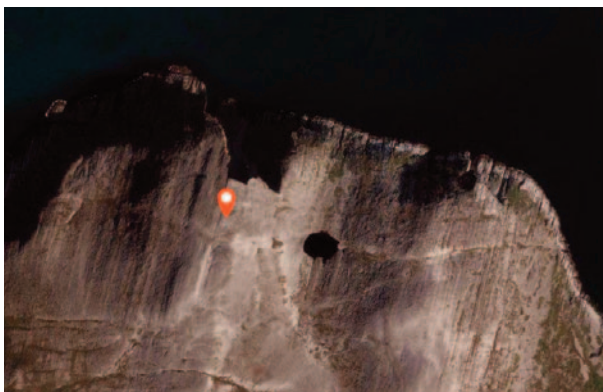
I alle fall to av dei svenske *Smörstakk*-ane ligg i «fågelskyddsområden», og *smør om ‘ureinske, fugleskit’ verkar vel så sannsynleg, sml. dansk *smøre* «(oftest: langagtig) plet, mærke, fremkommet ved berøring med fedtstoffer ell. (i al alm.) smuds, snavs; ogs.: udtværet masse af et blødt, klæbrigt stof», meir overført også noko som «minder om en udvisket, udtværet klat ell. stribe» (ODS). I tilsvarende tyding også engelsk *smear* v. ‘kline, klatte utover (med noko feitt eller klebrig eller anna som lagar flekkar)’, jamfør gammalengelsk *smierwan*, gammalhøgtysk *smirwen* ‘smøre, salve’. Med så jordnær vinkling blir svensk *smörstäck* vel snarare synonymt med svensk *gödselstäck* lik *gödselhög* (Vogt & Eikland 1981).

I ikkje få tilfelle ser det elles ut til at flekkut berggrunn har motivert valet av namn og då uavhenging av årstid: Osen av *Smørelva* i Vågan er litt grumsut, men ligg under ei fjellside med spettut, lys berggrunn, og liknande karakteristikk høver for *Smørhavnen* i Alver, *Smørvikane* i Øygarden og *Smørvika* i Aure, Bømlo, Flatanger, Giske, Gulen og Namsos. Like fullt kan ein også «rubrisere» *Smørvik*-ane etter andre kjennemerke, meir om i avsnitt 9. Lagdelinga i fjellgrunnen i *Smørkoven* i Aurland og *Smørskor* i Kvam minner om storkna lava, så òg fjellgrunnen i *Vuoiddasvuotna* i Gamvik, sms. av dei samiske orda for ‘smurning’ og ‘fjord’.

8) Hjalmar Lindroth (1923: 28) meiner derimot: «Några appellativa ord *smörstäck* och *smörpjuck* har knapt funnits».

Figur 6. Smørknatten, Drangedal. Norgeskart.

Figur 7. Smørbringa i Lebesby. Norgeskart.

7 Smør- nytta om tronge passasjar til sjøs

Per Hovda nemner i sin korte artikkel i KLNLM 16: 320 at *Smørsund* i Fister i Ryfylke er trengt å kome igjennom, og at det same gjeld sundet *Smørdrag* i Eidanger, Telemark – utan at han lanserer noka tolking i den samanheng. Her bør skytast inn at *Smørsundet* i Sveio er av akkurat same art, *Smørsundet* i Grimstad er trengt på to meir avgrensa punkt og *Smørsundet* i Birkenes éin stad. Fenomenet er langt meir utbreidd enn som så: Der er like tronge smothol gjennom eller tett innmed *Smørholmen* i Lin-

desnes, Hustadvika, Smøla, Frøya og Rødøy. *Smørhavn* i Bremanger er ovtrong og sundskoren (figur 8), *Smørsund* i Ulvik er meir ein lang djupål i eit grunt farvatn, og igjennom *Smørbøen* i Meløy går ei smal renne. Vi skal heller ikkje gløyme at den poseforma *Smørfjorden* i Porsanger har uvanleg trong opning mot havet (men inst i botnen er der også mykje mudder).

Same namnekategorien er òg Svale Solheim (1940) inne på: «Langs etter ferdslevegane finst det ei mengd lokalitetar med Smør-namn, og dei ligg ofte såleis til at det var farleg å fara der». Han nemner både namna *Smørholmen* og *Smørstakk*, likeins det færøyske *Smørnøs*, men framfor alt namnet *Smørsund*, både som namn på det tronge innlaupet i austerleia inn til Grimstad og det kronglute tronge *Smørsund* inn til Viksefjorden litt nord for Haugesund, vidare *Smørsund* alias *Smalsund* mellom Randøya og den vesle Kvaløya, i Ryfylke: «Ein gamal fiskar frå Randøy forklara Smørsund slik at folk i si tid vel hadde 'pynta' på namnet av di det var så vanskeleg å koma fram der i sundet». Solheim oppfattar namn på *Smør-* som godnamn eller -nemne, noko folk tydde til for å blidgjere maktene i naturen. (Solheim 1940: 138 ff.)

Figur 8. *Smørhavn* i Bremanger. Norgeskart.

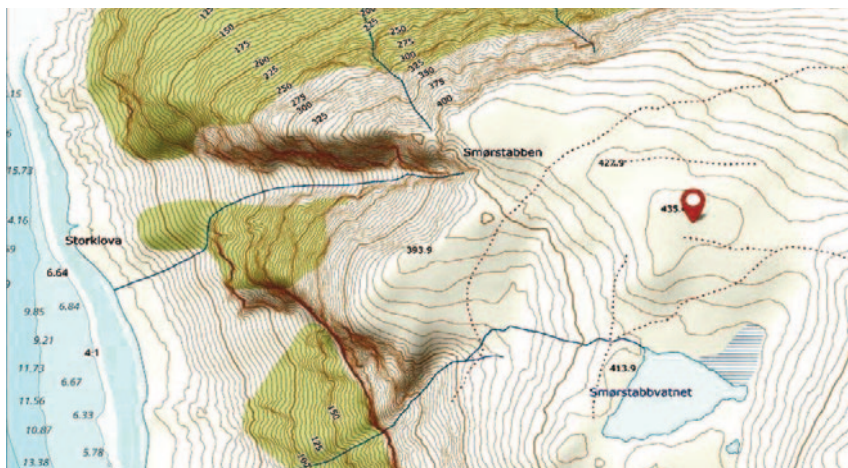
8 Hogg i fjell og strand

Korleis er namnebruken framfor å forstå? Usannsynleg er at han har med «smøring» å gjere, då heller eldre dansk «en *smøre*»: «(især langagtig og

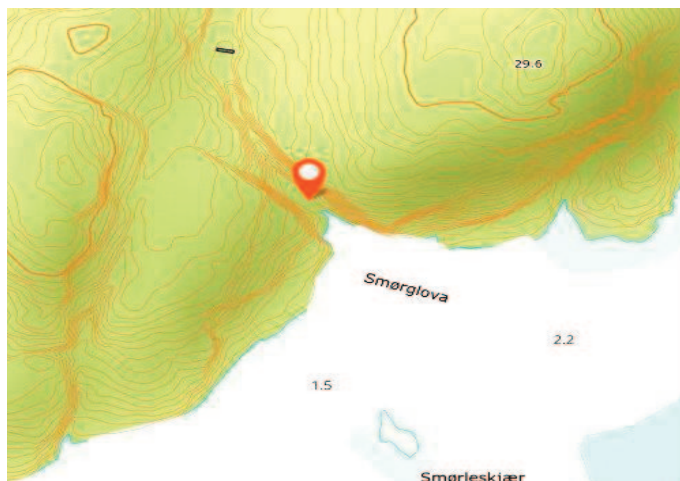

ikke særlig dybt gaaende) *saar* (spec. frembragt af (hug)vaaben)», «*skramme*, ... (langagtig) *ar*» (ODS), òg sagt: dansk *smøre*:

«schmarre, hiebwunde, schaden, verlust ... von dem mnd. *smurre* «streifen, riß, schramme» unter einfluß von nhd. *Schmiere* «prügel»... umgebildet. Mnd. *smurre* ist eine ablautsform zu *smarre* = nhd. *Schmarre* «schramme, streifwunde, hiebwunde». Da nhd. dial. *schmarbe* (von *smarwó) in derselben bedeutung haben, so scheint verwandtschaft mit *Schmiere* wahrscheinlich, indem aus «bestreichen» sich «streifen» entwickelt hat» (F&T).

Figur 9. Smørstabben med Storklova, Grøtffjorden i Troms. Norgeskart.

Figur 10. Smørglova i Lindesnes. Norgeskart.

Det er då ikkje einast tale om striper, men også risper, rifter, skrammer, streifsår eller arr etter slike, flenger, hoggsår så vel som sprunger, kliver. Å oppfatte namna i lys av dette kjem litt uventa på, så det ligg nær å ytre eit kontrollspørsmål: Stemmer det for mange *Smør*-lokalitetar? I høg grad, det artar seg som ein kodenøkkel. Nemnast kan *Smørdokk* Vindafjord (dalsøkk under hogne stup), *Smørglova* Lindesnes (figur 10), *Smørhatten* Ørland, *Smørhaug* (hoggen hammar) Ullensvang, *Smørklaven* Namsos, *Smørkollen* Øystre Slidre, *Smørknuten* (djupt hogg) Eigersund, *Smørnutt* (fleire djupe hogg) Etne, *Smørskardet* Ullensvang og Ørland, *Smørskar-dalen* (lang og smal og hogg på sidene) Suldal, *Smørskarsknuten* (djupe skard og talrike små hogg) Flekkefjord. Irregulært så å seie er *Smør-skjerodden* i Jøssingfjorden i Sokndal, der «neset» berre er ei urd med kantstein i sjøkanten, utan noko eigentleg skjer: I den sprukne fjellgrunnen ovanfor er eitt særleg djupt hogg: altså *smøre* + epeksegetisk *skjer* n. 'kutt, snitt' (NO 9: 1551)? Vi tør rekne *Smerhellarklypa* i Vinje med til same kategorien, trass i avvikande uttale.

Nordpå fell det oss i auga at den i og for seg fint avrunda *Smørstabben* i Grøtffjorden i Troms er skamhogd av den mektige *Storklova* (figur 9), og just det same kan seiast om hogget i kanten av *Smørbringa* i Lebesby (figur 7). – Færøyske fiskarar kalla ikkje Kalsoy med rette namnet, dei sa *Smørnøs*. Det kan lyde som eit godnamn (Solheim 1940: 129, 139, 170), men kan også forståast topografisk: Øya er forma mest som ei klubbe med runda hovud i sør. Klubbeskaftet tøyser seg langt og smalt nordvestover som ein kam, med «hakk» i form av elleve små tverrdalar på rekke og rad (fær. *nøs* tyder også 'odde, skag').

I denne gruppa har også dei norske *Smørstakk*-ane sitt rom: *Smørstakken* på Hitra er ein lang og humput berggrygg med talrike «hogg» på nordsida, og holmen *Smørstakk* i Karmøy har i nordre enden ein høystakk-liknande hump, men han er òg delt av ei djup klive, ulikt dei svenske lokalitetane. Fjellet *Smørstakken* i Modalen har ei djup kløft mot sør, fjellet med same namn i Vaksdal⁹⁾ er ein kolleforma topp tett ved det ovdjupe *Smørstakkgjel*. I fjellet *Smørstakken* i skilet Gjesdal – Sandnes er det skarpe bergkantar med tverrhogg i, og lengst sør på Rennesøy

9) Med tanke på avsnitt 6 «Smør- om flekkut fjell?» krevst litt rom for tvisyn, for *Smørstakken* i Vaksdal framstår som snøflekkt. Fjellsida ovanfor *Smørstakk* på Rennesøy er tydeleg fleirfarga..

denoterer *Smørstakk* ei bratt strand som har ei kløft mot aust og to djupt inngåande mot nord (Kastdalsskaret, Rosejuvet), slik at *Smørstakk* like snart kan ha denotert den runda fjellnova som no heiter *Hælen*.

Dessutan har både Haugesund og Karmøy ein nut resp. holme som heiter berre *Stakk*; i Værøy har same namnet fått denotasjonsending og gjeld nærmast ei bratt side nedi Måhornet, medan den primære «stakken» lar seg peile inn via sekundærnamn. Usms. *stakk* er i det heile vide kjent, ikkje berre om '(høy)stakk', men òg om «hohe klippe im meer» på Island, Færøyane og Hebridane (de Vries 1977). I Noreg har vi òg nær ei tylft åsar, haugar og nes ol. kalla *Stakken*, så gno. *stakkr* m. nytta usms. var ein produktiv term. Også i Sverige er stadnamnet *Stacken* frekvent, men visstnok litt mindre i Danmark.

9 Smør- om andre variantar av kliver og hakk

Kåre Hoel startar sitt oversyn med å nemne at gardsnamnet *Smjør-* eller *Smörþúfa* finst tre stader i Østfold, i Skiptvet, Kråkerøy og Hobøl. Litt seinare fortel han noko som er overraskande (s. 91): «Ikke på noen av stedene har jeg kunnet finne noen tueformet lokalitet (høgd, haug, berg eller stein) som kunne tenkes ha vært navngivende». Kan dette kome av at han ikkje hadde gode nok kart å hjelpe seg med? *Smertu* i Kråkerøy (Fredrikstad) har ei markert utsparring på nordsida, og bruket *Smerta* (< *Smjørþúfa?) ved Ødegården i Ski, no Nordre Follo, har liknande på nordre sida. Det har òg *Smertu* i Hobøl, endå haugen der er meir nedbygd. For *Smertu* i Skiptvet gjeld at garden kan ha namn frå ein nærmast totoppa hump 200 m nordvest for gardshusa. Hoel hallar til at buplassnamnet *Smertu* < *Smjørþúfa er metaforisk-humoristisk – at buplassen var som «ei tue der det var godt å sitte» (s. 92), men ut frå det karta fortel, kan det ha like mykje for seg å sjå nærmare på dei nyss nemnde innskjeringane.

Smør- kan i forlenging av da. *smøre* og mellomlågtysk *smurre* kallast «rift, klive, hoggsår»: Per Hovda (KLN) tenker at gardsnamnet *Smørstad* på Vestre Toten kanskje inneheld eit personnamn *Smjør*, men dagens kart viser at lendet kring *Smørstad* både på Østre og Vestre Toten er temmeleg småkupert og på siste staden bortimot sundhakka.

Korleis kvist i rekved eller i gamle tømmervegger ter seg, når det som var lausare ved er tært bort, veit dei fleste, og mange av oss har høyrte ei gåte om hoggestabben: «Kva er det som står i bondens gård og har fleire sår enn hunden har hår?» Med slike bilete i bakhovudet skal det inviterast

Figur 11. Med tanke på riftene kan grunnen kring Smørbergtjønna i Surnadal naturleg nok kallast smørberg.

til eit kringsjø der topografien har ordet: *Smørbergan* (sprukne) Hasvik i Finnmark, *Smørbergtjønna* (i sundsprukke fjell med vatn i søkka) Surnadal (figur 11), *Smørdusk* (haug i opphakka fjell) Utsira, *Smørelva* (i sundhoggen fjellvegg) Norddalen, *Smørfjellet* (berg-«striper» og tverrhogg) Holtålen, *Smørgrovberget* (med bekken *Smørgrova*) Lom, *Smørhatten* (furer og tverrhogg) Hitra, *Smørklubben* (skjer) Vågan, *Smørklepp* (minner om *Smørbergan*) Lærdal, *Smørknuten* (berg klivna i rutemønster) Sokndal, *Smørnes* (fleire korte kliver) Ullensvang, *Smørnut* Etne, *Smørskor* (flate i sprikkfjell), *Smørskorane* (hylleforma slette, stup under og over) Kvam, *Smørskåra* (ei liknande) Lindesnes, *Smørskredene* (rifter i hardt fjell) Ørsta, *Smørstabben* (skjer) Bjørnskinn og Givvær, *Smørstakken* (i skilet Gjesdal – Sandnes), *Smørstakken* (sprukke berg, snøflekkar) Modalen, sist *Smørtørne* Voss og *Smørvika* Sør-Varanger, begge med fjellgrunn med sprunger på kryss og tvers.

Smørstabben i gamle Bjørnskinn herad på Andøya skal få nokre ord til: Det er eit svart, litt høgvore skjer tett ved land på Åknes (figur 12). Det kan «kjerne» godt kring *Smørstabben* når det er noko sjøburd, men vel så viktig er nok at skjeret har eitt djupt og fleire mindre hakk tvers over. Etter sjøkartet er området innafor grunt, men folk var nyss var at ein spekkhoggar sumde på innersida, så attkipp frå land kan nok òg gjere seg gjeldande.

Figur 12. Smørstabben på Åknes, Andøya. Foto: Finn Myrvang.

Smørbøen i Meløy er nemnd: Ein båe med same namn ligg tett aust for Kunna i Flakstad, kloss i land, og kanskje går der ein djupål imellom. Tungsjø av Vestfjorden står på, og Jan K. Myrstad opplyser: «Enten eit rosande namn, av di bøen er sær s rik på småsei og sild om sommaren, eller eit godnemne av di han er livsfarleg. Folk har sett livet til her, visste far å fortelje». Altså *Smør-* om god tilgang på sild o.l. – eller varsku om at båen uventa kan bryte og gjere skade? Jf. også ty. *Schmiere* ‘dengsle, juling’¹⁰) osv.

Smørvika er eit sær s vanleg namn, vi har over dusinet slike på sjøsida landet over, og *Smørbukta* (med gulkvite berg) i Indre Fosen kjem i tillegg. For lokalitetar i ferskvatn som heiter så, ligg det nær å tenke på *smør* i tyding *ureinske* (mudder, gjørme), men det høver langt dårlegare for *Smørvika*-ne langs norskekysten, for dei blir uavlateleg reinvaska (då med unnatak for *Smørvika* i Bamble), endå enkelte vel kan ha mørkare botn enn andre. Meir særmerkt er forma, det gjeld for både *Smørvika*-ne i Øygarden og for *Smørvika* i Aure, Flatanger, Giske, Namsos, Åfjord o.fl., som er «hogne» inn i berget som breie utsparingar, iblant noko avrunda, sjeldnare assymetriske. *Smørvika* i Bømlo og i Gulen (figur 13) er for sin del så djupt inngåande og tronge at dei minner mykje om *smørsunda* vi alt har vore inne på. Gode beite finn vi knapt i eller innom *Smørsund*-a eller *Smørvika*-ne på kysten (jf. Hoel 1984: 80). Her er den eine *Smørvika* i Namsos unnataket, men framfor alt garden *Smørvika* på Dønna, som har framifrå jord (jf. Hoel).

10) Sml. norsk *smurning* ‘bank, juling’ og *smørja* ‘dengja, jula, slå»’ (NO 10: 629), = færøysk *smurningur* og «*smyrja ein av*».

10 Risikable farvegar til lands?

Hoel (1984: 81 f.) hallar til å oppfatte namnet *Smørbrekka*¹¹⁾ og det endå vanlegare *Smørkleiva* som rosande meint. Her kan nemnast, at ved sætra *Smørbekk* i Seljord går ein bratt stig nord- og oppover den tronge *Smørbrekkdalen*, og *Smørbrekknuten* i Sokndal har òg ein stig, gjennom eit trong skard. Ved *Smørbrekka* i Lund er òg skard, men då utan innstipla stig, medan *Smørbrekkena* i Voss ligg under ei djup kløft. Ganske bratte er også stigane over *Smørlibrekka*, Rubbestad i Tranøy. *Smørkleiv* i Aurland har ein ovbratt stig i kanten av ei djup kløft, medan *Smørkleiva* i Årdal er eit fjell med djupe kløfter på austsida. *Smørkleiva* i Hyllestad og i Eidskog er nesten kløfter i seg sjølve. *Smørkleiva* i Aurskog-Høland og især i Hjelmeland går i sikksakk, det gjer òg kleiva under *Smyrlihøgdi* i Flå¹²⁾ og likeins den ved Bogstadlia gard i Lindesnes.

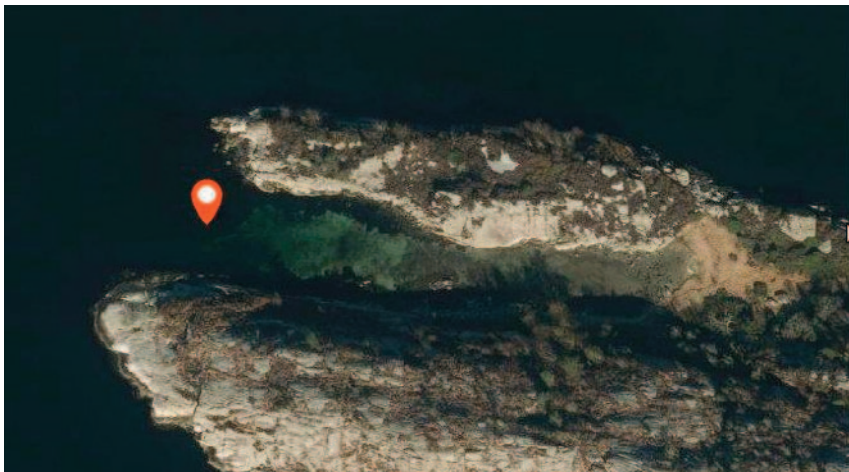
Å sjå på slitsame passasjar som noko positivt må ha lege fjernt, og Hoel nemner sjølv islandsk *smjörbrekka* «den øverste Del af en Skrænt, man gaar op ad ... overf.: den siste Anstrængelse» (Hoel 1984: 81 etter Blöndal 1920–24: 762). Det ikkje uvanlege bakkenamnet *Hestsprenga* melder seg for tanken, men også «juling» om hard medfart eller påkjenning, jf. sitatet om «einfluß von nhd. *Schmiere* 'prügel'» (F&T). Ei *smørbrekke* eller *smørkleiv* var då aller helst ein stad der det var glatt eller bratt eller låg mange staup i vegen, balkasamt.

Om gardsnamnet *Smørstein* i Holmestrand fortel Holmestrand kommune på si heimeside: «De eldste sporene etter ferdsel i Angers Kleiv er flere hulveier som fører ned mot sjøen ved *Smørstein*». Fleire av *Smørstein*-ane ligg på like vridne stader, som den i Tunvaldskaret i Sunnfjord eller den ved Bogstadlia i Lindenes, så vel som ein i Gran. Det kan likevel hende at ein del slike namn fortel om sjølve fjellgrunnen: Akkurat i *Smørsteinvika* i Steigen er det lange kliver i berga ikring, og *Smørsteinen* på Sandøya i Lindesnes er ei avrunda bergnov med ein klove i. Derimot kan det vere at toppflata på *Smørsteinen* ved Bogstadlia i same bygd har eit særskilt fargemønster; det er iallfall lange, lyse render i fjellflata ved *Smørstein* sæter i Ullensvang. I nokre tilfelle kan folk i

11) Oskar Lundberg (1910: 206) nemner «*Smörbräcka*, nu enligt uppgift torp i närheten af Uddevalla. Namnet är under formen *Smörbräcke* belagt från 1796 eller 1797». Sjå OGB 12:1 s. 183 og *Smörbräckevägen* i *Min karta*.

12) Formene *smyr*, *smýr* er i NO 10 heimla til Bygland og Masfjorden.

ettertid ha omtolka slike namn i den lei at det måtte vere tale om ein særskild stein på staden, det vere seg ei frittliggande (frittstående) flytteblokk el.a.

Figur 13. Smørvika i Gulen ser ikkje mykje gjestmild ut. Norgeskart.

11 Smør- om steinstrødd terreng?

Fjell (berg) kan bli så oppsprukke og sundsprengt at *flisberg* er merkelappen som er mest dekkande, t.d. for *Smørbergan* på Sørøya i Finnmark (Hasvik) og *Smörberget* i Luleå, Norrbotten. I tillegg kjem *Smør*-namn som denoterer landskap som er rikt på stein, men der det ikkje lenger er tale om naturleg avgrensing slik som i urd eller møl (strandbanke av rundstein), men diskontinuitet: steinar strødd vidt utover. Døme kan vere *Smørbotn* i Ullensvang og i Vik, *Smørgrøvetjørna* i Etne, og *Smerheller* i Vinje. Aller mest slåande er det for *Smørskjeret* i Kinn (figur 15).

Skal vi her tenke verbalt: *smurt* (utover) = ‘strødd’, eller er vi i røring med gno. *merja* v. ‘knuse’, eller norsk *smol* (*smøt*) n. ‘noko knust; smular’? Jf. *Smøla* i NSL og *smøl* i NO 10: 612. I nordlege område især kan alternativet vere samisk *smierru* adj. ‘sprø; skjør; smuldra’, som iallfall kunne høve for flisberg. Å peike på ei så divergent problemstilling er ein ting, noko anna er å ha kompetanse nok til å kunne presentere klare svar.

12 Kva er ein *smørbekk*?

Smørbekken heiter ein kjeldebekk på Søre Bø på Andøya, ved den tidlegare buvegen i fjellfoten. Kjeldevatnet rann i grøfter langs innmarka, nedover til eit gardsbruk der eg meiner å hugse eit brynnhus. Vatnet var ikkje dårleg, like etter 2. verdskrig la folk inn vatn rett frå kjelda, og med åra kopla heile åtte andre seg til. Dette er sagt med tanke på at Kåre Hoel òg fatta interesse for *Smørbekk*-namnet (1984: 79). Han samanlikna det og liknande namn med båhuslensk *Smörkällebäcken*, «bäcken från en smörkälla» og like eins det båhuslenske *Smörkälledalen* «en dal med flera småkällor, som alltid håller vatten» (OGB 8: 165). No er ikkje namnekategorien avgrensa til Båhuslen, for i søre Sverige har dei *Smörkällan* fem stader til. Tilmed Shetland har *Smorkelda*, tolka som «kilde, hvori fra gammel tid nykærnet smør er blevet udvasket» (Jakobsen 1901: 117).

Tilsynelatande mindre relevant i samanhengen blir det danske naturnamnet *Smørbæk Hole* i Åstrup sokn i Haderslev Amt: «Kløft, gennem hvilken der formodentlig tidligere har løbet en Bæk» (DS 4: 191), men som det alt er påvist, ser ein tydeleg samband mellom *Smør-* og «kløft». *Smørholet* i Skien, Oslo, Rendalen, Indre Fosen og Nærøysund er kløfter, og det same gjeld greitt nok den *Smørhola* som inngår i namneknippet *Smørhole-li*, *-elvi* og *-fossen* i Årdal (anleis i Midttun 1958: 125). Det ser då ut til at hovudleddet er epeksegetisk i nokre tilfelle, men ikkje når «smørhola» er eit grasgrodd søkk med beite. Med så mykje sagt vender vi tilbake til *Smørbekk*-ane sjølve:

Det har undra meg at folk frå det gamle bygdetunet på Bakkan, nedmed sjøen på Bø på Andøya, skulle hente vatnet til smørvasken i *Smørbekken* så påfallande langt ifrå? Då måtte dei bokstavleg gå over bekken Bøelva (der det rett nok ikkje alltid var gulle reint vatn) for å hente nettopp – vatn. Kjelda renn ned mellom husa på Søre Bø, men busetnaden der er ikkje gammal, historisk. Dessutan finst namnet *Smørbekken* også på Åse og på Sellevoll i Dverberg, knytt til bekkar i endå meir upraktisk avstand frå gammal busetnad, så det er litt vanskeleg å tru på smørvaskteorien. At Andøya har heile tre *Smørbekk*-ar er spesielt, men så heiter òg eit grunt sike på Ellstad i Borge.

Det er som regel små bekkar som kjem opp av marka som kjelder og renn eit stykke, og så berre forsvinn. I mangel av eit betre ord kunne ein kalle dei «smygarar», av di dei både er tronge og grunne. Slik er det visst også med bekkefara kring *Smørhaugen* på Straumøya i Bodø og kring

Smøråsen på Lund på øya Alsten – kartplasseringa for *Smørbekktjøna* på Viksås på Vega er dessverre ukjend.

I Inderøy finst eit par *Smørbekk*-ar, og Surnadal og Kvinesdal har éin kvar. Eigersund har *Smørkjeldmyra*, *Smørbekkstein* i Tvedestrand blir noko tilsvarende, og i utmarka kring sætra *Smørbekk* i Seljord piplar òg små bekkar, men der dukkar det avvikande namnet *Smørbrekkdalen* òg opp.¹³⁾ I myrane oppunder *Smørsteinslii* i Bykle ser ein eit mylder av småbekkar og pyttar, *Smørbekkmýra* i Åmot har fleire ørsmå sike, like eins *Smørbekkmosen* i Marker. Interessant er at *Smørbekken* i Sør-Odal og i Grue er avsett på kartet berre med namn, utan «vassfarmarkering» i blått, og bekken i Borge i Lofoten manglar begge delar. *Smørtjøna* i Lillesand er spesiell ved at talrike renner i myra omkring peikar mot tjønna, utan å vere markerte som vassførande.

Elles bør det ikkje gløymast at Snåsa liksom Andøya har heile tre *Smørbekk*-ar, men dei er mange hakk større: Mest som ei elv er *Smørbekken* som samlast frå eit mylder av kjelder på Andorfjella og fell ut i Andorsjøen via eit djupt elvefar med mykje stein i. Den andre *Smørbekken* renn frå Lomtjønnin ut i elva Imsa og lagar ei djup kløft to stader i sitt far, ein tredje grev seg djupt ned før han fell ut i elva Luru (Låarte). Desse «atypiske» *Smørbekk*-ane i Snåsa grev seg altså djupt ned over lange strekningar. Vi kan vel forstå desse namna i lys av det som før er sagt om smør(e) = ‘hogg’ osv.

Når det gjeld hovudgruppa av *Smørbekk*-namn, har ikkje norsk *smøre* < gno. *smyrja* eller *smyrva* v. tydingsnyansar som hjelper, men engelske motstykke er *smear* v. «obscure the outline of», som nomen synonym til *smudge* «a blurred or smeared line or mark» (Fowler & Fowler 1995). Det er svært uvisst om eldre skandinavisk hadde tilsvarende uttrykksmåtar.

Like forunderleg er skotsk *smoor/smuir* v. «choke for air; extinguish» (‘kjøve; slokke’ o.l.), også nytta som adjektiv: «obscure, indistinct; not clear», «hidden, remote from observation» (Graham 1978). Det svarar på lag til engelsk *smother* ‘kjøve, kvele’, òg: ‘dekke eller skjule heilt’, mellomengelsk *smorther*, av same stamme som gammalengelsk *smorian* v. ‘kjøve, kvele’. Det er relevant i samband med *Smørbekk*-ane sine

13) Meir usikkert er korleis det skal forklarast at i Trysil har dei *Smørmyråsen* og *Smørmyrene* (der Styggbekken renn), men i utkant av myrområdet er innstipla ein ganske typisk «smørbekk», nemleg *Smørmyrbekken*.

karakteristika og svarar til norsk *kjøv* n. og *kjøve* v. ikkje berre om issvull og tilstopping, men òg om dammar, mudder og dy (NO 6: 441 f.).

Det ser ikkje ut til at *smoor/smuir* finst som føreledd i skotske stadnamn eller namn frå norrøne utbygder (utmerkinga *Butter-* er i alle fall sjelden i skotsk namnetilfang). Alt i alt blir det då høgst tvilsamt at der finst nokon relasjon mellom dei skotske eller engelske termene og *Smør-* som utmerking i det sms. namnet *Smørbekken*.

Ei namnetolking som har vore lansert, er at *Smørbekk*-ar fører vatn med eit «fedtagtigt, iriserende Udseende» (NG 2: 21 og 3: 30, Hoel 1984: 79), les *Smør-* = *smurning*, men det talar imot ein slik teori at sms. som t.d. **smørdam*, **-demme*, **-dike*, **-fen* eller **-floe* er heilt ukjende som stadnamn. Heller ikkje kan *Smørbekk-* ha oppstått av **Smau-* eller **Smogbekk*¹⁴⁾: Andøya har som nemnt *Smørbekken* tre ulike stader, men *Smogbekken* i Skogvollmyrane midt på øya kjem ned frå fjellformasjonen *Smoget* /'små:ge/, og dei bekkenamna er aldri blanda i hop. *Smørbekk*-ane grev seg då heller ikkje ned i smog, anna enn i Snåsa då, men renn i markyta eller like under over lange strekkingar og er i beste fall synlege i elles skogfattig lende når skogrøst (-ruster) skyt opp langs faret.

Smørgul bekkesoleie er vegetasjon av eit heilt anna slag. At namnet *Smørbekken* og av og til andre namn på *Smør-* iblant kan forståast slik, skulle vere sannsynleg.

Nokre *Smørbekk*-ar er knapt meir enn sike, somme er avsette på karta utan markering av vatn (sjå ovanfor). *Smør* smeltar langsamt innafør eit visst temperaturområde, er det då såleis at *Smør*-namn i nokre tilfelle er biletlege, om smeltevassfar med langvarig snøsmelting? Jamfør at *Smørhola* i Vefsn er eit bre-søkk med misfarga snø. I andre tilfelle kan vi som før sagt tenke på sig av nærande væte, norsk *kvivatn* og dansk *smørsig*,¹⁵⁾ ikkje minst i møtet med namn som *Smørbakken*, *-lia* og *-vollen*, lokalitetar som ikkje alltid høyrer til på eigentleg innmark, likså lite som namnet *Smørbekken*.

Kjeldebekkar med påliteleg vassføring var sjølvsagt ovviktige i samband med sætring (kjøling av mjølk og vask av smør), og kartet viser

14) Derimot kan nok namneformer som *Smådalen* og *Småbekken* mange stader vise redusert uttaleform av *Smog-*.

15) «dän. dial. *sige* 'tropfenweise fließen, sinken' (in neudän. schriftspr. von *sive* verschlungen)» (F&T).

at namnet *Smørbekken* med kvart ligg nær gamle sætrar og staular, i Kvinesdal, Seljord og Tolga og truleg fleire stader.

Eit langt sjeldnare namn enn *Smørbekken* er *Smørelva*: I Vågan i Lofoten er det kun ein bekk som renn ut i ein litt grumsut os, men alle «spettane» i snaue fjellet mot aust er nok i det tilfellet eit større blikkfang. *Smørelva* i Osen i Nord-Trøndelag skjuler seg under eit «bed» av laus stein og fortonar seg som eit arr i landskapet (figur 14). Elva med same namn i Ålesund kommune er nokså usynleg i første del av sitt far, sml. *Smørbekk-ane*, medan ei i Norddalen (no ein del av storkommunen Fjord) «slørrar» vidt ut i oppsplitta, lagdelt flogfjell og fortener å bli kalla ei flenge i landskapet.

13 Finst *smør* eller *smøre* som usms. stadnamn?

Om namn med *Smør-* som føreledd seier NSL mellom anna: «Slike namn kan ha høg alder, såleis er *Smørvi* ei nedlagd seter i Luster, kanskje sms. med → *vin*». Her er det vel, med god grunn, sett bort frå at *smørvi* òg er dativ av gno. *smør*, sideform til *smjør*, for ordet brukt som stadnamn i slik form er usannsynleg, men det kan nok seiast at slik *Smørvi* framstår på ortofoto, er det like tenkeleg at sisteleddet *-vi* er avkorta form av *vide* f. ‘søkk, senkning i lendet’ (NO 12: 1030, Voss). Bekkenamnet *Smørskåla* tett ved kan vere *smørskøla* i tyding ‘-skyljing, -vask’ (Ross frå Hardan-

Figur 14. *Smørelva* i Osen i Nord-Trøndelag: eit arr, men òg med mykje knust stein. Norges-kart.

ger), sjølv om elva har djupt nedskore bekkefar lenger opp i fjellet. På vollen i Smørvi ligg elles to store steinar attmed kvarandre, ikkje namnsette.

Eit namn som liknar *Smørvi* finn vi på garden Nepstad i Lyngdal, der eit uslett jorde tett ved ein stig kalla *Smoie* ber namnet *Smøre*. Dette er unormerte former, så det tør vere uvisst korleis første namnet blir uttala, men i alle fall i «terrengkontekst» skulle *smøre* om klove, kløft vere litt meir sannsynleg enn *smør* om god jord. Når Lyngdal som før nemnt også har *Smøreneåsen*, *Smørnemyr*, liksom Sirdal har *Smøreholet* som namn på ei myr med ein pytt, aner ein at det kan vere lett å drage for raske slutningar.

Figur 15. Smørskjeret, Kinn. Norgeskart.

14 Samandrag

Utgangspunktet for denne artikkelen var Kåre Hoels «Navn på Smør-» frå 1984. Han fokuserte på at smør arrangert i form av smørkoll, smør-

slag(e) o.l. vart nytta til pynt ved festlege høve i gardbrukarsamfunnet. I samsvar med dette går talrike stadnamn med utmerking *Smør-* på gode beite, god jord og stor avling, velstand og allmenn trivsel. Ei anna side av same sak er at lokalitetar med grågule lyse flater og flekkar òg har fått namneutmerkinga *Smør-*.

I namn frå ugjestmilde fjell- og kyststrøk er det meir uvisst kva *Smør-* står for, endå ein der no har den fordel at ortofoto gir god oversikt. Vanskelegare er det der oppdyrking, hus- og vegbygging, skogplanting, regulering av vassdrag o.l. kjem til, for ikkje å tale om klimaendringar med rask tilgroing av tidlegare opne flater.

Fokusering på *Smør-*lokalitetar der hovudleddet er eit ord for klive, kløve, kløft eller andre slag innskjeringsar, deriblant vikar, fører til den konklusjon at det ikkje kan vere tale om *smør* (*būtyrum*), men eit anna ord som må svare til dansk *smøre* ‘sår, hogg, rift’ nytta overført om landskapsformer. For denne kategorien er epeksegetisk tilføyning av *-gloval/-klova*, *-graval/-grova*, *-hola*, *-holet* og *-skardet* vanleg, for så vidt også *-dalen* om særst tronge, lange skard. Relasjonsnamn som *Smørkleppdalen* kan òg nemnast, på line med *Smørhellerklypa*, *Smørkleppjuvet* og *Smørstakkgjel*.

Elles varierer sannsynleg tolking av utmerkinga *Smør-* mykje, same kva hovudledd vi sorterar på, dvs. uavhengig av lokalitetstype. Tydingspektret blir endå breiare straks vi jamfører utmerkinga *Smør-* med eng. *smear*, som ikkje prompte gir assosiasjonar med *smør* som substans, slik som i norsk, men også kan gå på smuss, ureinske og flekkar, så vel som utsmurt tynt lag. Her hadde også dansk parallelle uttrykk.

Tolking av norske stadnamn med basis i dansk kan fortone seg problematisk, men ein får ikkje gløyme at eingong var avstanden mellom *norraena* og *dønsk tunga* på begge sider av Skagerrak og Nordsjøen mykje mindre enn i dag. Under eitt kan *Smør-*namn vere av skiftande alder, men dei som har ein relasjon til dansk *smøre* ‘sår, skramme, arr’ og som berre er kjent frå stadnamn, må rimelegvis vere eldst.

Artikkelen baserer seg på eit stort namnemateriale, med hovudvekt på utmarkområde. Enklast ville vore å bruke berre nokre få døme, og så presentere konklusjonane, men det ville venteleg bli den minst overtydande presentasjonsmåten. Undervegs har det dukka opp ei innvending, formulert slik: «Det er i utgangspunktet problematisk å anta at en rekke norske navn inneholder sammenligninger med et ord som ikke er belagt i norsk når vi selv har en ganske rik flora av ord for hakk og skard»

(anonym konsulentfråsegn). Det kan vere rett, men det spørst om skepsisen har stor nok tyngd: Ei *skråma* – for å seie det på mitt Andøymål – finst ikkje i norrøn litteratur, evt. med unnatak for elvenamnet *Skråmuhlaupså* i Landnåma, men vårt land har like fullt fargerike namn som *Skråma*, ein bekk i Lesja med djupskore trongt far, vidare det djupe bekkegjelet *Skråmådal* i Mid-Telemark og *Skråmskaret* i Lyngdal, *Skråmevika* i Fitjar og garden *Skråmestø* under eit smalt skard i Askøy. Også her ser vi altså ein namnepraksis som trassar skepsis, *in casu* basert på fråveret i norrøn litteratur, og som er med på å gjere nettopp floraen av ord for hakk og skard endå rikare.

Litteratur

- Álgu-tietokanta, *Etymologische Datenbank für die saamischen Sprachen*.
<https://kaiono.kotus.fi/algu/>. Lese 2021.
- Bergsland, Knut & Lajla Mattsson Magga 1993: *Åarjelsaemien-Daaroen baakoegærja – Sydsamisk-norsk ordbok*. Oslo – Kautokeino.
- Blöndal, Sigfús 1920–24: *Islandsk – dansk Ordbog*. Reykjavík.
- F&T = Hjalmar Falk & Alf Torp: *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. Kristiania 1910.
- Feilberg, H.F. 1886–1914: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål*.
 Udg. af Universitetes-Jubilæets danske Samfund. I–IV. Kjøbenhavn.
- Fowler, H.W. & F.G. Fowler 1995: *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Ninth Ed. by Della Thompson. Oxford.
- Graham, William 1978: *The Scots Word Book*. Edinburg.
- Hoel, Kåre 1984: Navn på Smør-. En generell oversikt og en særlig drøfting av de navn som har et ord for høgdeformasjon som 2. ledd. I: *Institutt for namnegransking (Norsk stadnamnarkiv). Årsmelding 1983. Universitetet i Oslo*. S. 77–96.
- Jakobsen, Jakob 1901: *Shetlandsøernes Stednavne*. København.
- Larsen, Anders 1950: *Om sjøsamene* (oversatt fra samisk av J. Qvigstad). Tromsø. (Tromsø Museums årshæfter (St. T.). Humanistisk avd. nr. 13. Vol. 70 (1947) nr. 2.)
- Lindroth, Hjalmar 1923: *Våra ortnamn och vad de lära oss*. Stockholm. (Natur och kultur 25.)
- Lundberg, Oskar 1910: Smörkullen och andra ortnamn på Smör. Om nordiska kultorter. I: *Fataburen 1910*. S. 193–212.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.

- Midttun, Sigurd Dahl 1958: *Stadnamn i Årdal i Sogn*. Bergen. (Skrifter utgitt av Institutt for Nordisk filologi. Universitetet i Bergen. III.)
- Min karta: <https://minkarta.lantmateriet.se>. Lese 2021.
- Mortensson, Ivar 1905: Spor af Soldyrkelse i Norge. I: *Danske Studier* 1905. S. 115–120.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog*. Historisk ordbog 1700–1950. <https://ordnet.dk/ods>.
- OGB = *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*. 1–. Göteborg 1923–.
- Poulsen, Johan H. W. 1974: *Føroysk-donsk orðabók*. Eykabind. Tórshavn.
- Qvigstad, Just 1935: *De lappiske stedsnavn i Troms fylke*. Oslo.
- Qvigstad, Just 1938: *De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker*. Oslo.
- Ryen, Jon Olav 2015: *Stedsnavn i Nord-Østerdal med Rondane, Rørosfjella og Femundstraktene*. Oslo.
- Solheim, Svale 1940: *Nemningsfordomar ved fiske*. Oslo.
- Torp, Alf 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Vogt, Judith & Inger E.M. Eikland 1981: *Svensk-norsk ordbok*. Oslo – Gjøvik.
- Vries, Jan de 1977: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden.

Plottet som samler. Et hermeneutisk perspektiv på kategorisering av betydning i navn på travhester

Av Dag Orseth

There are quite a lot of studies of names of different kinds of farm- and domestic animals. Four such studies originating in the Nordic countries all strive to establish what is the origin of the names they deal with. When it comes to names that are not stereotyped, this mostly involves trying to establish the motivation behind the name on the part of the person who gave it. What is more surprising is the strong tendency to classify the meaning of any such name into one, and only one, category.

*With specific reference to names of Scandinavian trotters, and building on the hermeneutics of Paul Ricoeur as it is outlined in *The Rule of Metaphor* (1977) and *Time and Narrative* (vol. 1–3, 1984, 1985, 1988), the author argues that many such names both could and should be classified into more than one category. For example the name Ojos Del Salado (DK) should be regarded both as referring to a mountain and a volcano. Furthermore, the way the categories that are chosen and named, are to a large extent dependent on the topical corpus of names in question – not only on the intention of those who give the names and an a priori picture of the world.*

*Ricoeur's point of view in *Time and Narrative* makes it feasible to see a parallel between categorisation of meaning in such names and a narrative – specifically an historical narrative. Whereas narrative is chronological and categorization is not – they are both dependent on time when it comes to creating meaning. In both cases we construct a plot that builds on and comes after the isolated incidents or names. This plot should strive to make the entire corpus appear as much as a logical whole as possible.*

1 Om betydning i navn på dyr

Hur kunde ni glömma Rådd-djuret vid sjösättningen, sa Sniff förebrående.

Fick han nånsin ordning på sin knappsamling efteråt?

Jadå, många gånger, svarade Muminpappan. Han hittade nya knapps-system hela tiden. Ordnade dem efter färg eller storlek eller form eller material eller enligt hur mycket han tyckte om dem. (Jansson 1968: 63)

Det finnes ganske mange ulike lesninger av navn på ulike slags (hus)dyr i Norden. Blant disse er finske hestnavn (Kalske 2015), svenske navn på storfe (Leibring 2000), norske kunavn (Kruken 1996) og danske kattenavn (Meldgaard 1993). Med noen mindre modifikasjoner er det tre forhold som er felles for innholdet i disse studiene.

For det første forsøker de å etablere betydning i navna ved å finne ut hva som er navnets grunnlag, hva det kommer av. Dette er fullt ut i tråd med tradisjonen i navneforskninga. I artikkelen *Onomastiska grundfrågor*, sier Thorsten Andersson (1994: 33) at «Grundläggande inom namnforskningen är tolkningen av namnen, deras etymologi [...] Intresset inriktas därmed på namnbildningstilfället ...». I de nevnte studiene av dyrenavn skjer søkinga etter slik etymologi litt grovt sagt på tre ulike måter.

1.1 Stereotype navn

Enkelte dyrenavn har likhetstrekk med fornavn i en slik sammenheng. Fornavn «[...] som hovedsakligen hämtas ut ett tradisjonellt onomastikon, gör ett stereotyp intryck.», sier Andersson (1994: 25) og tilføyer at «det-samma gäller för en stor del av husdjursnamnen (representerade av konamn), men denna kategori präglas inte lika klart av tradisjonen». Lignende stereotype navn finnes for øvrig også f.eks. på fritidsbåter (Johannessen 2009). Slike navn blir tillagt betydning som er uavhengig av den enkelte navngiverens kunnskap og intensjoner.

1.2 Karakteriserende navn

Andre navn framstår som karakteristikk av det bestemte individet, f.eks. navn som viser til farge. Slik sett har de likhetstrekk med tradisjonelle stedsnavn. Det finnes oftest et direkte forhold mellom en lokalitet og navnet på lokaliteten, og som Line Sandst (2016: 93) sier det: «Den etymologiske metode fortæller om stednavnet på dannelses-tidspunktet. Metoden angiver navnets bestanddele, og herud fra kan det semantiske indhold fremdrages.»

Rosende eller nedsettende navn vil også kunne være eksempel på slike navn som er ment som en karakteristikk av det enkelte individet, (men de behøver ikke være det). I slike tilfeller er det altså mulig etablere en slags mer eller mindre objektiv forbindelse mellom navnet på dyret og dets form, farge eller egenskaper for øvrig.

1.3 Løsrevne navn

En tredje type husdyrnavn er derimot verken stereotype eller karakteriserende for individet, men framstår som løsrevet både fra navnetradisjon og individ. Det gjelder blant annet navn som *Rauma*, *Russland* og *Java* i Krukens materiale, altså navn som er overført fra en annen kategori. Tilsvarende finner vi i minst like stor grad i kattenavn, slik Meldgaard (1993: 19) viser blant annet gjennom navn som *Martini* og *Ouzo*. Slike navn kan også ha sammenfallende form med appellativer; *Marsløv*, *Sommerløv* (Kruken 1996), *Paprika* (Kalske 2015).

Når det gjelder navn av denne tredje typen, navn som verken er valgt fra et eksisterende forråd av navn eller som framstår som en karakteristikk av det enkelte individet, streber forskerne stort sett etter å avdekke navngiverens intensjon bak eller motivasjonen for navnevalget. Et stykke på vei ser rett nok Kalske ut til å representere et unntak fra denne tenkemåten. Hun understreker flere steder at det er tankebaner og -retninger i den finske kulturen som bestemmer hennes lese måte. Under dette ligger det vel likevel en ide om at den enkelte navngiveren har tenkt på samme måte som det finske kollektivet. Meldgaard på si side har spurt navngivere om hvorfor katten har fått navnet sitt, mens Kruken i stor grad er henvist til å resonnerer seg fram til motivasjonen bak det enkelte navnet. Dette siste gjelder også den absolutt mest grundige og mest underbygde kategoriseringen i de aktuelle studiene — i Katharina Leibnings (2000) studium av navn på svensk storfe. Når det gjelder betydningsinnhold i navnet, er også hun tydelig intensjonsorientert. Om målet med studiet sitt av betydning sier Leibning at:

Min målsättning är att göra namnsemanstiska snarare än ordsemanstiska analyser. I begreppet namnsemanantik, till skilnad mot ordsemanantik, innefattar jag namnens innehåll och de principer, tankeassociationer och händelsesförlopp som kan ligga till grund för namngivningen av varje enskild namnbärare. (Leibning 2000: 341).

Hun ser imidlertid godt problema som kan oppstå i et slikt arbeid:

Att göra en namnsemantisk analys av ett historiskt material är förknippat med stora problem. Eftersom namngivarna inte längre går att nå kan man i allmänhet aldrig få visshet om den egentliga navngivningsgrunden. (Leibring 2000: 341)

Bak dette utsagnet ligger det åpenbart en forståelse av at den som kategoriserer har ei formende rolle i arbeidet og ikke bare fungerer som et slags medium for den betydninga som allerede finnes i navnet. Leibring sier videre at

Det är också vanskligt att bedöma de komplexa, ibland ytterst tillfälliga tanke- och associationsprocesser som ligger bakom t.ex. vissa binamns tillkomst. Dessa kan vara svåra att minnas och återskapa även för namngivaren själv. (Leibring 2000: 342)

Dette er ei presis formulering av et dilemma og et problem. Men da blir spørsmålet om det er dette vi skal forsøke på i møte med slike navn der denotatum og betydningsinnholdet i navnet er løsrevet fra hverandre på så mange måter. Jeg vil hevde at det i slike tilfeller er hensiktsmessig – kanskje også tankemessig nødvendig – å erstatte jakta på hva som ligger bak navnet med hva som ligger foran det – for å bruke et uttrykk fra Paul Ricoeur. Det er mer tjenlig å leite etter hva navnet *kan* inneholde av betydning enn hva det var *tenkt å* inneholde. Det er hensiktsmessig å se navnet som en tekst i miniatyr eller som et utsagn – ikke som et ord. Slik sett blir da det enkelte navnet et fragment i et korpus, en tråd i en vev eller et utsagn i en større tekst som teoretisk sett består av alle navn i en gitt navnekategori.

2 Om jakta på den ene betydningskategorien

I artikkelen Kategorisering som prinsipp i namnegranskinga, sier Gunstein Akselberg at

Eit særkjenne ved tradisjonell onomastisk gransking er klassifisering av ein-skildnamn frå eit større eller mindre avgrensa namnemateriale i eit eller anna system av namnekategoriar. (Akselberg 2002: 38)

Dette stemmer godt også for de fire nevnte studiene av navn på husdyr.

De går alle videre fra å fastlegge – eller forsøke å fastlegge – ei betydning av de ulike navna til å sortere disse betydningene under kategorier der navna som blir samla har fellestrekk. Felles for disse lesningene er endelig at de i slik kategorisering etter betydning *ønsker å plassere ethvert navn på ett og bare ett sted i systemet.*

Meldgaard sier rett nok at «Hvis der er flere navnebærere med forskjellige navngivingsmotiver (som *Aramis*, *Figaro* og *Mozart*), kan det samme navn godt optræde i flere forskjellige grupper.» (Meldgaard 1993: 14). Også hos Meldgaard er det altså likevel slik at navnet på ett bestemt individ bare skal plasseres ett sted.

Denne tendensen er helt i tråd med det Akselberg viser til i si drøfting av ulike kategoriseringsprinsipp og i sin gjennomgang av hvordan slikt realiserer seg i norsk stadnamngransking.

Alle granskarane som kategoriserer ut over det kronologisk alfabetiske, er opptekne av at namnet eller namnelekkene vert putta i rett kategori. [...] Sjeldan eller aldri vert ein lekk vurdert til å høyre heime ulike stader. (Akselberg 2002: 60)

Det foreligger altså en sterk – vi kan trygt si dominerende – tendens til å ville feste et navn til én og bare én betydningskategori. Dette kommer eksplisitt til uttrykk hos Kruken (1996: 184): «Tydingsgrupper er det vanskeleg å etablere, m.a. fordi namna rett ofte inneheld fleirtydig ordstoff, og fordi vi ikkje kjenner den konkrete situasjonen namna vart gjevne i.» I dette utsagnet blir det altså eksplisitt uttrykt at hvert enkelt navn ideelt sett bør knyttes til én og bare én betydningskategori, sjøl om det inneholder «fleirtydig ordstoff».

Når Kalske (2015: 90) uttrykker at det kan reises kritikk mot hennes underinndeling av navn på finske hester som på en eller annen måte kan assosieres med Ungarn, indikerer dette noe av det samme. «These themes are based on the material. They can be criticized, because some names could belong to more than one category.» Også hun bestemmer likevel — til tross altså for at hun utsetter seg for kritikk — at et navn skal ligge i én og bare én slik kategori og ser ut til å mene at det er uomgjengelig ut fra en slags systemtvang. Et annet forhold som er interessant ved dette sitatet, er presiseringa av at kategoriene er basert på materialet. De er altså ikke der i en slags a priori-forstand.

Kruken (1996: 185) diskuterer hvordan en skal plassere navn i de to betydningsgruppene «Personnamn/kvinnenamn» og «Namn etter kjende

personar» og argumenterer for at kunavn som *Dolly* og *Fia* bør knyttes til den siste av disse gruppene. Dersom navnet ikke er i allmenn bruk som kvinnenavn i Norge, «må grunnlaget for bruken som kunamn vere oppkalling». Dette resonnementet blir kritisert av Leibring (2000: 346) som mener at det uten direkte kjennskap til navngivningsbakgrunnen må være vanskelig å vite i hvilken av de to kategoriene en skal plassere disse navna.

Heller ikke Leibring stiller likevel spørsmål ved at en må velge mellom de to gruppene, og også hun skiller et sted i arbeidet sitt mellom på den ene sida «Namn som är identiska med personnamn eller är bildningar til personnamn» (s. 370–72) og på den andre sida «Namn som är identiska med namn på mytologiska, litterära och religiösa gestalter» (s. 372 f.). Kunavn som *Carolina*, *Sofia* og *Mali* blir sortert til den første av disse kategoriene, mens *Eva*, *Lucia*, *Medusa*, *Adam* og *Gabriel* sorterer under den siste av dem. Til dette må en kunne innvende at et navn som *Eva* både er et personnavn og et bibelsk navn. Det er vanskelig å se at vi skal måtte velge mellom disse kategoriene. Med litt annerledes formulerte betegnelser på kategoriene kan vi også sikkert se på dem som en over- og en underkategori, der ‘navn som er identiske med personnavn’ er overkategorien, og ‘bibelske navn’ er en av flere underkategorier. Alternativt kan også det omvendte tenkes, altså at tilknytning til det bibelske blir gjort til overkategori og personnavn til en underkategori av denne.

Det er enkelt å forstå ønsket om å tillegge et navn ei og bare ei betydning. Betraktelig vanskeligere er det å forstå ønsket om å sortere denne betydninga under én og bare én kategori også i de tilfella der en altså ser at det finnes flere alternativ, slik Kalske, Kruken og Leibring alle gjør.

3 Kategorisering og fortelling. Eksemplet travhestnavn

Om vi velger å se det slik at betydninga av et enkelt navn ligger fast, følger det ikke automatisk at de betydningsmessige forbindelseslinjene mellom ulike navn er like permanente. Kategorisering av betydning i navn innebærer med nødvendighet ei form for sorteringsvirksomhet hos den som lager kategoriene. I det følgende skal jeg framstille en mulig hermeneutisk basert måte å forstå slikt kategoriseringsarbeid på. En helt grunnleggende premiss for denne synsmåten er at kategoriseringa representerer nettopp ei rydding av et materiale, og at denne ryddinga skjer *i ettertid*. Først finnes navnet og navna i en overordna navnekategori, det være seg

navn på storfe generelt (Leibring) eller kunavn spesielt (Kruken), kattenavn, hestnavn generelt (Kalske) eller navn på travhester spesielt. Med utgangspunkt i disse navna oppstår kategoriene. Jeg spør da hva det er som skjer når vi deler inn navn i kategorier etter betydning. Hva slags aktivitet er slik inndeling, hva styrer den og hvilken rolle har den som deler inn?

Paul Ricoeurs metafor-teori, slik den kommer til uttrykk i *The Rule Of Metaphor*, gir grunnlag for å se på det enkelte navnet som en tekst eller et utsagn i miniatyr. Et kjernepunkt er da at Ricoeur hevder at språk alltid er språk om noe. Å uttrykke noe språklig er ei handling, og så snart noe er uttrykt i språk, er det et tilfelle av språk i bruk. Når et navn oppstår, enten det er ved navngiving eller ved navneskaping, er det altså uttrykk for språklig handling. (Ei nærmere framstilling av dette finnes i Orseth 2017).

Også når det gjelder kategorisering av navn, mener jeg å finne støtte til forklaring i Ricoeurs hermeneutikk, i dette tilfelle i trebindsverket *Time and Narrative* (1984, 1985, 1988). Jeg vil argumentere for å se kategorisering av navn etter betydning som en parallell til å organisere hendelser i ei fortelling. I et slikt perspektiv er et (nytt) navn en hendelse, det er noe som skjer. Selve det at navnet blir til, bunner i og utgjør ei handling.

I sin forståelse av fortellinga skiller Ricoeur mellom tre nivå av mimesis. Mimesis₁ er prefigurasjon, det er hendelser uten noen form for rydding eller ordning. Disse hendelsene framstår som løsrevne og kan virke tilfeldige. Mimesis₂ er konfigurasjon og det viktigste av de tre momenta. Mimesis₂ er ordning av hendelsene innenfor ramma av et plott, det er systematisering av hendelsene slik at de framstår som mest mulig logisk sammenhengende, og slik at handlingsforløpet gir best mulig mening. Mimesis₃ er transfigurasjon, det er lesinga av hendelsene etter at de er systematisert og satt i sammenheng gjennom et slik plott. Disse tre momenta av mimesis – av menneskelig skaping – følger altså etter hverandre i tid, og de er forma av ulike instanser. Jeg vil foreslå å se kategorisering av navn i lys av denne tanken hos Ricoeur. I denne omgang avgrensar jeg resonnementet til å gjelde navna i den siste av de tre kategoriene jeg lanserte innledningsvis – de navna som verken er stereotype eller der det lar seg gjøre å etablere en sammenheng mellom navnet og den som har det.

Slik sett blir da et navn en hendelse («an incident») er Ricoeurs begrep – et første nivå av mimesis. Sammenføringa av navna til kategorier

representerer ordning og tilsvarende mimesis₂. I ei fortelling er dette fortellerens domene, og den som kategoriserer har tilsvarende rolle som en forteller – vedkommende skal få navna til å henge sammen på en måte som gir best mulig mening og som får sammenhengene til å framstå som forklarlige, som naturlige, ja i beste fall som uomgjengelige. En forteller lager et plott ut fra hendelser, og knytter disse hendelsene til hverandre på en måte som gjør at helheten framstår som logisk forklarlig og tilfredsstillende.

[...] the plot as mediating between events and a narrated story. As a consequence, an event must be more than just a singular occurrence. It gets its definition from its contribution to the development of the plot. A story, too, must be more than just an enumeration of events in serial order, it must organize them into an intelligible whole, of a sort that we can always ask what is the «thought» of this story. In short, emplotment is the operation that draws a configuration out of a simple succession. (Ricoeur 1984: 65)

En forteller har også alltid en synsvinkel – et perspektiv å se fra. Det samme har den som kategoriserer. Sammenhengene som blir skapt i kategoriene inngår i et plott. Mimesis₃ er så lesninga av denne kategoriseringa – enten den blir gjort av en utenforstående leser eller av den som kategoriserer – av fortelleren – når det kommer til et nytt navn og det dermed potensielt oppstår nye sammenhenger. Vi skal se eksempel på det seinere.

Kategoriene bygger sjølsagt på betydningsinnholdet i disse navna – disse hendelsene – men de gjør det ikke umediært, de er også forma av fortellerens skapende bevissthet, og de er dessuten nedfelt i språk, noe som også har betydning for hva som sorterer under de ulike kategoriene – for hvilke forbindelser som framkommer.

Så er det vel å merke ikke slik at kategorisering er ei fortelling, men at vi vil ha utbytte av å *se* kategoriseringa *som* ei fortelling, for igjen å bruke et av Ricoeurs sentrale uttrykk. Kategorier av navn er ikke ei fortelling, for de mangler kronologi – de utspiller seg ikke over tid. Det gjør imidlertid selve kategoriseringsprosessen. Først kommer navnet som del av et eksisterende korpus, så kommer lesninga av navnet og plasseringa i en betydningskategori, så kommer forståelsen av kategoriseringa. I et korpus i endring – i et korpus som ikke har et finitt endepunkt i tid – vil denne prosessen i prinsippet skje på nytt hver gang det kommer til et nytt navn. Pre-

missene for å forstå helheten – for plottet – vil også kunne bli endra over tid ved at det samfunnet og språket som omgir navna forandrer seg.

Når vi kategoriserer ut fra betydning, blir altså navna element i et plott som består av både enkeltkategorier og av en helhet av slike. Alle disse delene av den store teksten står i gjeld til hverandre. Navnet blir føyd til en kategori dels på grunn av sitt betydningsinnhold, dels på grunn av betydningsinnholdet i andre navn og dels på grunn av synsvinkelen til den som former kategoriene, til den som ordner navna i et slikt plott.

[...] a narrative makes appear within a syntagmatic order all the components capable of figuring in the paradigmatic tableau established by the semantics of action. This passage from the paradigmatic to the syntagmatic constitutes the transition from *mimesis*₁ to *mimesis*₂. It is the work of the configuring activity. (Ricoeur 1984: 66)

Det er først når vi ser helheten, at vi fullt ut forstår betydninga av delene. Annerledes formulert får delene ei tilleggsbetydning gjennom å være del av en helhet, ved å være en del av det samla navnekorpuset eller for den saks skyld av den enkelte lesers måte å plassere navnet på i en egen helhet. Når vi bestemmer oss for å sortere et navn til en kategori, bestemmer vi samtidig retninga på lesninga av navnet.

Ricoeur knytter ikke måten sin å tenke om *mimesis* på bare til fiksjonsfortellinger av ulikt slag, men også til historieskriving – til arbeidet med å skrive fram sammenhenger over tid mellom historiske hendelser og deres konsekvenser. Felles for fiktive fortellinger og historieskriving er blant anna at begge tekstformene berører hendelser som utspiller seg over tid. Skal vi derfor argumentere for å se kategorisering av hestnavn som i et slikt mimetisk perspektiv må vi aller først synliggjøre tidsperspektivet og dets rolle i kategoriseringa.

[...] the act of emplotment combines in variable proportions two temporal dimensions, one chronological and the other not. The former constitutes the episodic dimension of narrative. It characterizes the story insofar as it is made up of events. The second is the configurational dimension properly speaking, thanks to which the plot transforms the events into a story. The configurational act consists of «grasping together» the detailed actions or what I have called the story's incidents. It draws from this manifold of events the unity of one temporal whole. (Ricoeur 1984: 66)

På dette punktet i resonnetet må vi stoppe opp og spørre om det kan rettferdiggjøres å se kategorisering av navn som ei fortelling og den som kategoriserer som forteller, også dersom vi betrakter betydningsinnholdet i det enkelte navnet som fastlagt, det være seg av etymologiske grunner eller – som det ofte vil være tilfelle ved navn på dyr – gjennom intensjonen til den eller dem som bestemte navnet. Hva kan rettferdiggjøre å se kategoriseringa som et plott sjøl om en mener at betydningsinnholdet i det enkelte navnet er forutbestemt og varig – altså dersom den som kategoriserer bare skal finne sammenhenger som allerede er der – ikke skape dem på grunnlag av materialet?

Når en opererer ut fra en premiss om at betydninga i (eller av) et navn er bestemt av navngiverenes intensjon(er), blir endring over tid ikke noen relevant faktor i lesninga av navnet. Da er det stabilt, og lesemåten er fastlagt en gang for alle. Dersom en derimot leser navnet som en tekst, blir denne underlagt tid på to nivå. På den ene sida er navnet utsatt for mulig betydningsendring på grunn av at verden/omgivelsene endrer seg. På den andre sida – og det er minst like viktig – kan lesemåten endre seg fordi det samla korpuset av navn får tilvekst som endrer lesemåten av de navna som var der fra før. Navnet *kan* ses som en tekst. Kategoriseringa *må* ses som en tekst.

Vi skal i det følgende se på noen utvalgte av de nær sagt utallige problemstillinger som kan oppstå i et slikt kategoriseringsarbeid. Vi begynner med noen eksempel på navn som gjør det spesielt problematisk å føre navna til bare en betydningskategori.

4 Kategoriseringsproblemet også når vi har fastlagt et betydningsinnhold

4.1 Fjell eller vulkan

Navn på travhester er ikke prinsipielt forskjellig fra navn på andre dyr, men de kan være bedre egna til å illustrere en del problemstillinger knytta til betydning i navna på grunn av det store og varierte materialet, som skyldes det særlig store behovet for unike navn (Nærmere om dette i Orseth 2017).

La oss si at vi har bestemt oss for hvordan vi skal forstå et bestemt navn, enten det nå skyldes at intensjonen hos navngiveren er avklart, at denne intensjonen av andre årsaker er åpenbar, at vi har resonnet oss

fram til den, at vi ikke finner alternative lesemåter av navnet eller at vi velger å konsentrere oss om én bestemt av flere mulige lesemåter. I det følgende skal jeg framstille noen av de mange dilemma vi likevel kan få når vi skal kategorisere. La oss begynne med navnet på travhesten *Ojos Del Salado* (SE).

Her er det ikke snakk om noen åpen tekst eller et flertydig utsagn. Vi må anta at den som ga hesten dette navnet hadde den geografiske formasjonen på grensa mellom Argentina og Chile i tankene, og vi må anta at den som leser navnet og forbinder noe med det, tenker på den samme formasjonen. Vi har altså å gjøre med overføring fra én navnekategori til en annen.

Ojos del Salado er ifølge mine kilder verden høyeste vulkan, det høyeste fjellet i Chile og det nest høyeste i hele Sør-Amerika. Den som ga navnet *Ojos del Salado* (SE), må altså på en eller annen måte ha hatt den nevnte geografiske formasjonen i tankene. Men på hvilken måte?

Kan vi vite om vedkommende tenkte på navnet som et fjell eller som en vulkan? For å forsøke å finne ut av det, kan vi kanskje gå til navna på andre hester fra samme oppdretter. Der finner vi *Aconcagua* (SE), *Lhotse* (SE) og *Sagarmäthä* (SE). Ingen av disse er vulkaner, (sjøl om det etter det jeg forstår skal ha vært en diskusjon blant fagfolk når det gjelder *Aconcagua*). Skal vi da si at det øker sannsynligheten for at navngiveren har tenkt «Jeg skal kalle opp hesten etter *Ojos del Salado*, og jeg tenker på det som et fjell.»? Det er sjølsagt en mulig tanke. Vi kunne også forsøke å finne (ytterligere) indikasjoner ved å se på øvrige navn fra den samme navngiveren.

Men vil det hjelpe oss om vi finner slike rimelig sikre indikasjoner? Skal vi i så fall være så tro mot navngiverens sannsynlige tanker at vi klassifiserer – la oss si – *Ojos Del Salado* (SE) og *Ajusco* (SE) ulikt fordi det kan virke som om den som ga navn til den første tenkte mest på fjell, mens den andre navngiveren tenkte mest på en vulkan? For meg virker ei slik vurdering urimelig, og jeg spør hva som er problemet med å putte, som Akselberg sier, begge disse navna i *to* kategorier. Etter mitt syn både kan og bør vi la dem være både fjell og vulkaner.

I dette navnekorpuset fins det altså relativt rikelig med tilfeller av både vulkaner og fjell. For å illustrere at lesemåten av et navn blir påvirket av hvilke andre navn som finnes, kan vi likevel forestille oss at de eneste andre av disse navna som fantes var *Lønahorgi* og *Matterhorn* (DK). I så

Tabell 1. Naturdimensjon/ Geografi / Eruptivitet.

Varme kilder	<i>Geysir, Old Faithful (SE), Wairakei (SE)</i>
Vulkaner	<i>Ajusco (SE), Ararat (SE), Aqua (SE), Azul (SE), Baula (SE), Ceboruco (SE), Churchill, Coronado (SE), Cotopaxi (SE), Damavend (SE), Darwin, Demon, Egon, Equador (DK), Etna, Flores (SE), Golaja (DK), Haleakala (SE), Hekla, Katla, Krakatau (SE), Masaya, Nemo, Ojos Del Salado (SE), Puketarata (DK), Sabatini (DK), San Cristobal (SE), Stromboli (SE), Tabora (SE), Talang (SE), Toba (SE), Ubinas (SE), Vesuv (DK), Vesuvius (SE), Wairakei (SE), Yellowstone (SE)</i>

Tabell 2. Naturdimensjon/ Geografi / Fjell og fjellområder.

Norske	<i>Andersnatten, Blåtind, Dama, Glittertind (SE), Gruvletinden, Gråkaill'n, Gråtind (SE), Istind, Keisaren, Knekten, Kniven, Kolla, Komsa, Lauparen, Lønahorgi, Mannen, Nibba, Nona, Skorpa (SE), Snøhetta, Stabben (SE), Storegut, Storheia, Sula, Svarhetta, Trolla (SE), Trolltind, Tussen, Ulriken, Valdresflyva (SE), Vardtind</i>
Andre	<i>Aconcagua (SE), Ajusco (SE), Akka, Alpe D'Huez (DK), Altai (SE), Aneou (SE), Ararat (SE), Ayers Rock, Baula (SE), Ben Nevis (SE), Black Hills, Blue Ridge (SE), Blåhammaren (SE), Cara (SE), Ceboruco (SE), Copper Canyon, Cotopaxi (SE), Damavend (SE), Denali, Dhaulagiri (SE), Carmel, Everest, Farforita (SE), Fujijama (SE), Gosainthan (SE), Himalaya, Itatiaya (SE), Jura (SE), Karisimbi (SE), Kaukasus (SE), Kebnekaise, Kebnekajse (SE), Kilimandjaro (SE), Kilimanjaro, Kroppefjällan (SE), Lhotse (SE), Lorelei, Mana (SE), Manakau (SE), Matterhorn (DK), Mawensi (SE), McKinley, Mont Blanc, Mount Everest, Mount Rushmore (SE), Mystical Andes, Nallo (SE), Ojos Del Salado (SE), Olympos (DK), Pindus (DK), Punta Escalon (SE), Quantock (SE), Rocky Mountain, Sajama (SE), Scaffel Pike (SE), Seymour (SE), Sierra Madre, Sierra Nevada, Sockertoppen (SE), Tatra, Tirich Mir, Tourmalet (DK), Tsarkos, Ubinas (SE), Ultevis (SE), Ural (SE), Vagabond Peak, Ventoux (SE), Vogel Peak</i>

fall ville det være naturlig å lese *Ojos Del Salado (SE)* som et fjell. Der- som det eneste andre navnet innenfor betydningsområdet var *Vesuv (DK)*, ville det være derimot naturlig å tenke på en vulkan.

4.2 Spørsmål eller usikkerhet

På ikke veldig ulik måte kan vi fundere på om *Am I Wrong (SE)* uttrykker usikkerhet eller spørsmål. (Innenfor regelverk for navngiving der det ikke er tillatt med skilletegn, (DTCa, DNTa, STa), kan dette navnet sikkert også leses emfatisk som noe i retning av «Jammen tar jeg feil!», men la oss velge å se bort fra det).

De mulige kategoriene blir i så fall:

Tabell 3. Mental dimensjon / Spørrende.

<i>Am I Wrong (SE), Another Question, Answer Me (SE), Any More, Are You Ready (SE), But Why (DK), Can I Come Too (SE), Can You See Me (SE), Capish, Capish My Friend, Denna Dã (SE), Did I Tell You (SE), Did You Say That (DK), Do You Mind (SE), Eller Hur (SE), Exclusive Question, Fretta, Gelt (SE), Guess Who,</i>

Guess Why (SE), *Hogy, How* (DK), *Hva, Håkken, Inquisitive* (SE), *Isn't It Ironic* (SE), *Just Curious* (SE), *Kæm E' Kongen, Leita, Leitar, Mon Tro, Quando* (SE), *Quando Quando* (SE), *Quand Venez Vous* (SE), *Quelle* (SE), *Que Pasa* (SE), *Quaerito* (SE), *Quest* (SE), *Questionary* (SE), *Qui'est Ce Que Ca* (SE), *Quidni* (SE), *Quid Nunc* (SE), *Quippini* (SE), *Quiz Me Too* (SE), *Quizzical* (SE), *Quomodo* (SE), *Quo Vadis* (SE), *Repeat Ask* (DK), *She's Curious* (SE), *Tell Me* (SE), *Tell Me Why, The Question* (SE), *Tramp's Question* (SE), *Undra, Unusual Ask* (DK), *Vad* (SE), *Varför* (SE), *Was It A Rose* (DK), *What Happened, What's Going On* (SE), *What's On, What's The Point* (SE), *What's Up* (DK), *What Went Wrong* (SE), *What You Gonna Do* (SE), *Which Way* (SE), *Who* (SE), *Who Did It* (SE), *Who Else, Who Knows* (SE), *Who Said So* (SE), *Who's Talking* (SE), *Who Where* (SE), *Why* (SE), *Why Ask Why* (SE), *Why Hap* (DK), *Why High* (SE), *Why Ideal* (SE), *Why It Be Me* (SE), *Why Me, Why Me Jack* (DK), *Why More, Why Not, Why Not A Rose, Why Not Sensation* (SE), *Why Not Wind* (SE), *Why Roses* (SE), *Why Sad* (SE), *Why Shadow* (DK), *Why Shy* (SE), *Why So* (SE), *Wonder, You Know What* (SE), *You Talking To Me* (SE)

Tabell 4. Atferdsdimensjon / Usikkerhet.

Alea (SE), *Am I Wrong* (SE), *Aner Ikke, Anxious To Matters* (SE), *Chansning* (SE), *Coincidence* (SE), *Close To Danger* (SE), *Debat* (SE), *Doublecheck* (SE), *Fair Choice* (DK), *Global Uncertainty* (SE), *Guidance Wanted* (SE), *Guide Me* (DK), *Hamlet, Haver* (SE), *Maybe Not* (SE), *No Clutch, On Guard* (SE), *On The Edge, Ote* (DK), *Quandary* (SE), *Quirk Of Fate* (SE), *Risky* (DK), *Stuss, Tvivel* (SE), *Twist Of Fate* (SE), *Uncertain When* (SE), *Uroa, Usikker, Välja* (SE)

Hvem kan egentlig avgjøre hvor *Am I Wrong* (SE) hører hjemme dersom vi – svært svakt logisk fundert – skulle måtte plassere navnet i en og bare en betydningskategori. Og hvem kan egentlig si hva dette navnet ‘kommer av’?

Vi kan sjølsagt deprecisere oss bort fra problemet ved å lage en kategori som ‘Karakteristikker’, på tilsvarende måte som vi kan deprecisere oss bort fra problemet med kategorisering av *Ojos Del Salado* (SE) ved å kalle det en ‘Naturformasjon’ og så ikke bli mer detaljert. Men jeg antar at det ikke er det vi virkelig ønsker.

4.3 Navn med flere betydningselement

Det finnes ganske mange ulike slike tilfeller der det er svært problematisk å si at et navn sorterer under en og bare en betydningskategori. Blant tydelige eksempel er navn med to sidestilte element, som *Black And Quick* (SE). Det virker svært forsert å argumentere for at dette navnet er knytta til ‘Farge’ eller til ‘Hurtighet’ og ikke begge deler. Tilsvarende problemstillinger gjelder for *Nice And A Star* (SE), som nesten må bør tilføres begge de to kategoriene nedenfor – her illustrert gjennom et alfabetisk avgrensa utvalg.

Tabell 5. Personlig dimensjon/ Sosial dimensjon/ Godt likt.

Absolutely Fabulous (SE), *A Cool Lady* (DK), *A Daughters Dream* (SE), *A Delicious One* (DK), *Adore* (SE), *Adorable Breed* (SE), *Ain't She Cute* (SE), *Ain't She Lovely* (SE), *Ain't She Sweet* (SE), *Allerliebste* (SE), *Almost'n Angel* (DK), *All My Love, A Lovely Way* (SE), *Also Super* (SE), *Always Darling, Always In My Dream* (SE), *Amazing Delight* (SE), *Angel Of Mine, Appreciated* (SE), *Astrid Min* (SE), *Bambino Amore, Beautiful In My Eyes, Beloved, Bestejeta, Born Delightful* (SE), *Bra Kar, Brave Honey* (SE), *Cher* (SE), *Cher Ami, Chere, Cheri, Chosen One* (SE), *Cool Guy* (SE), *Cool Kid* (SE), *Cool Lady* (SE), *Crowd Pleaser, Cutie Pie* (SE)

Tabell 6. Samfunnsdimensjon/ Det opphøyde/ Berømmelse.

American Star (SE), *Big Famous* (SE), *Big Hero, Big Star, Blaze Of Glory, Born To Be Famous* (SE), *Call Him A Star* (SE), *Celebrity* (SE), *Celeber* (DK), *Celebrity* (SE), *Celebrity Madonna* (SE), *Championessa, Chic Star* (SE), *Coryphee, Entertainer Star* (DK), *Eternal Fame* (SE), *Fame, Fame And Fortune* (SE), *Fame And Glory* (SE), *Fame Factory* (SE), *Fameuse* (SE), *Famous* (SE), *Famous Girl, Famous Son* (SE), *Famous Star* (DK), *Filmstjerna, First Hero* (SE), *Fortune And Glory* (SE)

«Forestill deg at noen peker på en vase og sier: «Se på den skjønnne blåfargen! – formen er underordnet.» – Eller: «Se på den skjønnne formen! – fargen er likegyldig.»

Du gjør helt sikkert noe *forskjellig* når du etterkommer disse to oppfordringene.»

sier Ludwig Wittgenstein i *Filosofiske undersøkelser* (2003: 31). Det er slik vi oppfører oss dersom vi velger å peke bare på det vulkanske ved Ojos del Salado, eller dersom vi bare peker på høyden og ser bort fra det eruptive ved fjellet.

Kategorisering av betydning i slike navn er en påpekende aktivitet, og vi gjør noe forskjellig når vi peker på disse ulike måtene. Kunavna *Sumargod* og *Marsløv* er hos Kruken begge ført under kategorien 'Date-ringsnamn'. Det vil jeg anta henger sammen med hvilke navn som ellers forekommer i materialet. Ellers ville jo *Marsløv* like gjerne kunne sorteres under 'Botanikk' og *Sumargod* under 'Kvalitet'. Her blir det imidlertid bare pekt på tida på året, ikke på det øvrige betydningsinnholdet i navna.

5 Hvordan deler vi inn. Om valget mellom ulike inndelingsprinsipp

«Man gir eksempler og vil at de skal forstås i en viss forstand.», sier Wittgenstein i sitt punkt 71. (2003: 55) Vi skal se noen eksempel på dette.

5.1 *Octopus* (DK)

En dansk travhest født i 2006 fikk navnet *Octopus*. La oss si at vi knytter betydninga i dette navnet til et dyreslag som lever i sjøen – det er ikke så

mange alternativ. Allerede når vi har formulert oss slik er vi på vei til å kategorisere betydninga i navnet, for kategorisering har ikke både mye til felles med begrepsdannelse, men også med definisjoner. Likevel er vi et godt stykke unna å bestemme kategorien, for det krever ei rekke valg i tillegg til å snakke om dette dyreslaget, og en del av disse valga er nær forbundet med mengden eksisterende navn med det vi kan kalle tilgrensende betydning i seg – med mulige medlemmer av samme kategori. Finner vi ingen eller svært få slike, kan navnet komme til å havne i en restkategori, det kan bli sortert under ‘Andre navn’. Er det relativt få navn på dyr i et korpus, kan vi komme til å lage en såpass lite detaljert kategori som ‘(Navn med samme form som) dyreslag’. Men la oss si at det finnes en god del navn i korpuset vårt som er – eller som kan være – nærstående i sitt betydningsinnhold. Da kan vi gå videre og spørre hva det er som karakteriserer betydninga i navnet *Octopus* (DK) og hvorfor vi tenker som vi gjør om hva som mest kjennetegner dyrearten.

Vi må vi avgjøre om vi skal legge vekt på oppbygning, på levested, på levemåte eller på andre forhold. Vi har da i hvert fall velge mellom de mulige kategoriene ‘virvelløse dyr’, ‘sjødyr’ og ‘rovdyr’. Alt som kalles *octopus* er alt dette. Om vi velger ‘sjødyr’ som kategori, kan vi lage en underkategori for ‘pelagiske dyr’, eventuelt enda mer presist ‘permanent pelagiske dyr’. Gjør vi det slik, havner *Octopus* (DK) ikke bare i samme kategori som *Squid* (SE) og *Nautilus* (DK), den er også kategorisert sammen med alle fiskeslag og med *Plancton* (SE) – det siste med mindre vi vil velge å underinndele i ‘Nektron’ og ‘Plankton’. Navn som *Abborren* (SE), *Amberjack* (SE), *Ansjovis* (SE), *Aspen* (SE), *Baltic Salmon* (SE), *Barracuda*, *Big Tuna* (SE) og *Black Snapper* (SE) er der likevel fortsatt. Som ‘rovdyr’ vil det kunne sortere sammen med navn som *Barracuda*, *Isbjörn* (SE), *Panter*, *Predator* (DK), *Sjakalen*, *Skorpion* og *Tarantel* (SE). I mi kategorisering av navn på skandinaviske travhester har jeg valgt å legge *Octopus* (DK) under ‘Virvelløse dyr’, men siden det er såpass mange navn i en slik kategori, virker det rimelig å underinndele, noe jeg har gjort slik i ‘Bløtdyr’, ‘Krepsdyr’, ‘Edderkoppdyr’, ‘Insekter’ og ‘Andre virvelløse dyr’. I øyeblikket ser inventaret i underkategorien der *Octopus* (DK) er plassert slik ut:

Tabell 7. Zoologi/ Virvelløse dyr/ Bløtdyr.

Anatina (SE), *Barnacle* (SE), *Clavus* (SE), *Cockles* (SE), *Escargot*, *Kara*, *Lovely Conch* (SE), *Mollusque* (SE), *Moule* (SE), *Nautilus* (DK), *Octopus* (DK), *Orthoceratitt* (SE), *Ostron* (SE), *Periwinkle* (SE), *Quahog* (SE), *Sea Shell*, *Squid* (SE), *Skjella*, *Taclobo* (SE), *Thiara* (SE), *Whelk* (SE)

Dette er altså ingen åpenbart rett kategorisering. Langt på vei finnes argumenta for å gjøre det på denne måten i helheten av navn i korpuset, og selve argumentasjonen ligger utenfor rekkevidden av denne artikkelen. Dette er heller ikke det viktigste. Det mest sentrale er derimot at det er fullt mulig å argumentere for alle de skisserte kategoriseringsmåtene – det er ikke noe med åttearmet blekksprut som gjør det ene mulig og det andre ikke. Dessuten vil jeg hevde at på ett eller annet punkt fram mot denne kategoriseringa må vi alle gi slipp på intensjonen til den som ga navnet. Det er ingen som gir en hest navnet *Octopus* og som samtidig tenker – og da som et bløtdyr.

En ganske annen sak er at *Calamari* (SE) og *Kalamari* (SE) er identisk med *Squid* (SE) som opprinnelig materiale. Det er den samme blekkspruten, men kategorien må bli en helt annen fordi *calamari* er det kulinariske navnet på dyret. Vi snakker dermed om for eksempel:

Tabell 8. Livsstildimensjon/Mat og drikke/ Bordets gleder/ Kjøtt og fisk.

Aspic (SE), *Bacon* (DK), *Bacon Bits*, *Barbecue* (DK), *Beluga* (SE), *Biffen* (SE), *Big Mac* (DK), *Black Beluga* (SE), *Böckling* (SE), *Calamari* (SE), *Caviar* (DK), *Chops* (SE), *Cool Caviar* (SE), *Dozen Of Oysters* (SE), *Escargot*, *Fish Stick* (SE), *Friedfish* (SE), *Fruit De Mer* (SE), *Iranian Caviar* (SE), *Kabanoss* (SE), *Kabeljo* (SE), *Kalamari* (SE), *Kaviar* (SE), *Kaviaren* (SE), *Kid*, *Kippers* (SE), *Kryddersilden* (DK), *Lambchops* (SE), *Mixed Grill* (SE), *New Pepperoni*, *Norwegian Salmon* (SE), *Oscietra* (SE), *Pepperoni*, *Poached Salmon* (SE), *Pork*, *Pork Chops* (SE), *Pork Pie* (SE), *Real Caviar* (SE), *Rull* (SE), *Sailor Filet Mignon*, *Salami*, *Seafood* (SE), *Serrano* (SE), *Schaschlik*, *Sloppy Joe* (SE), *Smoked Salmon* (SE), *Spring Chicken* (SE), *Tinfish* (SE), *Tournedos* (DK), *Weenie* (SE)

5.2 *Framboise* (DK)

Går vi til navn med opprinnelse i botaniske vekster, får vi lignende problemstillinger. La oss si at vi ønsker å støtte oss på intensjonen til den som ga navnet *Framboise* (DK). La oss videre anta at vedkommende assosierte til bringebær, (og ikke til en slags alkoholholdig drikk basert på dette bæret). Men hvordan tenkte vedkommende så på bringebær? Som ei frukt? I botanikken er frukt en overkategori for kapsler, nøtter, bær og steinfrukt. Eller ble det tenkt på som et bær? I botanikken er bringebær steinfrukt, eller – etter det jeg forstår – enda mer presist en samfrukt som består av sammenvokste steinfrukter. Hvordan tenkte altså den som ga hesten navnet på bringebær i det øyeblikket da navnet ble bestemt? Kan

vedkommende gjøre greie for det i et intervju? Hva viss svaret er nei eller vedkommende ikke er tilgjengelig? For alt jeg vet kan det ha vært en botaniker som ga navnet og virkelig tenkte på det som ei steinfrukt. Men så gjorde ikke den som ga hesten sitt navnet *Hjortron* det samme – ikke *Molta* heller. De ble tenkt på som bær. Skal disse navna da i ulike kategorier etter at vi har funnet intensjonen til den som bestemte navnet, til tross for at både molte og bringebær altså er sammenvokste steinfrukter? Jeg tror ikke det.

6 Kategorisering etter familielikhet. Eksemplet *Glued* (SE)

Vi har sett på navn som er overføringer fra andre kategorier, vi har sett på appellativer som mer eller mindre entydig kan knyttes til bestemte taksonomier, og vi har nå sist sett på endringer i den samla navnebasen i en kategori – endringer som på si side gjør det rimelig å forstå andre navn på en ny måte. Men det finnes også navn som ikke kan sies å sortere under noen av disse kategoriene, og som altså samtidig er av den typen navn som verken er stereotype, eller som er slik at det med rimelighet kan knyttes noen forbindelse mellom betydningsinnholdet i navnet og kategorien. Ett av mange slike eksempel er *Glued* (SE).

Det finnes utvilsomt betydning i dette navnet, men under hvilken kategori? Dersom vi bruker Ricoeurs begrepsapparat, kan vi si at navnet *Glued* (SE) utgjør en hendelse, men hva er det i så fall som skjer? Vel, vi har her å gjøre med noe som ligner på det Umberto Eco sier i *Randbemerkninger til Rosens Navn* (1988: 11): «Fortellingen antyder, og ber deretter leseren fylle en hel serie hull. Enhver tekst er når alt kommer til alt (slik jeg tidligere har skrevet) en doven maskin som ber leseren gjøre en del av dens arbeide.» Vi må arbeide litt hardere enn vanlig for å finne en kategori å sortere navnet under.

Direkte oversatt betyr det engelske ordet *glued* ‘limt’ eller ‘sammenklistra’. Gitt det rette navnekorpuset, kunne vi da sikkert ha leita etter andre navn som viste til sammenklebing, men det skulle mye til før inventaret i den kategorien ble så omfattende at det var verd å opprette den. I mitt korpus av navn på skandinaviske travhester fra 1928 til i dag finner jeg i hvert fall ingen andre under en slik betegnelse. Er navnet da i stedet et egna inventar i en restkategori? Hører det til under ‘andre’ eller ‘øvrige navn’? Det kan det gjøre, men det går også an å tenke seg ei mellomløsning der vi utvider rammene for å forstå ‘limt’ eller ‘sammenklistra’. Vi kan for ek-

sempel spørre hva slik liming har for konsekvens, og da er det mulig å svare at det medfører at noe blir holdt tilbake, det blir holdt på plass, det kommer ikke unna. Slike tankebaner kan gi oss følgende kategori:

Tabell 9. Kontrolldimensjon/ Tilbakeholdt.

Against The Wind (SE), *American Secret*, *A Secret Word* (SE), *At The Wall* (SE), *Backdoorman* (SE), *Bail Me Out*, *Behind Bars* (SE), *Blissful Ignorance* (SE), *Catch* (SE), *Classified*, *Collection* (SE), *Confidential* (SE), *Countdown*, *Deep Secret* (SE), *Dominé*, *Forbidden Fruit*, *Ilsegen*, *In A Box* (SE), *Inside* (SE), *Intact* (SE), *Glued* (SE), *Golden Secret* (SE), *Gripen* (SE), *Happy Secret* (SE), *Hidden Assets* (SE), *Hidden Moves*, *Hidden Pleasure* (SE), *Hidden Power* (SE), *Hidden Secret*, *Hidden Treasure* (SE), *High Secret* (SE), *High Pressure* (SE), *Hostage* (SE), *Hot Collection* (SE), *Hot Secrets* (SE), *Indelukket* (SE), *Intercepted* (SE), *In The Pocket* (SE), *In The Cage* (SE), *In The Closet* (SE), *I Pitstop* (DK), *Late Harvest* (SE), *Let Her Loose* (SE), *Like A Virgin* (SE), *Little Secret* (SE), *Living In A Box* (SE), *Miss Freedom*, *Miss Train*, *Nail Harry* (SE), *Nice Collection* (SE), *No Go* (SE), *On The Hook* (SE), *Our Secret* (DK), *Please Let Me Go*, *Privat* (SE), *Private Collection* (SE), *Quite A Catch* (SE), *Restance* (DK), *Secret Delight* (SE), *Secret Jewel* (SE), *Secret News*, *Secret Pearl* (SE), *Secret Spin* (SE), *Sensation Secret* (DK), *Sperra*, *Spikra*, *Straight To Jail* (SE), *Stuck* (SE), *The Cat's Secret* (SE), *The Secret Light* (DK), *They Don't Know* (SE), *Tied Together* (SE), *Top Secret*, *Totally Secret* (SE), *Trapped Illusion* (SE), *Ultimate Secret* (SE), *Under Arrest*, *Undone*, *Unknown Legend* (SE), *Untold Story* (SE)

Det er ikke bare Ricoeur og *Time and Narrative* som synliggjør paralleller til den forma for kategorisering som blir utført med navn på dyr. Også hos Wittgenstein finner vi tanker som etter mitt syn er nyttige når vi skal karakterisere slik kategorisering av navn etter betydning.

I sitt punkt 67. undersøker Wittgenstein likheter og ulikheter mellom de prosessene – som han benevner det – vi kaller spill. Her konkluderer han med at

Jeg kan ikke finne noen bedre betegnelse for disse likhetene enn ordet «familielighet»; for de forskjellige likhetene overlapper og krysser hverandre helt som mellom medlemmene av en familie: kroppsbygging, ansiktstrekk, øyefarger, ganglag, temperament osv. osv. – Og jeg vil si at 'spillene' utgjør en familie». (Wittgenstein 2003: 53)

I hans terminologi vil vi kunne si at navnet på en kategori som «Tilbakeholdt» utsier (et) familielighetstrekk ved navna som blir sortert dit. Og igjen: Det er ikke bare betydningsinnholdet i det enkelte navnet som bestemmer hvilken kategori det faller under. Det samla innholdet i korpuset du kategoriserer er absolutt med på å bestemme dette. Det samme er den som lager kategoriene – den som samler navna og får dem til å henge sammen i større og mindre helheter – den som føyer hendelsene sammen til et plott.

7 Som historiefortellinga

Kategorisering av navn ut fra betydning tilsvarer historieskriving mer enn fiksjonsfortelling, for kategoriseringa tar utgangspunkt i at det skal etableres noe som er sant gjennom plottet, gjennom mimesis₂.

Også selve navnet ligner på et vis mer på en historisk hendelse enn på et element i ei fiksjonsfortelling, gjennom det enkle forhold at navnet er reelt. Det finnes i samme øyeblikk som det har oppstått, enten det er blitt gitt ved dåp eller er blitt til som språklig nyskaping på annen måte.

Også når det gjelder målet, sier Ricoeur (1984:176), skiller historieskriving seg fra fiksjonsfortelling ved at historie har objektivitet som prosjekt og dermed kan diskutere grensene for objektivitet som et spesielt problem. Dette gjør historiefortelleren ulik fiksjonsfortelleren som (i de aller fleste tilfeller) forventer en velvillig opphevelse eller suspensjon av mistro.

Jeg foreslår etter dette å se kategorisering av betydningsinnhold i navn på dyr som en parallell til historieskriving – til sammenfatning av historiske hendelser til et begripelig hele. Den som gir et navn til en travhest eller et annet dyr kan sjølsagt hevde – og ofte med rette – at det lå en bestemt intensjon bak navnet. Tilsvarende vil den som står bak en historisk hendelse – ei historisk handling – kunne vise til en bestemt intensjon bak handlinga. Verken den som gir navnet eller den som står bak ei handling kan likevel gjøre krav på at intensjonen bestemmer forståelsesmåten. Det som skjer rundt – andre navn, andre hendelser – og det som skjer i ettertid, påvirker lese måten av både navnet og av den historiske handlinga.

Endelig er i et slikt perspektiv den som lager kategoriene å ligne med fortelleren av ei historie. Det er denne fortelleren som samler fragmenta, enkelthendelsene, de enkelte navna og forbinder dem gjennom et plott. Den gode fortelleren og den som lager vellykka kategorisering, er den som får enkelthendelser og enkeltnavn til å henge sammen på en måte som gjør at helheten framstår med god sammenheng og gir samla mening for leseren.

Litteratur og kilder:

Akselberg, Gunnstein 2002: Kategorisering som prinsipp i namnegranskinga. Ei teoretiskmetodisk drøfting med utgangspunkt i onomastikkmodellen. *Avgränsing av namnkategorier. Rapport från NORNAS tjugoniende symposium på Svidja 20.–22.april 2001*. Terhi Ainiala &

Peter Slotte (red.) 37–77. Tallin.

Andersson, Thorsten 1994: Olika egenamnskategorier – förenande och särskiljande drag. Kristinn Johannesson et.al (red.) *Övriga namn Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4.–6. december 1991. NORNA-rapporter 56.* 15–42.

Eco, Umberto 1988: *Ranbemerkinger til Rosens Navn.* Oslo. (Oppr. *Postille a Il nome della rosa*, 1984, Milano.)

Jansson, Tove 1968: *Muminpappans memoarer.* Helsingfors.

Johannessen, Ole-Jørgen 2009: Fortuna og Amor. Skipsnavn hentet fra den antikke mytologien. Leila Mattfolk og Terhi Ainiala (red.). *Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. NORNA-rapporter 85.* 151–163.

Kalske, Marja 2015: Finnish associations with Hungary in horse names. Maticsák Sándor, Keresztes László (red.) *Folia Uralica Debreceniensis* 22. Debrecen. 87–97.

Kemp, Peter & Bengt Kristensson (red.) 1988: *Paul Ricoeur. Från text till handling. En Antologi om Hermeneutik.* Lund.

Kruken, Kristoffer 1996: Russland, Dagros og Fia – eit oversyn over moderne norske kunamn med ein skisse av utviklinga i indre Sør-Trøndelag etter ca. 1900. Kristoffer Kruken (red.) *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19.–23. juni 1994. NORNA-rapporter 60.* 181–189.

Leibring, Katharina 2000: *Sommargås och Stjärnberg, Studier i svenska nötkreatursnamn* Uppsala.

Meldgaard, Eva Villarsen 1993: *Kattens navn. 2000 danske kattenavne.* Værløse.

Orseth, Dag 2017: Betydning i navn på skandinaviske travhester. Tom Schmidt og Inge Særheim (red.) *Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforskerkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. NORNA-rapporter 96.* 181–191.

Ricoeur, Paul 1977: *The Rule of Metaphor, Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language.* Toronto, Buffalo, London. (Oppr. *La Metaphor vive*, 1975, Paris.)

Ricoeur, Paul 1984: *Time and Narrative, Volume 1.* Chicago, London. (Oppr. *Temps et Recit vol. 1*, 1983, Paris.)

Ricoeur, Paul 1985: *Time and Narrative, Volume 2.* Chicago, London. (Oppr. *Temps et Recit vol. 2*, 1984, Paris.)

- Ricoeur, Paul 1988: *Time and Narrative, Volume 3*. Chicago, London. (Oppr. *Temps et Recit vol. 3*, 1985, Paris.)
- Sandst, Line 2016: *Urbane stednavne - storbyens sproglige dimension: en stilistisk-retorisk analyse af urbane stednavne i det københavnske byrum*. København.
- Wittgenstein, Ludwig 2003: *Filosofiske undersøkelser*. Oslo (Oppr. Philosophische Untersuchungen. 1953.)
- DTCa= Dansk Travsports Centralforbund. Navnereglement
<http://www.trav.dk/avl/navngivning/> (henta 08.07.20).
- DTCb= Dansk Travsports Centralforbund. Søkeside for hester.
<http://195.198.34.45/trav/hest/sog> (henta 08.07.20).
- DNTa= Det Norske Travselkap. Navnereglement. (§ 9)
<http://www.travsport.no/Global/Registreringsreglement.pdf>
(henta 08.07.20).
- DNTb= Det Norske Travselkap. Søkeside for hester.
www.travsport.no/Andre-elementer/Sok-etter-hestkusklop/
(henta 08.07.20).
- STa= Svensk Travsport. Navnereglement.
https://www.travsport.se/artikel/hastens_namn
(henta 08.07.20).
- STb= Svensk Travsport. Søkeside for hester.
<https://sportapp.travsport.se/sportinfo/horse> (henta 08.07.20).

Bruken av navneparene *kvener* – *Kvenland* og *finner* – *Finland* i tekster fra middelalderen. En kildekritisk gjennomgang.

Av Eira Söderholm

The article deals with the name pairs Kven and Finn(e) and Kvenland – Finland in medieval texts, on one hand in Old Norse and the other hand in Old Swedish. Scholars have traditionally thought that the ethnonym kven referred specifically to an ancient Finnish people living on both sides of the Gulf of Bothnia, and the regional name Kvenland would have meant the area inhabited by this northern people. The ethnonym Finn(e), on the other hand, would have referred in Swedish as well as Old Norse to the people who lived in southwestern Finland; in Norwegian also to the Sámi people. The region name Finland would have meant the southwestern Finland in both languages.

In this article I try to argue that this is not the case. My argument is that, the Swedes originally used the word Finne of all Finnish-speaking tribes living north of the Gulf of Finland, and the region name Finland would have referred to the entire area where they lived. Old Norse-speakers, on the other hand, used the ethnonym Kven of the same tribes that the Swedes called Finne, and the regionname Kvenland was not limited to referring to the coast of the Gulf of Bothnia. Thus, the ethnonyms Finn(e) and Kven and the region names Kvenland and Finland would have been synonyms used by two different groups of language users.

1 Innledning

Jeg vil i denne artikkelen behandle navneparene *kvener* – *Kvenland* og *finner* – *Finland* med hensikt om å kartlegge hvordan 1. etnonymet *kven* historisk sett forholder seg til etnonymet *finne* og 2. områdenavnet *Kven-*

land til områdenavnet *Finland*. Utgangspunktet mitt er at områdenavnene *Kvenland* og *Finland* bygger på etnonymene *kven* og *finne*, altså at med *Kvenland* har man ment et område hvor det har bodd «kvener», og at med *Finland* et område der det har bodd «finner». En annen type tolkning ville være å tenke at førsteleddene *kven* og *fin(n)* hadde en beskrivende funksjon i områdenavnene, men da ville det ikke være aktuelt å redegjøre for hva slags folk disse ordene har henvist til. (Om spørsmålstillingen se f.eks. Ahola & Frog 2014: 65; Elenius 2019: 125.)

Hovedinteressen er rettet til det om ordparene sikter til forskjellige folkegrupper og landområder, slik den allmenne oppfatningen hittil har vært, eller om forskjellen i ordbruken har sitt utgangspunkt i at de har blitt brukt av forskjellige språklige og/eller kulturelle folkegrupper. Som kildemateriale bruker jeg tekster fra middelalderen hvor disse ordene eller navnene forekommer. Men siden interessen ligger på skandinavisk ordbruk, har jeg utelatt det russiskspråklige materialet fra behandlingen.

Det er viktig å poengtere at i denne artikkelen er det hele tiden snakk om eksonymer som skandinaver har brukt om sine finskættede naboer og deres bosetningsområder; sikkert er at de finskættede på sitt eget språk aldri har brukt benevnelsene *kven* eller *finn(e)* om seg selv eller områdenavnene *Kvenland* eller *Finland* om bosetningsområdene sine. Et unntak er dagens emansiperte kvener, der en del i det siste har begynt å bruke det norske lånordet *kvääni* som endonym, inngruppenavn, på sitt eget språk.¹⁾

I denne artikkelen vil jeg bruke fellesbenevnelsen *finskættede* om alle de folkene som ordene *kven* og *finne* brukes eller har blitt brukt om, uansett hvor de bor eller har bodd, samene naturligvis unntatt. Om samene og deres antatte forfedre bruker jeg ordet *samiskættede*. Ordbruken bør altså ikke oppfattes som et innlegg i diskusjonen om hvorvidt *kven* er et passende ord for de finskættede i Norge.

---

1) Lars Elenius har i artikkelen «Nationella minoritetens symboliska nationsbyggande. Föreställningen om Kvänland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter» (2018) behandlet problematikken hvordan *kven* og *Kvenland* har fått ny betydning i dagens etnopolitiske kamp.

2 Dagens ordbruk: *kvener* en norsk minoritet, *finner* majoritetsfolk i eller fra Finland

Slik vi oppfatter ordet *kven* i dag, viser det til den finskættede befolkningen som har sine røtter i Nord-Norge. Eller som Store norske leksikon (SNL) formulerer det:

kvener. Kvener brukes i dag om folk av kvensk/finsk ætt i Nord-Norge. Opprinnelig er kvener et gammelt folkenavn som er kjent allerede fra Ottars beretning som ble nedtegnet ved hoffet til kong Alfred av Wessex på slutten av 800-tallet. (Forsgren & Minken 2020)

Den eneste begrensningen i dagens språkbruk er altså at kvener er finskættede folk bosatt i Nord-Norge. Hva «av kvensk/finsk ætt» betyr, står det ingenting om.

Norsk historisk leksikon er noe mer nøyaktig i definisjonen:

Kven, pl. *kvener*, er en skandinavisk betegnelse som i middelalderen ble brukt om et finsk folk som holdt til i traktene rundt Bottenviken og som senere ble brukt om mennesker med finsk bakgrunn i Nord-Norge og deres etterkommere. Betegnelsen har vanligvis ikke blitt brukt om de finner som kom til Finnskogene på Østlandet, især på 1600-tallet, og deres etterkommere (se *skogfinner*). Kven har heller ikke vært brukt om de finlendere som har flyttet til Norge etter 2. verdenskrig, selv om uttrykket «nykvener» har forekommet sporadisk. (Niemi 2020)

Den sistnevnte definisjonen begrenser begrepet *kven* både geografisk (har sine røtter i Bottenvik-området; skogfinner i Øst-Norge er ikke kvener), og tidsmessig (nyinnvandrede finner er ikke kvener).

Ordet *finner* er i SNL oppført slik:

1. **finner.** Finner, betegnelse på de finsktalende innbyggerne i Finland, tidligere også på samene (se finner – samer). Innvandrerne fra Finland på 1700- og 1800-tallet flyttet inn i et område som var i all hovedsak befolket av samer. Nabofolkene brukte da samme betegnelse både på den gamle og den nye befolkning. I moderne språkbruk er det imidlertid forskjell på entallsformene, henholdsvis en finn (det utdaterte ord for samer) og en finne (person fra Finland). Etterkommere av gamle tiders innvandrere fra Finland kalles i dag ofte *kvener*. Se også *skogfinner*. (Thingsaker 2018)

2. **finner – samer.** Finner er en foreldet betegnelse på samer, som tidligere ble brukt av ikke-samer. I dag oppfattes betegnelsen som nedsettende.

(Berg-Nordlie 2019)

Definisjonen av *finner – samer* blir etterfulgt av en lengre forklaring om ordets bruk og etymologi. I den første betydningen blir bruken av ordet *finner* begrenset til finsktalende innbyggere i Finland, altså en meget snever definisjon.

SNL har også begrepet *skogfinne*:

skogfinner. Skogfinner er en folkegruppe som i 1998, sammen med kvener, rom, romani og jøder, ble anerkjent som nasjonal minoritet i Norge ved regjeringens ratifikasjon av Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Betegnelsen skogfinner brukes i dag om etterkommerne av finner som innvandret til Sverige fra slutten av 1500-tallet og videre til det sørøstlige Norge fra 1640-årene.

(Minken & Arntzen 2019)

Definisjonene av begrepene *kven*, *finne* og *skogfinne* er altså greie: Finnene bor i, eller i det minste er fra Finland, kvenene bor i, eller i det minste er fra Nord-Norge, skogfinnene er etterkommere av finner og har sine røtter i det sørøstlige Norge.

Jeg skal i denne artikkelen ta for meg om forholdet mellom begrepene *kven* og *finne*. Jeg vil konsentrere meg om hvordan ordene har blitt brukt i tidligere tider, særlig middelalderen. Selv om ordene *kven* og *finne* fra dagens perspektiv kan synes temmelig klare, har deres bruksområder variert kraftig siden norrøn tid og fram til i dag. Men for å finne ut hva slags folk disse to begrepene har siktet til, er jeg nødt til å granske også bruken av de historiske områdenavnene *Finland* og *Kvenland* som også forekommer i tekstene fra middelalderen.

3 Kvener fra Kvenland og finner fra Finland

Kven og *Kvenland* er svært gamle begrep, som dukker opp flere ganger i tekstene fra middelalderen. Men hvordan forholdt disse begrepene seg til de mer internasjonale begrepene *finn(e)* og *Finland* som også forekommer i de gamle tekstene? Den allmenne oppfatningen er at Kvenland lå lenger nord enn Finland, et eller annet sted rundt Bottenviken, mer eksakt i den innerste delen av den (se f.eks. Niemis definisjon av *kven* ovenfor), mens

Finland gjerne blir forstått slik at det i gamle dager refererte til det området som nå heter *Egentlige Finland*, altså den sydvestre delen av dagens Finland. Følgelig mener man også at kvener historisk har vært beboere av Kvenland og finskættede finner beboere av Finland. Slik forstår f.eks. historikeren Kyösti Julku de middelalderske begrepene; han har skrevet en omfattende og meget detaljert bok om kvenene – som han mente var den norske betegnelsen på det folket som på finsk hette *kainulaiset* – med stort historisk bakgrunnsstoff som støtte for sine teorier (se Julku 1986), og slik forsto også den danske sagaforskeren Niels Matthias Petersen (1791–1862) disse to begrepene i *Oldnordiske sagaer* (1837, søkeordet *Finland*).

I det siste har spesielt Lars Elenius viet begrepene *kven* og *Kvenland* mye oppmerksomhet, og selv om han har mange interessante synsvinkler, spesielt om den minoritetspolitiske anvendelsen av disse begrepene og hvordan bruken av disse har endret seg fra vikingetiden og opp til i dag, er han i all hovedsak enig i Julkus syn på den geografiske inndelingen til *Finland* og *Kvenland* (se Elenius 2018a: 488; 2019: 117). Denne oppfatningen deler også de norske historikerne Lars Ivar Hansen (2000: 57) og Einar Niemi (2002: 107 og 2008: 4), mens Oscar Albert Johnsen i sin *Finnmarkens politiske historie* funderte på om «kvener» likevel skulle ha vært mest i slekt med kareler og bjarmar (Johnsen 1923: 13). Et mer omfattende Kvenland har blitt foreslått av arkeologen Thomas Wallerström (1995: 228 f.), som mener at Kvenland strakte seg langt fra vest mot øst. Uansett er alle enige om at Kvenland og Finland var to adskilte områder, og at Kvenland lå lenger nord enn Finland. Alle de ovennevnte er også enige om at kvener snakket et østersjøfinsk språk, sannsynligvis et språk som ikke var så forskjellig fra finsk, selv om en del tidligere forskere har ment at kvenene heller var i slekt med svenskene. (Jf. f.eks. Henrik Gabriel Porthan 1788 og Karl Bernhard Wiklund 1896: 113. En oversikt over forskjellige vendinger og meninger angående begrepene *kven* og *Kvenland* fins f.eks. i Julku 1986: 11–43, Wallerström 1995: 216–225 og Elenius 2018a: 488–494).

Jeg vil her gå gjennom middelalderskrifter som handler om nordiske forhold og der begrepene *kven*, *Kvenland*, *finn(e)* eller *Finland* forekommer. Begrepet *finn(e)* har blitt brukt også om samer, noen mener på norsk og norrønt utelukkende om samer. Oftest dette er også tilfellet, men av og til viser termen også til finskættet folk. Her blir de tilfellene

hvor ordet refererer til sannsynlige forfedre til dagens samer, vist oppmerksomhet bare når ordbruken er uklar eller kan fortelle noe om ordbruken angående finskættede. Først skal jeg ta for meg sagalitteratur.

4 Sagaene og de finskættede

Begrepene *kvener* og *Kvenland* dukker opp flere ganger i sagatekstene. Jeg vil her først se på de tilfellene der det ikke fins noen belegg for ordet *Finland* i den samme fortellingen, så se på dem med begge navnene, og så de tilfellene der vi bare finner navnet *Finland* eller ordet *finner* og ikke *Kvenland* eller *kvener*.

Sagaen om Bård Snæfellsås: Bård henter kone fra Kvenland

Sagaen om Bård Snæfellsås er en islendingesaga som forteller om Bård som emigrerte med sin familie til Island. Sagaen antas å være nedskrevet av en ukjent forfatter og blir etter Heimir Pálsson (2000: 87) kategorisert som «yngre sagaer», som kjennetegnes av «svært overdrevne skildringar». Det eldste manuskriptet er fra 1390–1425.²⁾

Bårds far var Dumb (*Dumbr*). Dumbs far var en rise og mora et troll, og Dumb slektet på begge to, sies det. Sagaen forteller om Dumb³⁾:

Hann tók tólf vetra konungdóm. Hann nam í burt af Kvænlandi Mjöll, dóttur Snæs ins gamla, ok gekk at eiga hana. Hon var kvenna fríðust ok nær allra kvenna stærst, þeira sem mennskar váru. En sem þau höfðu einn vetr ásamt verit, ól Mjöll sveinbarn. Sá sveinn var vatni ausinn ok nafn gefit ok Bárðr kallaðr, því at svá hafði heitit faðir Dumbar, Bárðr risi.

(Guðni Jónsson: Bárðar saga Snæfellsáss)

Da han var 12 aar gamall, tok han kongedømet. Han førde burt fraa Kvænland Mjöll, dotter hans Snø den gamle, og gifte seg med henne. Ho var ei fager kvinne og mest den største av kvendkyn millom menneski. Daa dei hadde vore saman ein vinter, fekk Mjöll ein gut. Denne guten vart aust med vatn og gjeve namnet Baard, for far hans Dumb hadde heitt Baard rise.

(Oversettelsen fra Røkke 1915: 3–4)

2) Om Sagaen om Bård Snæfellsås, se også Jakobsson 1998–2001.

3) Oversettelsespråket for sitatene varierer alt etter hvilke oversettelser som har vært lettest tilgjengelige og samtidig mest trofaste mot originalteksten.

Bårds mor, Mjøll, var altså datter til Snø den gamle fra Kvenland. Av andre sagaer går det fram at Snø var en konge. Allerede før fortellingen om bortføringen av Mjøll fortelles det om stedet hvor Bårds far, Dumb, bodde:

Dumbr hefir konungur heitit. Hann réð fyrir hafsbotnum þeim, er ganga norðr um Helluland ok nú er kallað Dumbshaf ok kennt er við Dumb konung.

(Guðni Jónsson: Bárðar saga Snæfellsáss)

Dumb hev ein konge heitt. Han raadde for havbugti som gjeng nordum Hel-
leland og nå er kalla Dumbshav og er uppkalla etter kong Dumb.

(Oversettelsen fra Røkke 1915: 3)

Vi får vite at Dumbs hjem var ved en havbuktt nord for «Helluland». Hvor dette «Helluland» skulle ha vært, er usikkert. «Grønlendingasaga» forteller at det første stedet Leiv Eiriksson kom til på sin tur fra Grønland til «Vinland», var «Helluland» (se Heimskringla.no: «Grænlinga saga»). Dette «Helluland» er etter én tolkning det samme som Baffinøya i dagens kanadiske provins Nunavut (*Wikipedia.no*, artikkel «Helluland»). Men forståelsen av navnet «Helluland» har ikke vært helt klar for sagaforfatterne. For eksempel i «Hálfðanar saga Brönufóstra» tuller den danske prinsen Halfdan seg bort i «Helluland» på sin tur til Bjarmeland (se Koskela Vasaru 2016: 345–347). Her ser det ut at sagaforfatteren har plassert Helluland og Bjarmeland på samme hold, og siden Bjarmeland så å si konsekvent i litteraturen fra middelalderen blir plassert ved Kvitsjøen på Kolahalvøya (Koskela Vasaru 2016: 404 f.), så har vel Helluland i hans tanker ligget nordøst for daværende Norge.

Av kartverk fra middelalderen kommer det fram at det har vært en allmenn oppfatning at Grønland ligger nord for Skandinavia. For eksempel i Sebastian Münsters kart fra 1545 er «Grünland» plassert aller lengst oppe på kartet, mellom Island og Finnmark, på Jacob Zieglers kart fra 1532 er det landforbindelse fra «Laponia» til «Gronlandt» som også på dette kartet ligger nordligst av alle landområder. På Hioronymus Münzers kart fra 1493 finner vi landområder plassert fra vest til øst i rekkefølge «Norwega» – «Wildlappen» – «Grvnland» – «Rvssia». På dette kartet ligger «Finland» nedenfor «Grvnland» bak en lang vik eller fjord som muligens representerer Kvitsjøen; Grønland har altså blitt plassert der

hvor for eksempel Bjarmia er plassert på Carta Marina av Olaus Magnus fra 1539. Plasseringen av Grønland har altså vært temmelig diffus på middelalderen, og så altså også hos sagaforfatterne. Et eller annet steds nord for datidens Norge har det blitt tenkt å ligge, og dermed har vel «Helluland» gjort det samme.⁴⁾

Men etter sagaen heter havbukten Dumb rådet over, nå – altså ved tidspunktet sagaen ble skrevet – «Dumbshav». Navnet forbindes med Varangerfjorden (jevnfør *Domen-fjellet* i Vardø) eller endog med Kvit-sjøen (se Schøning 1751: 53; Keilhau 1831: 7; Finnur Magnússon & Rafn 1845, note 139; Sandal 2016b, note 7; *Wikipedia.en*, artikkel *Domen*; se også Olaus Magnus 1539, *Carta Marina*, hvor «Doms haf» er tegnet som en innsjø ved Vardøhus).

Hele historien om Bård og spesielt hans far Dumb, er helt eventyrlig med jetter og troll. Det som er viktig i vår sammenheng, er at historien er plassert i Nord-Norge og tydeligvis også har en nordnorsk opprinnelse. «Kvenland» lå da i nærheten av Nord-Norge, må vi anta.

Norna-Gests þátr: Kvener herjer i Sveariket

Også i Norna-Gests þátr eller Tåtten om Norne-Gjest blir navnet *Kvenland* nevnt uten tilknytning til navnet *Finland*. Norna-Gests þátr er en fornaldersaga, nedskrevet omtrent samtidig med Sagaen om Bård Snæfellsås. Forfatteren er ukjent. (Om sagaen se Horgen 1989: 18–23.)

I Norna-Gests þátr kommer den danske hedningen Norna-Gest til Olav Tryggvasons hoff og forteller der utrolige historier som går over flere hundre år. Dette er likevel hendelser som han selv har vært øyenvitne til. Blant annet har han reist vidt rundt om i Europa med Sigurd Fåvnesbane, en mytisk germansk helt. I fortellingen dukker også svenske kongen Sigurd Ring opp, og han krever at «gjukungene», det vil si burgundere, skal betale skatt til ham, ellers blir det krig. Og krig ble det:

En Gjúkungar biðja Sigurð Fáfnisbana fara til bardaga með sér. Hann sagði svá vera skyldu. Ek var þá enn með Sigurði. Sigldu vér þá enn norðr til Hollsetulands ok lendum þar, sem Járnamóðir heitir. En skammt frá höfninni váru settar upp heslistengr, þar sem orrostan skyldi vera. Sjám vér þá mörg skip

4) Om forholdet mellom Kvenland og «Helluland» se også nedenfor under kapitlet *Leiðarvísir og borgarskipan*.

sigla norðan. Váru Gandálfs synir fyrir þeim. Sækja þá hváirtveggja. Sigurðr hringr var eigi þar, því at hann varð at verja land sitt, Svíþjóð, því at Kúrir ok Kvænir herjuðu þangat. (Winkel Horn 1876)

Men Gjukungane bad Sigurd Fávnesbane fare i slaget med seg, og han gjorde det. Eg [Norne-Gjest] var då endå med Sigurd, vi siglde nord til Hollesteland, og landa der som det heiter Jarmnota. Men nær ved hamna der var det reist opp haslestenger, der som striden skulle stå. Då såg vi mange skip kom siglande nordanfrå. Gandalvssønene stod føre dei, og begge partar søkte opp på land. Sigurd Ring var der ikkje, han laut verje landet sitt, Svitjod, fordi kurar og kvænar herja der. (Oversettelsen fra Horgen 1989: 64)

Vi ser at handlingen foregår langt sør, trolig til og med sør for Danmark; «Hollsetuland» eller «Hollesteland» blir ansett å sikte til Holstein (Alison Finlay & Þórdís Edda Jóhannesdóttir 2019). Men Sigurd Ring forblir i Svealand for å bekjempe «kúrir ok kvænir». Kurerne fikk sitt navn etter Kurland, som i middelalderen dekket en stor del av nåværende Latvia og også Litauen; befolkningen besto av baltere og østersjøfinske livere. Navnet *Kurland* forekommer i flere sagaer og andre norrøne tekster. Men at *kurer* skulle stå ved siden av *kvener*, har jeg ikke sett noe annet sted. Og det er vel litt merkelig om forfatteren hadde tenkt at Kvenland og kvenene hørte hjemme langt oppe i nord, og likevel skulle ha diktet opp at de herjer sammen med kurerne og i Sverige («Svitjod»). Men vi har i tillegg til liverne også andre østersjøfinske folk som bodde ikke så langt fra Kurland. I en geografisk beskrivelse over Europa ramser Hauksbók opp en utrolig detaljert liste over landområder i nærheten av Gardaríke: «Hía Garða ríki liggja lond þessi. Kirialir. Refalir. Tafeistaland. Virland. Eistland. Lifland. Kurl(and). – –.» (Finnur Jónsson & Eiríkur Jónsson 1892: 155.) Det blir altså nevnt seks områder bebodd hovedsakelig av østersjøfinner: Karelen, Reval (Tallinn), Tavasteland, Viru, Estland og Livland. En skulle heller ha trodd at forfatteren med «kvener» mente beboere fra ett eller flere av disse områdene. I det hele tatt er det mindre vanlig at Sveariket blir herjet av østersjøfinner. Vi kjenner et tilfelle som muligens er historisk, nemlig herjingen av Sigtuna, som sies å ha skjedd år 1187. Erikskrönikan er den beste kilden for dette. Der sies det følgende:

Swerige haffde mykin vadha
 aff kareлом ok mykin onadha
 The foro aff haffuit oc vp i mäle
 bade i lugne ok swa i äle
 alt hemelika jnnan swia skär
 ok optast ä mz stylda här
 en tyma fiöl them en then luna
 at the brändo wp sightuna
 Ok brändo thz swa alt i röther
 at then stadhin fik ey än böther
 Jon erchebiscop wart ther slägen
 tess war mangin hedin fåghen
 at them crisno gik swa illa i hand
 thz gledde karela ok rytza land.
 (Hentet fra Wikiedia.se, artikkel
 «Härjningen av Sigtuna 1187»)

Her skal karelerne ha stått bak herjingen og brenningen av Sigtuna. Men det kan like gjerne ha vært andre østersjøfolk som lå bak illgjerningen, kanskje for eksempel folk fra Kurland (om denne muligheten se *Wikipedia.fi*, artikkelen «Sigtunan tuho»). Kanskje er det denne hendelsen – sann eller oppdiktet – som danner grunnlag for den herjingen som kvener og kurer sto for i Norna-Gests þátr.

Uansett, selv om herjingen rammer «Svitjod», har Norna-Gests þátr blitt til i Norge og representerer sørnorsk perspektiv og ordbruk, og da er det bemerkelsesverdig at «kvener» sikter til finskættede eller andre østersjøfinske folkeslag i sør. Dette gir oss en pekepinn om at også kvenene ble kategorisert som et folk ved kysten av Østersjøen på lik linje med kurer.

Egils saga Skalla-Grímssonar: Kvener fra Kvenland som allierte

Det fins også et par sagaer som nevner begge begrepene, *Kvenland* og *Finland*. En av dem er Egils saga Skalla-Grímssonar eller Egils saga, en islandsk ættesaga som er skrevet på 1200-tallet av en ukjent forfatter (*Wikipedia.no*, artikkel «Egils saga»).

Egils saga Skalla-Grímssonar er av en helt annen type enn de foran omtalte Bárðar saga Snæfellsáss eller Norna-Gests þátr. Den er en nøktern historisk fortelling uten noen overnaturlige figurer eller krefter.

Blant annet forteller den om Torolv, som drar på en finneferd, reiser rundt omkring i fjellet og kommer langt østpå, og så kommer i kontakt med kvenene, «kvenir», og blir av disse bedt om å hjelpe Kvenlands kong Faravid mot kareler, «kirjalar», som herjer i Kvenland. Torolv allierer seg meg kvenene, og de angriper sammen karelerne på fjellet. Etterpå utfører de to høvdingene sammen et herjetog mot karelerne i selve Karelen, «Kirjálaland».

Om geografien rundt «Kvenland» forteller Egils saga følgende:

Finnmörk er stórliga víð. Gengr haf fyrir vestan ok þar af firðir stórir, svá ok fyrir norðan ok allt austr um. En fyrir sunnan er Nóregr, ok tekr mörkin nálíga allt it efra suðr svá sem Hálogaland it ytra. En austr frá Naumudal er Jamtaland ok þá Helsingjaland ok þá Kvenland, þá Finnland, þá Kirjálaland. En Finnmörk liggir fyrir ofan þessi öll lönd, ok eru víða fjallabyggðir upp á mörkina, sumt í dali, en sumt með vötnum. Á Finnmörk eru vötn furðulíga stór ok þar með vötnunum marklönd stór, en há fjöll liggja eftir endilangri mörkinni, ok eru þat kallaðir Kíilir. (Guðni Jónsson: Egils saga Skalla-Grímssonar)

Finmark er umátelig vid. I vest ligger havet, og fra det skjærer store fjorder seg inn, like ens i nord og hele veien øst om landet. I sør ligger Norge, og Finnmark favner om nesten hele innlandet like langt sørover som Hálogaland strekker seg på sjøsiden. Østenfor Namdal er Jemtland, og så Helsingland, så Kvenland, så Finnland, så Karelen; men Finnmark ligger ovenfor alle disse landene, med fjellbygder vidt omkring innover i daler og langs strender. I Finnmark finnes det uhorvelig store vatn, og omkring disse vatnene ligger store skogsvidder. Langs etter landet, fra ende til annen, ligger høye fjell, og de kalles Kjølene. (Oversatt av Larsen 1996: 46–47)

Hálogaland strekker seg ved kysten like langt i sør som Finmark i innlandet, men fra Namdalen og østover er landområdenes rekkefølge altså Jemtland, Helsingland, Kvenland, Finland og Karelen. Her dukker det geografiske området *Finland* også opp, men det sies ikke noe om dem som bor i dette landet. Torolv handler visstnok med «finner», men disse bor i Finnmark, og kan betegnes som forfedre til dagens samer. Interessant er det at Finnmark skulle være begrenset av Kjølen. Dette bør oppfattes slik at sagaen med *Finmark* mener det området som hører til nordmennes interessesfære der de i fred og ro kunne drive med «finnehandelen», men langt fra hele bosetningsområdet for den tidens samiskættede.

Noe annet interessant er at Finland blir nevnt å ligge mellom Kvenland og Karelen, selv om Finland eller Finlands beboere på ingen måte er med i handlingen. Torolv og Faravid farer ifølge fortellingen direkte fra Kvenland til Karelen, og det blir ikke sagt noe om at Finland skulle ligge mellom disse områdene. Dette har ført til at Finland av og til har blitt utelatt i de utgitte sagatekstene. F.eks. begrunnet Finnur Jónsson (1886–1888: 41, fotnote) utelatelsen med at «[...] Kirjalaland [synes] at have stødt op til Kvenland». I fortalen (side LXXXV) retter han likevel dette: G. Storm hadde gjort han oppmerksom på at «netop en smal strimmel af Finnland har skudt sig op i mellem Kvenland og Kirjalaland». Hvor på kartet Storm skulle ha ment at dette var tilfellet, forblir uvisst.

Men Kvenland ligger altså øst for Hålogaland, nord for Helsingland, sør for Finnmark, og så – ville man tro – også vest for Karelen. Det er viktig å huske at den karelske bosetningen på begynnelsen 1200-tallet allerede hadde nådd kysten av Bottenviken (se Kirkinen 1995: 25, 31), så Torolv og Faravid kunne ha møtt karelerne både vest og øst for Tornedalen; karelerne var aktive også på den siden av Norrbotten som i dag hører til Sverige. Om dette vitner blant annet at ordet *gárjil* blir brukt i betydningen ‘tsjude, forfølger’ i samiske språkformer på svensk side av Norrbotten (Söderholm 1996: 111; se også Spiridonov 1992).

Egils saga kjenner altså til både *Kvenland* og *Finland*, og disse to navnene refererer til to forskjellige områder hvorav Kvenland ligger nærmest Helsingland og følgelig også Hålogaland.

Fundinn Noregr og Hversu Noregr Byggðist: Opphavet til Norge i Finland og Kvenland

I *Flateyjarbók* fins det to adskilte fortellinger om hvordan Norge ble til, Fundinn Noregr og Hversu Noregr Byggðist. Begynnelsen av tekstene er temmelig lik, og det er de som er av interesse for temaet i denne artikkelen.

Fundinn Noregr – som er en frittstående del av *Flateyjarbók* – er i motsetning til Egils saga igjen en mer eventyraktig saga. Der kan vi lese en mytisk forklaring av hvordan Norge ble til. Den har trolig fått skriftlig form på 1200-tallet (SNL, artikkel «Fundinn Noregr»). Ifølge denne er opphavet til Norge å finne i «Kuenland» eller «Finnland» – eller begge områder. Sagaen begynner med en liten slektstavle:

Forníotr hefir konungr hætit. hann red firir Jotlandi er kallat (er) Finnland ok Kuenland þat er liggir firir austan hafsbótinn þann er gengr til motz vit Ganduik. þat kollu ver Helsingiabotnn. Forníotr atti .iij. syne het æinn Hlerr er uer kollum Ægi annar Logi þride Kari. hann var fadir Frosta faudur Snærs hins gamla. hans son het Þorri hann atti .ij. syne het annarr Nór en annarr Gór. dottir hans het Goi. (Guðbrandur Vigfússon & C.R.Unger 1860–1868)

Fornjot het en konge. Han hersket over Jotland som kalles Finland og Kvenland. Det er øst for havbukten som går inn mot Gandvik, den som også kalles for Helsingbotn. Fornjot hadde tre sønner. En het Hle, som vi kaller Æge, – den andre Loge og den tredje Kåre. Han var far til Frost, far til Snø den gamle. Hans sønn var Torre. Torre hadde to sønner, Nor og Gor, og datteren Goe.
(Oversatt av Sandal 2016a)

Altså var Fornjot kongen i Jotland. I norrøn litteratur refererer *Jotland* som regel til Jylland i Danmark. Siden dette med Jylland ikke rimer med innholdet i historien i Fundinn Noregr, har *Jotland* oftest blitt erstattet med navnet *Gotland*, noe den som har opprettet nettstedet *Heimskringla* mener er feil (Sandal 2016a, fotnote 1). Sandal mener at navnet *Jotland* kan være avledet av det norrøne ordet *jötunn* ‘kjempe, en slags jette’. Men en enklere forklaring etter mitt syn er at førsteleddet i navnet er *jóti*, som som regel i norrønt har betydningen ‘jyde’, men ifølge SAOB har *jote* i eldre svensk litteratur også hatt betydelsen «jätte». Svensk *jätte*, dansk *jætte*, er en kortere variant av norrønt *jötunn*, og det er mulig at ordformen *jóti* har hatt denne betydningen ved siden av å referere til jyder på Jylland. I Finland fins det en hel rekke stedsnavn med førsteleddet *Jätin*, genitivformen av *jätti* ‘kjempe’, mesteparten av disse i Österbotten (Nimiarkisto, søkeordet *Jätin**).

Hvis førsteleddet til navnet *Jotland* i Fundinn Noregr hadde hatt betydningen ‘kjempe’, kunne også navnet *Fornjótr* tolkes til å bety ‘en fornkjempe’. Dette er likevel usikkert, og navnet har blitt tolket på flere forskjellige måter.⁵⁾

5) Om forskjellige tolkninger se f.eks. Hellquist 1903. Hellquist selv sammenligner sisteleddet i navnet med islandsk *ýtar* ‘menn’, og navnet Fornjótr skulle da bety ‘urmennesket’.

Det interessante her er at Jotland kalles «Finland ok Kuenland», begge deler.⁶⁾ Det virker som det ikke skulle ha vært noen klar skillelinje mellom de to, men kan tolkes slik at *Finland* og *Kuenland* er to navn på ett og samme sted, eller i hvert fall har forfatteren vært usikker på om de var forskjellige områder. Det kan også forstås slik at både Finland og Kuenland er «Jotland», og om navnet *Jotland* virkelig skulle vise til kjemper, skulle begge områdene være bosted for disse.

Det som sies sikkert, er at Finland og Kuenland ligger øst om en havbotn som kalles *Helsingjabotn*. Sagaforfatterne hadde det klart for seg hvor Helsingland lå – det har vi sett i Egils saga ovenfor: Sett fra et norsk perspektiv var Helsingland det neste området etter Jemtland. Og når det i Fundinn Noregr i tillegg fortelles at denne havbukten går mot Gandvik, som bærer det samme navnet den dag i dag, er beliggenheten for Helsingjabotn ganske sikker: Navnet har referert til Bottenviken men kanskje også til hele Botniske bukt. Så forteller teksten ovenfor ingenting om hvor ved Botniske bukt Finland og Kuenland ble antatt å ligge.

Sagaens egentlige hendelsesforløp starter med at Fornjots etterkommer i fjerde generasjon, Goe, blir bortført under et offergjestedud, «blot». Deretter bestemte brødrene hennes, Gor og Nor, å dra etter henne. Bemerkelsesverdig er det også at farfaren til Goe, Gor og Nor er Snø den gamle, som i historien om Bård og bortføringen av Mjøll var Mjølls far, og ifølg den historien bodde han i Kuenland, som vi mente lå i det nordlige Fennoskandia (se ovenfor).

I leitingen etter Goe skulle Gor ferdes sjøveien, Nor over land. Reiserutene til begge to blir beskrevet temmelig detaljert og virker svært så realistiske. Det ser ut som om forfatteren har hatt gode kunnskaper om geografien i Østersjøområdet.

Hélt Górr skipum sínum út eftir hafsbotnum ok svá í Álandshaf. Síðan kannar hann víða Svíasker ok allar eyjar, er liggja í Eystrasalti, eftir þat í Gautasker ok þaðan til Danmerkr ok kannar þar allar eyjar. Hann fann þar frændr sína, þá er komnir váru af Hlé hinum gamla ór Hlésey, ok hélt hann þá enn fram ferðinni ok spyrr ekki til systur sinnar. En Nórr, bróðir hans, beið þess, er snjó lagði á heiðar ok skiðfæri gerði gott. Eftir þat fór hann af Kuenlandi ok fyrir

6) Julku (1986: 61) oversetter denne begynnelsen av teksten annerledes: Han mener at Fornjotr rådde over «de landene som heter Finland og Kuenland», der navnet *Finland* sikter til det nåværende «Egentlige Finland», altså det sørvestre Finland.

innan hafsbotninn ok kómu þar, er þeir menn váru, er Lappir heita. Þat er á bak Finnmörk. En Lappir vildu banna þeim yfirför, ok tókst þar bardagi, ok sá krafr ok fjölkynngi fylgdi þeim Nórr, at óvinir þeirra urðu at gjalti, þegar þeir heyrðu heróp ok sá vápnum brugðit, ok lögðu Lappir á flóttu. En Nórr fór þaðan vestr á Kjölu [...]. (Guðbrandur Vigfússon & C.R Unger 1860–1868)

Gor styrte skipene utetter Bottenhavet og siden i Ålandshavet. Han lette mange steder i sveaskjærene og på alle øyene i Østersjøen, deretter i Østgøta-skjærgården. Derfra seilte han til Danmark og lette på alle øyene der. Der fann han sine frender, etterkommere etter Hle den gamle fra Læsø. Han fortsetter ferden videre, uten å finne søsteren Goe. Nor, bror hans, ventet til snøen hadde lagt seg på heiene og det ble godt skiføre. Da dro han fra Kvenland langs havbukten, og kom til det stedet, der folket heter Lapper. Det er bortenfor Finnmark. Lappene ville nekte dem gjennomreise, og det kom til kamp. Nor og følget hans brukte mektige krefter og trolldomskunster. Lappene gikk fra vettet da de hørte krigsropene og da de så våpnene deres la de på flukt. Nor dro herfra vestover Kjølén. (Oversatt av Sandal 2016a)

Brødrene dro altså forskjellige veier, men utgangspunktet må ha vært det samme: Kvenland ved Hafsbotn; navnet *Finland* nevnes ikke lenger. Det første stedet som nevnes under Gors reise, er Ålandshav, *Ålandshaf*. Navnet sikter sannsynligvis til den samme delen av Østersjøen som nå: havområdet mellom Åland og det svenske fastlandet, men også hele den sørlige delen av Bottenhavet er mulig. «Sviasker ok allar eyjar, er liggja í Eystrasalti» kunne sikte til Åbo skjærgård med sine tusenvis av øyer, men også de store øyene ved Estlands kyst, Saaremaa og Hiiumaa, før turen fortsetter til *Gautasker*. Dette må ha siktet til øyer nærmere Götalands østkyst.

Nors rute fra Kvenland er mindre detaljert beskrevet, siden det ikke blir nevnt annet enn at han gikk på ski «innan hafsbotninn», langs indre siden av havbotnen, og han kom så til et område hvor det bodde *Lappir*. Order *lapp* forteller at informasjonen enten er svenskspråklig tradisjon eller at også norsktalende (eller islandsktalende) brukte ordet *lapp* i stedet for ordet *finn(e)* om de samiskættede som bodde på den østre siden av Kjølén;⁷⁾ *Lappmarker* har det vært i innlandet på begge sider av

7) Det svenske ordet *lapp* er trolig lånt fra finsk (se SAOB, søkeord *lapp*¹; jf. finsk *lappalainen* 'same'). Låneveien kan likevel ikke anses sikker, og f.eks. Jaakko Häkkinen (2008) mener lånet har skjedd motsatt vei.

Bottenviken – i hvert fall hørte ikke dette området med «lapper» til Finnmarken.

Kyösti Julku (1986: 66 f.) mener at beskrivelsen om brødrenes turer ikke forteller noe om på hvilken side av Botniske bukt de startet, ergo på hvilken side Kvenland lå, men at Nors tur forteller at det lå ved den nordligste delen av bukten, altså den delen som ligger nord for Kvarken. Men siden begge de ovenfor nevnte tekstbitene etter all sannsynlighet er skrevet av en og samme forfatter, og siden det klart sies at Kvenland (og Finland) ligger på østsiden av Helsingjaboutn, må Fundinn Noregr tolkes slik at det ikke fortelles noe om hvor langt nord Kvenland etter forfatterens oppfatning lå, men at det lå på østsiden av Botniske bukt.

Hversu Noregr Byggðist, som er en del av *Flatexjarbók*, kan sies å være en annen versjon av Fundinn Noregr. Den begynner på samme måten, men her er det Þorri som hersket over «Gotlandi, Kvenlandi ok Finnlandi» (Sigurður Nordal 1944–1945). Også her blir Goe borte og brødrene hennes, Gor og Nor, drar for å leite etter henne. Hversu Noregr Byggðist mangler likevel den detaljerte beskrivelsen om brødrenes leiteturer etter at de har forlatt hjemstedet, og har heller ingen geografisk plassering av Kvenland eller Finland, så den gir ikke noe tilleggsinformasjon om disse to områdene.

Ynglinga-saga: Sveakongen Vanlande og kong Snøs datter Driva fra Finland

Ynglinga-saga er en kongesaga og den første av sagaene i *Heimskringla*, Snorre Sturlasons storverk.

Snorre Sturlason (1178/1179–1241) vokste opp på gården Oddi, som var et kultursentrum på Island. Han var godt kjent med forholdene i Skandinavia siden han i årene 1218–1220 besøkte både Norge og Sverige, og var en gang til i Norge i årene 1237–1239. Dessuten var hans fostermor en norsk dronningdatter. (Om Snorre se *Wikipedia.no*, artikkel «Snorre Sturlason» og Magerøy 2018.)

I Ynglinga-saga er det to adskilte historier med to svenskekonger, Vanlande og Agne, som begge får kone fra Finland, Vanlande med samtykke, Agne med vold. Den finske konen blir likevel en skjebnesvanger affære for begge to.

Om Vanlande forteller Snorre:

Vanlandi hét son Svegðis, er ríki tók eptir hann ok réð fyrir Uppsala auð; hann var hermaðr mikill, ok hann fór víða um lönd. Hann þá vetrvist á Finnlandi með Snjá hinum gamla, ok fékk þar dóttir hans Drífu. En at vári fór hann á brott, en Drífa var eptir, ok hét hann at koma apr á þriggja vetra fresti; en hann kom eigi á 10 vetrum. Þá sendi Drífa eptir Huld seiðkonu, en sendi Vísbur, son þeirra Vanlanda, til Svíþjóðar. Drífa keypti at Huld seiðkonu, at hon skyldi síða Vanlanda til Finnlands, eða deyða hann at öðrum kosti. En er seiðr var framiðr, þá var Vanlandi at Uppsölum; þá gerði hann fúsan at fara til Finnlands, en vinir hans ok ráðamenn bönnuðu honum, ok sögðu at vera mundi fjölkyngi Finna í farfýsi hans. Þá gerðist honum svefnhöfugt, ok lagðist hann till svefns. En er hann hafði lítt sofnað, kallaði hann ok sagði, at mara trað hann. Menn hans fóru til ok vildu hjálpa honum; en er þeir tóku uppi til höfuðsins, þá trað hon fótleggina, svá at nær brotnuðu; þá tóku þeir til fótanna, þá kafði hon höfuðit, svá at þar dó hann. (Snorre 1870)

Svegdes søn hed *Vanlande*, som tog rige efter ham og raadede for Upsale-øde; han var en stor hærmænd og fór vide om lande. Han havde vinterophold i Finland hos Snæ den gamle og fik der Driva, hans datter. Om vaaren fór han bort, medens Driva blev igjen, og han lovede at komme tilbage efter tre vintre, men han kom ikke paa ti vintre. Da lod Driva kalde Huld seid-kone, men sendte Vísbur, sin og Vanlandes søn, til Svitjod. Driva kjøbte Huld seid-kone til at lokke ved seid Vanlande til Finland eller ogsaa dræbe ham. Da seiden blev fremmet, var Vanlande i Upsaler; da fik han lyst til at fare til Finland, men hans venner og raadgivere forbød ham det og sagde, at det vist var Finnernes trolddom, som voldte hans reiselyst. Da blev han søvnig og lagde sig til at sove; men da han netop var sovnet, raabte han og sagde, at maren traadte ham. Hans mænd sprang til og vilde hjælpe ham, men naar de tog i hans hoved, traadte hun ham paa fødderne, saa de var nær ved at brydes; da tog de til fødderne, men da kvalte hun hovedet, saa at han døde der.

(Snorre 1900a. Oversatt av Gustav Storm)

Det blir ikke sagt noe om hvor «Finland» ligger, men noe tyder på at Vanlande var konge i *Svíþjóð*, Sveariket, nærmere bestemt «Uppsala auð». Gustav Storm har her forstått «auð» som adjektiv, ‘øde’, men det er heller tale om substantivet *auðr* m. ‘rikdom’ (Norrøn ordbok). Slik har ordet blitt oversatt i nyere utgaver av Snorres kongesagaer (f.eks. 1995: 23). Det anses ikke som sikkert at *Uppsala* i *Uppsala auð* sikter til byen i Uppland som vi kjenner i dag, men kanskje heller til Västergötland (*Wikipedia.se*, artikkel «Uppsala öd»), men da seiden ble sagt fram, var Vanlande i hvert fall i *Uppsalir*, det vil si Gamla Uppsala (se register i *Ís-*

lendingabók; se også kart over Sverige på Snorres tid i Snorre 1964: 273). Dessuten var Uppsala-området maktsenteret i Svitjod på Snorres tid, og det er naturlig å tenke seg at Snorre plasserte Vanlandes rike der. Det nærmeste området på andre siden av Østersjøen er det sørvestre Finland, og Snorres «Finnland» er enklest å plassere der.

Men det er også viktig å legge merke til at Drífa, som Vanlande tok til sin kone, var dattera til Snø den gamle. Her har vi igjen den samme kongen som vi hadde i Sagaen om Bård Snæfellsås og i Fundinn Noregr, men nå er han entydig kongen av Finland.

Ynglinga-saga: Sveakongen Agne bortfører kongedatteren Skjálv fra Finland

Agne, den andre av de sveakongene som ifølge Ynglinga-saga fikk kone fra Finland, var sønn av Dag den vise. Han fikk kona si, Skjálv, fra «Finnland» som krigsutbytte. Slik gikk det for seg:

Agni hét son Dags, er konungr var eptir hann, ríkr maðr ok ágætr, hermaðr mikill, atgervimaðr mikill um alla hluti. Þat var eitt sumar, er Agni konungr fór með her sinn á Finnland, gékk þar upp ok herjaði. Finnar drógu saman lið mikit ok fóru til orrostu. Frosti er nefndr höfðingi þeirra. Varð þar orrosta mikil, ok fékk Agni konungr sigr; þar féll Frosti ok mikit lið með honum. Agni konungr fór herskildi um Finnland, ok lagði undir sik, ok fékk stórmikit herfang. Hann tók ok hafði með sér Skjálv, dóttur Frosta, ok Loga bróður hennar. En er hann kom austan, lagði hann til Stokksunda; hann setti tjöld sín suðr á fitina, þar var þá skógr. Agni konungr átti þá gullmenit, þat er Vísburrr hafði átt. Agni konungr gékk at eiga Skjálv. Hon bað konung at gera erfi eptir föður sinn. Hann bauð þá til sín mörgum ríkismönnum ok gerði veizlu mikla; hann var allfrægr orðinn af för þessi. Þá váru þar drykkjur miklar; en er Agni konungr gerðist drukinn, þá bað Skjálv hann gæta vel mensins, er hann hafði á hálsi. Hann tók til ok batt ramliga menit á háls sér, áðr hann géngi at sofa; en landtjaldit stóð við skóginn ok hátt tré yfir tjaldinu, þat er skýla skyldi vit sólarhita. En er Agni konungr var sofnaðr, þá tók Skjálv digrt snæri ok festi undir menit. Menn hennar slógu þá tjaldstöngunum, en köstuðu lykkju snærisins upp í limar trésins, drógu síðan, svá at konungr hékk næst uppi við limar; ok var þat hans bani. Skjálv ok hennar menn hljópu á skip ok reru í brott. (Snorre 1870)

Dags søn hed *Agne*, som blev konge efter ham, en stor hærmænd, mægtig og navnkundig og en ihærdig mand i alle deler. Det var en sommer, at kong Agne fór med sin hær til Finland, gik der op og herjede. Finnerne drog sammen en

stor flok og drog til kamp; Froste hed deres høvding. Der blev det et stort slag, men kong Agne fik seier; der faldt Froste og en stor skare med ham. Kong Agne fór med hærskjold om i Finland, lagde det under sig og fik stort hærfang; han fangede og tog med sig Frostes datter Skjaalv og hendes broder Loge. Men da han kom hjem vester, lagde han til ved Stoksund og satte sine telt syd paa Feten [engen]; der var da skog. Kong Agne havde da guld-smykket, som Visbur havde eiet. Kong Agne gik at tage Skjaalv til hustru; hun bad kongen gjøre arveøl efter hendes fader. Han bød da til sig mange stormænd og gjorde et stort gilde. Han var bleven meget navnkundig af denne færð. Da blev det der holdt stort drikkelag. Men da kong Agne blev drukken, bad Skjaalv ham at vogte smykket, som han havde paa halsen. Han tog da smykket og bandt det fast paa sin hals, førend han gik at sove. Landteltet stod ved skogen og over teltet et høit træ, som skulde skygge mod solheden. Da kong Agne var sovnet, tog Skjaalv et tykt snøre og fæstede det under smykket. Hendes mænd slog da teltstængerne ned, men kastede løkken af snøret op i træets grener, trak saa siden til, saa at kongen blev hængende næsten oppe ved grenene, og det blev hans bane. Skjaalv og hendes mænd løb ud paa et skib og roede bort. (Snorre 1900a. Oversatt av Gustav Storm)

Her står det ingenting om «Finlands» beliggenhet, det eneste vi får vite, er at dette lå «austan» i forhold til «Stokksund». Dette er vel identisk med *Stoksund(et)*, et sund litt nord for Stockholm ved Lilla Värtan (se *Ortnamnsregistret*, søkeord *Stocksund*). På grunnlag av dette kunne vi anta at «Finland» lå et eller annet sted i den sørlige delen av det nåværende Finland. Befolkningen i sagaens «Finland» er «finnar», noe som kunne tolkes slik at det egentlig var snakk om samenes forfedre. Disse «finnene» klarte likevel å samle sammen en stor krigstropp og bekjempe Agnes hær, noe som gjør det mer sannsynlig at Snorre her har hatt finske «finnar» i tankene sine da han skrev teksten.

Saga Ólafs hins helga Haraldssonar: Kong Olav herjer i Finland

Olav den helliges saga, også skrevet av Snorre Sturlason, er en lang kongesaga om Olav den helliges liv. I denne sagaen dukker navnet *Finland* opp i to adskilte episoder.

Den første episoden er en del av beskrivelsen av Olavs herjinger i nabolandene. Etter å ha herjet i «Øsysla», som vel sikter til *Ösel*, som er det svenske navnet på den estiske øya Saaremaa, drar Olav til «Finland» for å herje der (episode 9):

Síðan sigldi hann aptr til Finnlands ok herjaði þar ok gékk á land upp, en lið alt flýði á skóga ok eyddi bygðina at fé öllu. Konungr gékk langt á landit upp ok yfir skóga nökkura. Þar váru fyrir dalbygðir nökkurar; þar heita Herdalar. Þeir féngu lítit fé, en ekki af mönnum. Þá leið á daginn, ok sneri konungr ofan aptr til skipa. En er þeir kómu á skóginn, þá dreif lið at þeim öllum megin ok skaut á þá, ok sóttu at fast. Konungr bað menn hlífa sér, ok vega í mótt slíkt, er þeir mætti við komast; en þat var úhægt, því at Finnar létu skóginn hlífa sér. En áðr konungr kvæmi af skóginum, lét hann marga menn, ok margir urðu sárir; kom síðan um kveldit til skipa sinna. Þeir Finnar gerðu um nóttina œðiveðr með fjölkyngi ok storm sjávar. En konungr lét upptaka akkerin ok draga segl, ok beittu um nóttina fyrir landit. Mátti þá enn sem optar meira hamingja konungs en fjölkyngi Finna; féngu þeir beitt um nóttina fyrir Balagarðssiðu, ok þaðan í hafit út. En herr Finna fór hit efra, svá sem konungr sigldi hit ytra. (Snorre 1869)

Sidan siglde han attende til Finnland og herja der, og gjekk upp i lande, men alle folk flydde til skogs og gjorde bygd i reint snaud for gods. Kongen gjekk langt upp i lande og yvi nokre skogar. Daa kom dei til nokre dalbygdir, som heiter Herdalane. Der fann dei lite gods og ikkje folk. Daa de leid ut paa dagen, snudde kongen att til skipi. Men daa dei kom til skogen, styrmdede folk imot deim fraa alle kantar og skaut paa deim og gjekk kvast paa. Kongen bad mennane sine liva seg og verja seg mot deim, so godt dei kunde; men de var ikkje so beint, av di finnane hadde livd av skogen. Fyrr kongen kom ut or skogen, miste han mykje folk, og mange vart saara. Um kvelden kom han til skipi sine. Um natti trolla finnane eit fælt stygge-vêr og storm paa sjøen, men kongen letta anker og drog upp segli og bauta utanfor lande um natti. Og de gjekk no som de gjorde stødt, at lukka til kongen var sterkare enn trolingi til finnane; for um natti fekk dei bauta seg framum Balagardssida og derifraa ut i have. Men finne-heren fylgde etter paa land, etter som kongen siglde fram-med strandi. (Snorre 1900b)

Beboerne i «Finnland», «finnar», ser ut til å ha vært i stand til å forsvare seg, selv om de først flyktet til «Herdalar» (i mange utgaver skrives *Herdalir*). Navnet *Herdalar/Herdalir* har ført til diskusjon om Snorre likevel skulle ha ment forfedrene til samer og ikke finske finner. Inger Zachrisson (1994) har tolket navnet slik at det egentlig sikter til Härjedalen, ergo at ordet *finner* sikter til samer som skulle ha bodd der på den tiden. Dette kan etter min oppfatning ikke være tilfellet. Vi ser at Olav og hæren hans ferdes med båt, at slagmarken var nær disse båtene og at «finnene» klarte å trolle uvær på sjøen slik at Olav fikk problemer

med å fare videre. Men så kom han seg av gårde på «Balagarðssiðu» og ut i havet. Navnet *Balagarðssiða* blir som regel tolket til å referere til Finlands sørvestlige eller sørlige kyst (f.eks. Norrøn ordbok, oppslagsord *Bálagarðssiða*; Mägi 2018: 170 f.). Dette passer bra i fortellingen.

Fortellingen blir etterfulgt av et kvad, forfattet av Sigvat skald:

Hríð varð stáls í stríðri
ströng Herdala göngu
Finnlendinga at fundi
fylkis niðs hin þriðja.
En austr við lá leysti
leið víkinga skeiðar.
Balngarðs at borði
brimskíðum lá síða.
(Snorre 1869)

Streng og strid var den tredje
staal-rid for kongesonen,
daa fyrst han finnane møtte
paa ferdi i Herdalom auster.
Men aust i leidi du løyste
fraa lande viking-floten;
langskipi lagdest med bordi
langs med Balagards-sida.
(Snorre 1900b)

Her står det i den norrøne teksten at beboerne i «Herdalar» (eller *Herdalir*) var «Finnlendinger», noe som virker meget moderne men uten tvil bekrefter dette at «Finnland» var bebodd av finske finner. Vi har ingen informasjon som skulle tilsi at samenes forfedre ble kalt *finnlendinger*.

Men hva kunne *Herdalar* eller *Herdalir* sikte til om ikke til Härjedalen som Zachrisson mente? Ifølge fotnoteteksten i Snorre 1930: 229 er navnet ikke identifisert, men det blir gjettet på at navnet kanskje kunne være det samme som *Hurdal* «i Ingo sogn på sørkysten av Finnland». Her menes vel *Hirdal* i Ingo, som Gunvor Kerkkonen (1945: 264 f.) har antatt å ha vært et opprinnelig finskspråklig område. Navnet *Hirdal* er dokumentert for første gang 1540 i formen *Hijrendaall* (Huldén 2013, søkeord *Hirdal*). Mikko Heikkilä (2016: 143) fører førsteleddet i navnet til **hiiðen*, genitiv av *hiisi* 'hellig sted'. Kari Tarkiainen (2008: 41) mener at *Härdaler* godt kunne forklares med *Hirdal* i Ingo, siden stedet sett fra sjøen ligger bak et skogsområde.

Johan Schalin (2008) sammenligner navnet *Herdalir* hos Snorre og Sigvat skald med stedsnavnet *Karjaa*, svensk *Karis*, i Vestre Nyland vest for Helsingfors, og han mener at også terrenget passer bra med beretningen i sagaen. Det sannsynligste opphavet til navnet skulle være urgermansk **charja-(z)* som tilsvarende norsk *hær*, men som på finsk har blitt til *karja* (se Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. II, søkeord *karja*). Her får vi problemer med dateringen,

siden lydendringen fra * χ til h i urnordisk skjedde lenge før sagatiden; i urfinsk ble * χ erstattet med k men h forblir h . Schalin mener at lånet likevel er mulig: Akkurat dette Hangö-området som Karjaa er en del av, har vært meget viktig for seilassen mot øst og blitt brukt allerede i førhistorisk tid.

For selve plasseringen av Finland i Olav den helliges saga innebærer det bare en liten forskjell om *Herdalir* sikter til Hirdal i Ingo eller til Karis, for begge ligger i Vestre Nyland. Jeg mener at det må ses som sikkert at navnet *Finnland* i denne tekstbiten refererer til det sørlige Finland, likevel ikke til det sørvestre Finland, men et område litt lengre i øst, og at *finnene* og *finlendingene* der var finske finner.

Saga Ólafs hins helga Haraldssonar: Finland under Sveakongen

I tillegg til episoden hvor Olav herjer i Finland, dukker «Finnland» opp bare én gang til i Olav den helliges saga. Torgny lagmann fra «Tiundaland» – altså den rike landsdelen rundt Uppsala – holdt tale på Uppsalatinget og fortalte hvor mye bedre den gamle «sviakongen» hadde vært enn daværende kong Olof Skötkonung, som ville gå til krig mot Norge. Ifølge Snorre sa han:

Annan veg er nú skaplyndi Sviakonunga, en fyrr hefir verit. Þorgnýr föðurfáðir minn mundi Eirík Uppsalakonung Emundarson, ok sagði þat frá honum, at meðan hann var á léttasta aldri, at hann hafði hvert sumar leiðangr úti ok fór til ýmissa landa, ok lagði undir sik Finnland ok Kirjálaland, Eistland ok Kúrland, ok víða um Austrlönd, ok mun enn sjá þær jarðborgir ok önnur stórvirki, þau er hann gerði; ok var hann eigi svá mikillátr, at eigi hlýddi hann mönnum, ef skylt áttu við hann at ræða. (Snorre 1869)

Annarleis er sviakongane huga no enn dei hev vori fyrr. Torgny, farfar min, mintest Uppsala-kongen Eirik Emundsson og fortalde um honom, at daa han var i beste aldren sin, hadde han leidang ute kvar sumar og fór til ymse land og lagde under seg Finnland og Kirjaaland og Estland og Kurland og landi vidt og breidt umkring Øystresjøen, og endaa kan ein sjaa dei jordborgine og andre storverk som han gjorde; og han var ikkje so storvorin, at han ikkje vilde lyda paa folk som hadde noko aa tala med han um. (Snorre 1900b)

Her blir «Kúrland» nevnt sammen med «Finnland», «Kirjálaland» og «Eistland». Uppsalakongen «Eirik Emundarson» hadde lagt alle disse landene under seg. Ovenfor i Norna-Gests þáttur så vi at *kurer* ble nevnt

sammen med *kvener*; disse herjet i Svitjod, og svenskekongen Sigurd Ring måtte forsvare landet sitt mot dem. Så det ser ut som at *kvener* her er blitt byttet ut med *finner* som et østersjøfolk.

*

Når vi sammenligner sagaene med tanke på hvor handlingen foregår, og bruken av navnene *Finland* og *Kvenland*, kan vi se at når handlingen foregår i den nordlige delen av Fennoskandia (Sagaen om Bård Snæfellsås og Egils saga Skalla-Grimssonar), heter området *Kvenland*. Termen *kvener* blir brukt i Norna-Gests þáttr, selv om handlingen foregår i Sør-Sverige, Sveariket. I Fundinn Noregr og Hversu Noregr Byggðist nevnes både *Finland* og *Kvenland*. Vi fant ut at det var vanskelig å plassere disse områdene ved Botniske bukt på sør–nord-aksen, og at navnene egentlig kunne referere til ett og samme område. Felles for disse sagaer hvor navnet *Kvenland* eller ordet *kven* forekommer, er at de blir fortalt fra norsk synsvinkel. Dette gjelder også den episoden i Olav den helliges saga hvor Olav herjer i den sørlige delen av «Finland». I resten av sagaene omtalt ovenfor, Ynglinga-sagaens fortellinger om Vanlande og Agne og deres koner og Torgny lagmanns tale på Uppsala-tinget, er synsvinkelen svensk. I disse fortellingene brukes utelukkende navnet *Finland*.

Når det gjelder plasseringen av *Kvenland* og *Finland* på nord–sør-aksen, kan det i analysen oppstå ringslutninger: Siden navnet er *Kvenland*, mener vi at området ligger i nord, og hvis navnet i teksten er *Finland*, går vi ut fra at det er snakk om et sørlig område. Men folk har ferdes langt også i middelalderen. I vikingetiden reiste folk helt til Miklagard og til og med til Grønland (se for eksempel i Soga um Haakon Herdebreid og Eirik Raudes saga. *Heimskringla.no*). Karelerne feredes fra kjerneområdene ved Ladoga til Nord-Sverige og Kvitsjøen, så om en beretning tilsynelatende har utgangspunkt i for eksempel Hålogaland, trenger ikke dette bety at hele handlingen foregår i det nordlige Skandinavia, eller om «sviakongen» bor i Upsala-området, trenger ikke det bety at han ikke kan ha herjet innerst i Bottenviken. Men så lenge kilden ikke gir oss noen ytterligere informasjon om hvor «Kvenland» eller «Finland» har ligget, har vi antatt at det ikke har ligget så langt unna utgangspunktet for fortellingen.

Men at *Kvenland* og *Finland* er to navn som brukes om hverandre, er den mytiske kongen Snø den gamle et eksempel på. Han kan like gjerne være konge i Finland (fortellingen om Vanlande og Driva) som konge av Kvenland (Bård og Mjøll) eller kanskje i begge deler (Fundinn Noregr og Hversu Noregr Byggðist).

Som konklusjon kan vi si at valget mellom navnene *Finland* og *Kvenland* avhenger, ikke bare av den geografiske plasseringen i nord eller sør, men også av om hendelsesforløpet eller skildringen blir fremstilt fra svensk eller norsk synsvinkel. Dette gjenspeiler trolig fortellingens opphav i Skandinavia.

5 De middelalderske «fagbøkene» og administrative dokumenters vitneutsagn

Det meste av middelalderens sakprosa ble skrevet på latin, og da er det ikke lett å vite hva slags navn eller ord i folkespråket som ligger bak latinske formuleringer. Oftest ble disse navnene og ordene likevel ført inn i den latinske teksten som direkte lån. Men hvis forfatteren var en utlending med lite kjennskap til forholdene og språkbruken på de steder som ble beskrevet, kan ord- og navnebruken følge andre tradisjoner enn om vi hadde hatt en innfødt forfatter – i denne sammenhengen en skandinav eller islending. Noe kan vi likevel lese også ut fra de latinske tekstene, og heldigvis fins det sakprosa også på folkespråket.

Ottar og Kvenland

Den første gangen ordet *kven* så vidt vites blir nevnt i en skriftlig tekst, er i Ottars beretning til kong Alfred av England ca. år 890. Denne beretningen er på gammelengelsk, og den er en del av den engelske kongen Alfred den Stores beskrivelse, som igjen er en utvidelse av Paulus Orosius' verk *Historiarum Adversum Paganos Libri VII*. Overføringen fra Ottars norrøne språk til gammelengelsk var neppe særlig problematisk, og her er stedsnavnene trolig lånt temmelig direkte.

Ottar fortalte til Alfred at han bodde nordligst av alle nordmennene, «norðmonna», i «Halgoland», som etter all sannsynlighet er det samme som Hålogaland. Han sier ikke noe nøyaktigere om bostedet sitt, men muligens var han fra Malangen (*Wikipedia.no*, artikkel «Ottar fra Hålogaland») eller kanskje Lenvik, slik Oscar Albert Johnsen (1923: 7) tenkte seg, eller i Bjarkøy som Håvard Dahl Bratrein (2009) argumenterer for (om

Ottar og hans beretning se også Simonsen 1957). Ottar ferdes etter eget utsagn langt nord og øst, helt til «Beormas», som vanligvis blir oversatt til *bjarmer* på norsk. Dette Bjarmeland – som også er blitt inngående diskutert i forskningslitteraturen – lå etter alt å dømme ved Kvitsjøen, i munningen av Dvina (om «Bjarmelandsferden», se Simonsen 1957: 10–12; ellers om bjarmene for eksempel Hansen 2000: 80–82). Ottar var altså meget godt informert om forholdene i det nordligste Skandinavia.

Om nordmenn og deres naboer fortalte Ottar blant annet følgende:

He sæde ðæt norð-manna land wære swyþe lang and swyðe smæl. Eal þæt his man aþer oððe ettan oððe erian mæg, þæt lið wið ða sác; and þæt is þeah, on sumum stowum, swyðe cludig; and licgað wilde moras wið eastan, and wið upp on emnlange þæm bynum lande. On þæm morum eardiað Finnas; and þæt hyne land is easteward bradost, and symle swa norðor swa smæle. [...] Ðonne is to-emnes þæm lande suðewardum, on oðre healfe þæs mores, Sweoland, oþ þæt land norðeward; and to-emnes þæm lande norðewardum, Cwena land. Þa Cwenas hergiað hwilum on ða norð-men ofer ðone mor, hwilum þa norð-men on hy; and þær sint swiðe micle meras fersce geond þa moras; and berað þa Cwenas hyra scypu ofer land on ða meras, and þanon hergiað on ða norð-men. Hy habbað swyðe lytle scypa, and swyðe leohte.

(Fra Bosworth 1859)

Han berettede, at Nordmændenes Land var Meget langt og meget smalt; alt det deraf, som man kan bruge til Græsning eller Pløjland, ligger ved Søen; og det er endda på nogle Steder Meget klippefuldt, og der ligger vilde Fjælde østen for og oven for langs med det beboede Land. På de Fjælde bo Lapperne. Det beboede Land er bredest i den østlige Del og altid jo længer mod Nord des smallere. [...] Jævnside med den sydlige Del af Landet på den anden Side af Fjældet er Sverrig, (som strækker sig) indtil det nordlige Norge; lige ud for den nordlige Del af Landet er Kvenland. Kvenerne hærge undertiden på Nordmændene over Fjældet, undertiden Nordmændene på dem. Der er meget store ferske Søer imellem Fjældene, og Kvenerne bære deres Skibe over Land ind i Søerne, og derfra hærge de på Nordmændene, de have meget små og meget lette Skibe. (Rask 1815/1823)

Denne forklaringen er grei: Kvenland ligger nord for Sverige eller den tidens Svealand – den midterste delen av dagens Sverige – og øst for den nordlige delen av Norge. Kvenene måtte også være temmelig nære naboer av nordmennene, siden det gjentatte ganger var stridigheter dem i mellom,

og de kunne bære sine båter over Kjølen til norsk side av fjellene. Men dette trenger ikke tolkes slik at de bodde nettopp i den nordlige delen av nåtidens Sverige eller i Helsingland. De kunne jo komme med båtene sine over Bottenviken og så ro eller stake seg opp de store elvene i Nord-Sverige. Det samme kunne nordmennene gjøre i motsatt retning.

Men i tillegg til Ottars beretning skriver Alfred mer inngående om Kvenlands beliggenhet i forhold til Sverige, nemlig at det fins en ødemark mellom svearne og Kvenland.

Sweon habbað be suþan him þone sæs earm Osti, be eastan him Sermende. Be norþan him ofer þa westenne is Cwenland, be westannorþan Scridefinne, be westan Norþmenn. (Julku 1986: 54)

De Svenske have sönden for sig den ostiske Havbugt og østen for sig Sarmater og Norden for dem på hin Side Ørkenen er Kvenland og nordvest for dem Skride-Finnerne og vesten for Nordmændene. (Rask 1815/1823)

Hvis dette med en ødemark mellom svearne og kvenene skulle stemme, måtte Kvenland ha ligget et eller annet sted i Helsingland eller nord for det, men helst på vestsiden av Bottenviken. Dette er informasjon som Alfred trolig har fått fra Ottar.

I Alfreds beretning er det ingenting om områdene øst for Sveariket eller på østsiden av Østersjøen ut over det at han nevner *sarmater*, noe som er gammelt stoff helt fra antikkens litteratur (se søkeordene *sarmater* og *Herodot* i SNL). I tillegg skriver Alfred – ganske overraskende – at nord for Europa, og altså Norge, er det et hav som heter «Cwensæ». Hvor Alfred har hentet denne informasjonen, er uvisst. Alfreds beskrivelse er av Ishavs-området, og hans beskrivelse er av naturlige grunner mindre pålitelig enn Ottars, som fortalte om sine hjemlige områder hvor han var godt lokalkjent.

Adam av Bremen og terra feminarum

Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, skrevet på latin av Adam av Bremen på 1070-tallet, blir som regel nevnt i forskningen rundt det middelalderske Kvenland, selv om selve navnet ikke er å finne i verket. Men Adam har et sted som han kaller *terra feminarum* i den geografiske beskrivelsen av Norden. Denne betegnelsen er blitt tolket som en misfor-

ståelse: Adam, som var tysker og som neppe kunne den tidens skandinaviske språk særlig bra, har rett og slett blandet sammen de norrøne ordene *kvenna* 'kvinne' og *kven* og *Kvenland* (jf. Norrøn ordbok under *kvenna* 'kvinne'). Og siden den antikke litteraturen kjente til *amazonene*, og Adam var en lærd mann, var det kort vei fra *Kvenland* til *terra feminarum*, et land bebodd av amasonene.⁸⁾

Adam nevner «Kvinneland» flere ganger, først i forbindelse med skjebnen til kongesønnen Anund, som ble sendt ut for å erobre landområder for faren sin. Her er den latinske betegnelsen *patria feminarum*, overalt ellers er det *terra feminarum*.

Interea Sueones, qui episcopum suum repulerunt, divina ultio secuta est. Et primo quidem filius regis nomine Anund, a patre missus ad dilatandum imperium, cum in patriam feminarum pervenisset, quas nos arbitramur Amazonas esse, veneno, quod illae fontibus immiscuerunt, tam ipse quam exercitus eius perierunt. (Adamus Bremensis, Liber tertius: 15)

Men Guds straff rammet svenskene som hadde jaget vekk sin biskop. Først skjedde at kongens sønn, Anund, ble sendt av sin far for å legge mer land til riket. Han kom til Kvinneland, som vi mener er amasonenes land. Der døde han og hele hans hær av en gift som kvinnene hadde blandet i vannkildene.

(Adam av Bremen 1993: 132)

Adam bekrefter denne hendelsen i tillegg nummer 119:

Schol. 119. Cum rex Sueonum Emund filium suum Anundum misisset in Scythiam ad dilatandum regnum suum, ille navigio in terram pervenit feminarum. Quae mox venenum fontibus immiscentes, ipsum regem et exercitum eius tali modo peremerunt. Haec et supra diximus, et ipse Adalwardus episcopus recitavit nobis, hoc et alia contestans esse veracissima.

(Adamus Bremensis, scholio 119)

Da svenskekonge Emund hadde sendt sin sønn Anund til Skytia for å vinne mer land der, kom Anund under sjøreisen til Kvinneland. Kvinnene forgiftet

8) I den norske oversettelsen av Adams verk, *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*, sies det at oversettelsen av *Kvenland* til *Terra Feminarum*, på norsk *Kvinnenes land*, gjengir samtidens oppfatning av betydningen av *Kvenland* (Adam av Bremen 1993: 199), noe jeg er uenig i. Skulle det ha vært tilfellet, ville nok navnet ha blitt omformet til *Kvinnaland* på norrønt i stedet for *Kvenland*.

vannkildene, og slik drepte de kongen og hans menn. Dette har vi fortalt ovenfor, og det er biskop Adalward selv som har fortalt det til oss. Han bedyret at både dette og annet var sant. (Adam av Bremen 1993: 199)

I disse to tekstbitene er det bare litt informasjon om beliggenheten av «terra feminarum». Det eneste vi får vite, er at sett fra Sveariket, ligger «kvinnelandet» underveis til Skytia – som vel ligger i øst – og at det er en sjøvei dit.

Den neste tekstbiten begynner med en meget nøyaktig og detaljert beskrivelse over Østersjølandene helt til *terra feminarum*, men så blir det noe mer diffust.

At vero a parte aquilonari revertentibus ad ostium Baltici freti primi occurrunt Nortmanni, deinde Sconia prominet, regio Danorum, et supra eam tenso limite Gothi habitant usque ad Bircam. Postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad terram feminarum. Supra illas Wizzi, Mirri, Lamiy, Scuti et Turci habitare feruntur usque ad Ruzziam, in qua denuo finem habet ille sinus. Itaque latera illius ponti ab austro Sclavi, ab aquilone Suedi possederunt.

(Adamus Bremensis, Descriptio insularum aquilonis, Capitulum 14)

Men hvis vi nå går tilbake til Det baltiske havs munning, møter vi på nord-siden først nordmennene. Dernest stikker den danske landsdel Skåne frem, og ovenfor bor gotene over et vidstrakt område helt frem til Birka. Deretter kommer sveane. De råder over et meget stort landområde helt til kvinnelandet. Lenger bort skal det bo wizzere, mirrere, lamere, skutene og turkere helt til Russland. Og da er vi ved slutten av denne havstrekningen igjen. Det er altså slaverne som har kontroll over sydkysten av dette havet, og svenskene som behersker nordkysten. (Adam av Bremen 1993: 195)

Det ser ut til at Sveariket grenser til «kvinnelandet», men det forblir noe uklart om hvor vidt det faktisk at svenskene råder over nordkysten av sjøen, også betyr at «kvinnelandet» hører til deres sfære. Men litt lenger ut i teksten blir det ramset opp en hel del folkeslag som det ikke er så greit å vite hvem de er. Julku (1986: 84) tolker ordene *Mirri*, *Lamiy*, *Scuti* og *Turci* til *vepsäläiset*, *merjalaiset*, *jäämit*, *tsuudit* og *turkulaiset* (vepsere, merianere, «jäämer», tjuder og åbabor, jf. *Turku* 'Åbo').

Vepsere, merianere, tjuder⁹⁾ og «jemer» er for så vidt troverdige tolkninger, de er alle gamle finsk-ugriske folkeslag som ifølge de russiske annalene ble skattelagt av Novgorod (se Kirkinen 1963: 23, 26–29), og disse folkenavnene i Adams liste kan ha blitt hentet derfra. Men *Turci* sikter nok heller til tyrkere. Med *Russland* menes trolig Kiev-Rus ved Svartehavet. Formuleringene «havet» som slaverne «har kontroll over sydkysten av» og svenskes kontroll over «nordkysten» kan etter min mening tolkes til å gjelde det lange elveleiet fra Skandinavia til Miklagard, Konstantinopel. Adam skriver nemlig i det neste kapittelet: «Lokalkjente hevder til og med at noen har gått over land fra Sverige og helt til Det greske rike. Men barbarfolkene man møter underveis, gjør en slik reise umulig og derfor velger man heller den farlige sjøveien.» (Adam av Bremen 1993: 196.)

Men at «Kvinnelandet» hører Østersjøverden til, er sikkert ifølge dette utdraget:

Praeterea recitatum est nobis, alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur, [...] Et haec quidem insula terrae feminarum proxima narratur, cum illa superior non longe sit a Birca Sueonum.

(Adamus Bremensis, Des criptio insularum aquilonis, Capitulum 17)

For øvrig er det blitt meg fortalt at det er flere andre øyer i dette havet. En av dem heter Estland [...] Denne øya skal ligge helt opp til Kvinnelandet, mens Kurland ikke er langt fra Birka i Sverige. (Adam av Bremen 1993: 197)

Vi ser at oversetteren her har brukt en annen variant av teksten enn utgiveren av den latinske teksten. I den latinske teksten er det «Kvinnelandet» som ikke er så langt fra Birka, men i oversettelsen er det Kurland. Litt før, i kapittel 16, er det blitt fortalt at «Churland» er en meget stor øy underlagt svensk herredømme.

Men om den geografiske avstanden fra Birka er lengre til «Kvinneland» enn til Kurland eller ikke, endrer ikke dette det faktum at «Kvinneland» ifølge Adam ligger meget nært Estland. Og siden Estland er «en øy» i Øs-

9) *Tjuder* her sikter sannsynligvis ikke til samme folk som *samenes čuddi*, 'tjuder, forfølgere', et ord som har sin forklaring i det urnordiske ordet *þjúða* 'folk' (Koivulehto 1997: 159–161), men heller til et folkeslag beslektet med de østersjøfinske folkene (Lang 2020: 329 og kart på side 323; se også Mägi 2018: 208–211).

tersjøen, ligger vel «Kvinneland» også ved Østersjøen. Dette kommer helt tydelig fram også av følgende sitat:

Sunt et aliae in hoc ponto insulae plures, ferocibus barbaris omnes plenae, ideoque fugiuntur a navigantibus. Item circa haec littora Baltici maris ferunt esse Amazonas, quod nunc terra feminarum dicitur.

(Adamus Bremensis, Des criptio insularum aquilonis, Capitulum 19)

Det er også andre øyer i dette havet, og alle er fulle av ville barbarer, derfor skys de av sjøfarende. Ved denne kyststrekningen i Det baltiske hav holder vistnok amasonene til. Derfor kalles dette området nå Kvinneland.

(Adam av Bremen 1993: 199)

Jeg mener at Adams beskrivelse av beliggenheten av *terra feminarum* vanskelig kan tolkes annerledes enn at han plasserte det på den finske halvøya, eller kanskje nærmere bestemt på den sørvestre og sørlige kysten av den finske halvøya. Ingenting tyder på at *terra feminarum* i hans tanker skulle ha ligget langt opp i nord eller ved bunnen av Bottenviken. Men han hadde vel allment dårlige kunnskaper om de nordligste områdene, så det ville uansett ha vært vanskelig for ham å gi korrekt geografisk plassering av områder i nord.

Noe sted med navnet *Finland* eksisterer ikke i den verden Adam beskriver i verket sitt. Et folk som han kaller *scritefinni*, på norsk vanligvis *skridfinner*, som ifølge ham bor i Helsingland, vet han riktignok om. Disse blir som regel tolket som å være samer; termen *skridfinner* ble brukt allerede av Prokopius på 500-tallet.¹⁰⁾

Hvis den tradisjonelle tolkningen av termen *terra feminarum* er riktig, og det virkelig er en oversettelse av *Kvenland*, og at *amazonas* er en oversettelse av ordet *kvener*, kan vi si at Adams informanter trolig opererte med ordparet *kven* og *finn(e)*, der ordet *kven* siktet til finskættede og *finn(e)* til samiskættede, altså den gamle norske dikotomien. Plasseringen av det antikke «amasonelandet» tyder på at Adam virkelig har hatt kontakt med folk som kjente til denne dikotomien. For eksempel mener Stanislaw

10) Jf. likevel f.eks. Anders Bure 1632: 53, hvor Bure – som er å anse blant de første kildekritiske kartografer – skriver at «Skrikfinnia» ikke eksisterer, men at de beskrivelsene man kan finne i gamle tekster, passer like bra for de finskættede som de samiskættede.

Lipiec (2017: 143) at Adam var blitt kjent med folk fra mange land, og også Skandinavia, under sitt opphold i Bremen (og Hamburg), siden dette var et multietnisk sentrum for tidens kristne og lærde.

Men hvem var da Adams informanter? Han selv var en tysker som virket under erkebiskop Adalbert i Bremen. Han ble etter eget utsagn sendt til kong Svend Estridsson i Danmark for å utvide erkebiskopens makt i de nordiske områdene, og han bodde der ca. tre år i andre halvdel av 1060-tallet. Adam skrev selv at han fikk mye ny informasjon fra kong Svend, som hadde tilbragt sin barndom i England, men som også oppholdt seg mye i Sverige. (Om Adam og verket hans se Danielsen & Frihagen 1993 og «Adam von Bremen» i *Wikipedia.de.*) I det hele tatt må oppholdet i Danmark ha betydd mye for innsamlingen av kunnskaper om de nordiske områdene for Adam, men Norge har han neppe besøkt.

Historia Norwegie av en norsk forfatter, og kvenske hedninger

Historia Norwegie, en annen latinsk tekst, er skrevet av en ukjent, men sannsynligvis norsk forfatter. Lars Boje Mortensen (2003) har argumentert for at verket har blitt til mellom 1160 og 1175, litt før reorganiseringen av kirken i Trondheim. Men teksten er altså forfattet i Norge, og ifølge Mortensen (2003: 22) har Adam av Bremens verk vært det viktigste forbildet.

I begynnelsen av historieboken blir Norge plassert geografisk i forhold til sine naboer. I vest og nord er det omgitt av hav, i syd ligger Danmark og Østersjøen, i øst Svitjod og Gautland, Ångermanland og Jämtland. Disse landskapene er nå kristne, men dette er ikke tilfellet med alle Norges naboer. Om disse står det i historien:

Versus vero septemtrionem gentes perplures paganismo (proh dolor!) inservientes trans Norwegiam ab oriente extenduntur, scilicet Kiriali et Kwaeni, cornuti Finni ac utrique Biarmones. Sed quae gentes post istos habitent, nihil certum habemus. (Teksten etter Pekkanen 2014: 223)

[...] men mot nord er det mange som ennå, synd å si, treller under heden-skapet. De brer seg fra øst og inn mot Norge, kirjalene og kvænene og hornfinnene og to slags bjærmer. Men hva folk som bor bortenfor disse, vet vi ikke sikkert. (Norges historie. Theodricus munk 1969: 19)

Her blir kvenene nevnt sammen med kareler, bjarmer og «cornuti finni». Hansen (2000: 78–79) mener at termen *cornuti finni* her kan sikte til finske finner, siden de ellers ikke er med blant de nevnte folkeslagene. Et annet alternativ ifølge ham, er at termen spesifikt sikter til «hämäläiset», tavastene i Tavasteland, siden nettopp de hadde langvarige og tette handelskontakter med samenes forfedre (se også Storm 1880: 74). «Vanlige» samer kan ordet ikke sikte til, siden de i *Historia Norwegie* blir kalt *finni*. Hvis det var tilfellet at *cornuti finni* sikter til tavaster – noe jeg mener er dårlig underbygget – måtte dette tolkes slik at det også fantes andre slags «finni», og siden de i *Historia Norwegie* er forfedre til samer i den tidens Norge, skulle historieforfatteren ha knyttet sammen «samiske» finner og «tavastiske» finner men utelatt kvenene fra denne sammenknytningen. Dette mener jeg ville være merkelig. Så jeg er tilbøyelig til å tro at termen «kwaeni» er den eneste som i teksten sikter til de finskættede. Og hvis dateringen av teksten til midten av 1100-tallet stemmer, er det på linje med at både alle finskættede og alle kareler på den tiden ennå stort sett var hedninger: Det såkalte «første korstoget» fra Sverige til Finland er blitt datert til midten av 1150-tallet, og så seint som 1171 eller 1172 skrev pave Aleksander den tredje et brev til erkebispem i Uppsala hvor han fortalte at han hadde mottatt klage om at «phinni» alltid villig erkjenner kristendom og vil ha kristne predikanter når de trues av herjetog, men med en gang truselen er over, gir de seg hen til hedendom og forakter og forfølger de samme predikantene (*Finlands medeltidsurkunder*. Band I, 12–13). Karelen for sin del ble en fast del av Novgorod først da fyrst Jaroslav underla seg karelerne år 1227 og tvangskristnet dem (Kirkinen 1995: 39).

Teksten ovenfor sier klart fra at synsvinkelen i *Historia Norwegie* er nordlig. Bjarmenes område grenser til «Halogia», Hålogaland, ved «Wegestaf», Vegestav (*Historia Norwegie*, s. 56). Vegestav er samme sted som dagens Svjatoj Nos på Kolahalvøya, ved munningen av Kvit-sjøen. Karelernes tilstedeværelse i den nordlige Fennoskandia var et faktum allerede lenge før Nöteborgsfreden i 1323 eller innføringen av kristendommen, i hvert fall fra 1100, muligens tidligere (Vahtola 1980: 383). Så jeg finner det mest sannsynlig at *Historia Norwegie* beskriver bare slike ikke-skandinaviske folk som bor i de nordlige områdene, ikke for eksempel tavaster i det sørlige Finland. «Cornuti finni» regner jeg

med var samiskættede på lik linje med andre *finni* i teksten. Det kunne friste en til å tro at begrepet «cornuti finni», hvis oversettelsen til «hornfinner» er riktig (jf. Pekkanen 2014, som mener at det heller er snakk om «klovfinner»), kommer av de spesielle luene samene har brukt, hornlue hos kvinner og firevindslue hos menn. Spesielt det mannlige klesplagget blir antatt å komme av russisk påvirkning. Dette gjelder muligens også hornluen, som var vanlig hos nordsamer fram til sekelskiftet 1800–1900; skoltesamer bruker en slags hornlue den dag i dag (se Itkonen 1928; Itkonen 1948: 367; Nesheim 1953: 129–148; Gjessing 1947: 53). Noen slags «firevindsluer» har vært brukt på et stort område fra kalmukkene i øst til østersjøfinner i vest, men alderen på denne typen luer er uvisst, og vi kan ikke si noe om om de har vært i bruk på 1100-tallet av noen gruppe samiskættede.

Men hvis vi sammenligner denne tekstbiten i *Historia Norwegie* med den delen av Ottars reiseberetning der han beskriver forholdene lengst borte på sin tur, ser vi at det er likhetstegn der:

Ne mette he ær nán gebún land, syððan he fram hys agnum hame fôr; ac him wæs ealne weg weste land on þæt steor-bord butan fisceran, and fugeleran, and huntan, and þæt [wæron] ealle Finnas; and him wæs á wid sæ on þæt bæc-bord. Ða Beormas hæfdon swiðe well gebún hyra land, ac hi ne dorston þær on cuman; ac ðara Terfinna land wæs eall weste, butan þær huntan gewicodon, oððe fisceras, oððe fugelas. (Bosworth 1859)

Hele veien var det ødeland til styrbord for ham, unntatt fiskere og fuglefangere og jegere og de var alle finner. Og et åpent hav var til babord for ham. Bjarmene hadde bebygd sitt land godt. Men dit torde han ikke komme. Og terfinnes land var helt øde, unntatt der hvor jegerne hadde slått seg ned eller fiskere eller fuglefangere. (Oversatt av Simonsen 1957: 5)

Vi ser at i *Historia Norwegie* er «hornfinnene» nevnt sammen med bjarmene, mens det i Ottars beretning er terfinnene som blir listet opp med bjarmene. Jeg går ut fra at termen *cornuti finni* sikter til østsamenes forfedre. Bjarmene har etter all sannsynlighet vært østersjøfinner; Janne Saarikivi har ved hjelp stedsnavn klart å vise at det bodde østersjøfinner i Dvina-området i hvert fall fram til den russiske bosetningen ble til på 1200-tallet (2006: 295 f.; se også Ahola & Frog 2014: 48). (Om diskusjonen angående termen *cornuti finni*, se også Storm 1880: 74 f., Ekrem 1998, Pekkanen

2014.) Konklusjonen er at «Kwaeni» er det eneste ordet i *Historia Norwegie* som sikter til finskættede, og at forfatteren med det har ment det folket som han visste at bodde i den nordligste delen av Fennoskandia.

Leiðarvísir og borgarskipan av Nikulás Bergsson og forvirring om Kvenland og Finland

En norrønspråklig geografisk beskrivelse over Nord-Europa fins i Nikulás Bergssons *Leiðarvísir og borgarskipan*. Nikulás var abbed i Þverá i Eyjafjörður på Nord-Island, og teksten er vel skrevet på 1150-tallet, altså omtrent samtidig med *Historia Norwegie* (*Wikipedia.no*, artikkel *Leiðarvísir og borgarskipan*). Hovedvekten i teksten ligger på beskrivelsen av pilegrimsruter i Europa.

Nikulás forteller at Norge strekker seg fra «Vægistaf» eller Gandvik til Göta älv. Nordgrensen er altså den samme som i *Historia Norwegie*. Finnmark, «Finnmörk», begynte ved «Vægistaf». Om områdene øst for Norge forteller han:

Gautland er fyrir austan Gautelfi, en þar næst Sviþjóð, þá næst Helsingaland, þá Finland; þá er talið til móts við Garðariki, sem fyrr er (sagt).

(Etter Rafn 1852: 405)

Götaland er øst for Göta älv, så er nærmest Svitjod, så nest Helsingland, så Finland; så møter vi grensene til Gardariket, det som er omtalt tidligere.

(Min oversettelse)

Det virker som om vi her hopper rett over Botniske bukt til Finland som grenser til Gardarike, det vil si det gamle Kievriket som lå omkring Novgorod og Kiev. Men teksten kan også tolkes slik at det bare fins grense til lands – ikke til havs – mellom Helsingland og Finland, og også mellom Finland og Gardarike, men at den sistnevnte grensen kan være grensen mellom de finskættede og karelerne i det nordlige Fennoskandia.

Men Nikulás starter en gang til og begynner nå fra Danmark og går nordover:

Næst Danmark er Sviþjóð en minne; þar er Eyland; þá er Gotland; þá Helsingaland; þá Vermaland; þá Kvenlönd ij, ok eru þau norðr frá Bjarmalandi. Af Bjarmalandi gánga lönd öbygð of norðr ætt, unz við tekr Grænland.

(Etter Rafn 1852: 405)

Etter Danmark er Lille Svitjod, så Öland, så Gotland, så Helsingland, så Värmland, så to Kvenland, og de er nord for Bjarmeland. Fra Bjarmeland er landet ubebodd helt fram til Grønlands grenser. (Min oversettelse)

Her er rekkefølgen merkelig: Lille Svitjod er sør for Öland og Gotland, Helsingland har havnet mellom Gotland og Värmland, og så er det to Kvenland som er nord for Bjarmeland. Det ser ut til at forfatteren ikke har hatt det helt klart for seg hvordan de forskjellige landskapene i Sverige forholder seg til hverandre. Ulogisk er det også at selv om Kvenlandene ligger nord for Bjarmeland, er områdene bortenfor Bjarmeland øde. Men av den første tekstbiten ovenfor går det fram at Níkulás var meget godt informert om Norges østgrense i sør. Jeg mener at tekstbitene viser at han avslører tydelige geografiske mangler om det nordlige Fennoskandia. Han hadde hørt om Kvenland og om Finland, men visste ikke hvor de lå – eller i hvert fall ikke hvor Kvenland lå – og hvordan de forholdt seg til hverandre. Som det ble fortalt ovenfor i forbindelse med *Historia Norwegie*, var disse områdene fremdeles hedenske og hørte ikke til den siviliserte verden.

Siden Níkulás nevner både Finland og Kvenland og i hvert fall tilsynelatende plasserte dem forskjellig, kan det tolkes slik at de ble oppfattet som to forskjellige områder, men like gjerne kan det hende at han hadde to forskjellige kilder (den ene nevnte Kvenland og den andre Finland), og at han ville ha begge navnene med i beskrivelsen, uten å vite hvilke områder de egentlig siktet til.

Saxo Grammaticus: Danskekongen Gram og Signe fra Finland

En svært viktig kilde til Nordens tidlige historie er *Gesta Danorum* av Saxo Grammaticus. Boken er blitt til rundt år 1200. Saxo var en dansk lærd mann, men av stormannsslekt med gode kontakter til den herskende makteliten. Han fungerte trolig som kannik i Lund, som på hans tid var en del av Danmark. (Om Saxo se Kasper Holdgaard Andersen 2011.)

Saxo ser ut til å ha hatt gode kunnskaper om geografien rundt Østersjøen. Han nevner blant annet jemter og helsingier, Estland, Kurland og Öland (bok V 8.8), livere (VIII 4.1) og kurlendinger (VIII 3.13), og alle er riktig plassert. Men han manglet ikke kunnskaper om Norge heller (geografisk beskrivelse i Saxo 2015: forord 2.8. og 2.9), selv om han mente at Norge var et utrivelig, karrig land (Saxo 2015: forord 2.6).

Kvenland eller *kvener* nevner han ikke, selv om han har ganske mye stoff fra de nordlige strøkene helt opp til Bjarmeland (f.eks. bok VIII 14.6) og Gandvik (forord 2.9). Etter hva jeg har funnet, nevner Saxo Finland tre ganger. Første gangen er når han forteller om dansk kongen Gram og hvordan denne blir forelsket i datteren til «finnekongen» Sumble, Signe.

Alia quoque complura Gram regis facinora fuere. Aduersus Sumbulum Phinnorum regem bellum professus ad aspectum filie eius Signes depositis armis ex hoste procus euasit earnque promisso coniugis sue repudio pactus despondit. (Saxo 2015, book I: 4.15)

Kong Gram øvede endnu flere andre Bedrifter. Da han førte Krig med Finnekongen Sumble, blev han ved Synet af hans Datter Signe saa betagen af hendes Fagerhed, at han nedlagde Vaabnene og fra Fjende blev til Bejler; han fik Løfte paa hende imod at love, at han vilde forskyde sin Dronning. (Saxo 1898, første bog «Skjold og Gram». Oversatt av Fredrik Winkel Horn)

Vi ser at Fredrik Winkel Horn har oversatt frasen «Phinnorum regem» til «finnekongen», noe som like gjerne kunne forstås 'samekongen' som 'finskekongen'. Men fortsettelsen avslører at Simble nok var konge i Finland.

Quam cum bello Noruagico, quod aduersum Suibdagerum a regem ob sororis filieque stuprum susceperat, admodum occupatus Saxonie regi Henrico Sumbli perfidia in matrimonium promissam nuncio didicisset, propior uirginis quam militum charitati relicto exercitu tacitus in Phinniam contendit inchoatisque iam nuptiis superveniens extremae vilitatis veste sumpta despicabili sedendi loco discubuit. (Saxo 2015, book I: 4.15)

Men strax efter blev han optagen af at føre Krig med den norske Konge Svibdag, der havde skjændet baade hans Søster og hans Datter, og Sumble sveg da sit Løfte og trolovede Signe med Sachserkongen Henrik. Da Gram fik Nys herom, var hans Elskov til Møen større end hans Kjærlighed til sine Krigsfolk, han forlod i Stilhed sin Hær og skyndte sig til Finland, hvor han kom, just som Bryllupsgildet var i Gang. (Saxo 1898, første bog «Skjold og Gram». Oversatt av Fredrik Winkel Horn)

Saxo skriver her at Gram skyndte seg «in Phinniam», og siden han i sitt geografiske ordforråd også har navnet *Finnimarchie* eller *Finmarchie*

(Saxo 2015: V 31.1, IX 4.23), går jeg ut fra at han med *Phinnia* mener 'Finland' slik det står i den danske oversettelsen.¹¹⁾

Beboerne av «Phinnia» kalles en gang «Finni» i historien om Gram og Signe. Gram gjemmer seg blant bryllupsgjestene, klarer å skjenge dem, og så dreper han Henrik og en del av gjestene og river Signe med seg.

Et cum dicto discubitu euolans Henricum inter sacra mense et amicorum complexus obruncat, sponsamque mediis abstractam pronubis magna conuiuarum parte prostrata secum nauigio deportat. Igitur nuptiis in exequias uersis doceri Finni potuerunt alienis amoribus manus iniici non oportere.

(Saxo 2015, book I: 4.16)

Med de Ord sprang han op fra sit Sæde og dræbte Henrik, bedst som han sad i Bryllupsgammen med Venner og Frænder om sig; mange af Gjæsterne hug han ogsaa ned, og Bruden rev han ud af Brudeternernes Kreds og sejlede bort med hende. Saalunde blev Brudefærden til Ligfærd, og Finnerne fik den Lære, at de gjorde bedst i at holde sig fra andre Folks Elskovssager.

(Saxo 1898, første bog «Skjold og Gram». Oversatt av Fredrik Winkel Horn)

Det står ingenting i teksten om hvor «Phinnia» ligger; det eneste vi får vite, er at det ligger ved kysten, siden Gram seilte bort med Signe. At Gram hadde en sakser som rival i kampen om Signe, tyder etter min mening på at hendelsene foregikk i Østersjø-sfæren. Men dette utelukker ikke at hendelsene kan ha foregått ved Bottenviken. Det fins en hel del stedsnavn med (neder)tyisk fornavn som førsteledd i Torneå-området (Vahtola 1980: 416–419). Tyskerne hadde begynt å frakte salt til Norrbotten på 1100-tallet og hadde drevet med pelshandel kanskje allerede før den tiden (Vahtola 1980: 424–427).

Saxo Grammaticus: Danskeprinsen Alf og gøteprinsessen Alvilde kriger i Finland

Saxo har i sin *Gesta Danorum* også en annen historie hvor Finland dukker opp som scene for handlingen. I syvende bok fins det en fortelling om danskekongen Sigars sønn Alf og vakre Alvilde, datteren til gøtekongen Sivard. Alf klarer alle prøvene som er satt for en som vil beile til Alvilde,

11) Fortellingen er også blitt tolket slik at Sumbli var en samekonge. Se Perabo 2016: 145.

men likevel vil Alvilde prøve ham mer. Hun kler seg og en del andre jenter ut som vikinger og ender som vikinghøvding. Alf strider mot andre fiender, «blakmenn», vinner over dem med list på havisen, og så:

6.6. Quibus deuictis nauigationem in Finniam uertunt. Vbi contractiorem forte sinum ingressi missis, qui rerum habitum explorarent, paucis nauibus portum occupari cognoscunt. Aluilda quippe easdem faucium angustias prior classe petiuerat. Que cum ignotas eminus puppes adesse conspiceret, prepeti remigio uelox in eorum defertur occursum, irrumpere hostem quam opperiri satius iudicans. Tunc Alf prohibentibus sociis plures naues paucioribus attentari indignum respondit, ut Aluilde quis perferat paucarum puppium obiectu procurus sui studia deturbari, prefatus parue rei momento magnorum operum titulos respergendos non esse. Nec parua Danis ammiratio fuit, unde hostium corporibus talis forme decor tantaque membrorum aptitudo suppetet.

(Saxo 2015, book VII: 6.16.)

Efter at have overvundet dem satte de Kursen mod Finland. Da de dér kom ind i en snæver Vig, sendte de Spejdere ud og fik da at vide, at havnen holdtes besat af nogle faa Skibe. Alvilde var nemlig før end de sejlet ind i den samme snævre Vig med sin Flaade. Da hun nu saa Skibe, hun ikke kjendte, langt borte, roede hun dem hurtig i Møde, thi hun holdt for, at det var bedre at angribe Fjenden end at bie paa ham. Alfs Mænd syntes ikke om at angribe Fjendens Skibe med de faa, de havde, men han svarede, at han vilde skamme sig, om nogen skulde komme og fortælle Alvilde, at han havde opgivet sit Forsæt, fordi der kom nogle faa Skibe imod ham, man burde ikke lade saadan en Smaating sætte en Plet paa det Ry, man havde vundet ved store Bedrifter. Danskerne undrede sig ikke lidet over, hvor deres Fjender havde saa fagre Legemer og saa velskabte Lemmer fra.

(Saxo 1898, syvende bog «Sigar». Oversatt av Fredrik Winkel Horn)

Dette «Finnia» kunne være hvor som helst ved Østersjøen, men siden havet var islagt, kan det heller ha vært tenkt plassert mot nord enn sør. Interessant er det at Alvilde tok på seg rollen som en slags amasone og så oppholdt seg i Finland. Kan det her være et slags ekko fra «terra feminarum», sammenblanding av det landet Adam av Bremen meinte var et kvinneland, altså *Kvenland*, og *Finland*?

Saxo Grammaticus: Dansken Erik blir konge over Finland og hele Sverige

En tredje gang nevner Saxo Finland: i *Gesta Danorum*, femte bok, historien om Frode III. Her ber gøtekongen Gest Blinde om hjelp fra dansk kongen Frode mot sveakongen Alrek. Frode sender Erik for å hjelpe Gest Blinde, som har lovt å underkaste seg Frode om Frode klarer å overvinne Alrek. Erik dreper Alrek i tvekamp og vinner så hele sveakongens rike for Frode. Da belønner Frode Erik med store landområder.

At Frothoni ipsum occubuisse falso fama uulgauerat mentemque regis magno ob id moerore torquebat. Quam tristitiam Ericus reditus sui beneficio dispulit. Quippe Suetiam, Wermiam atque insulas Solis opera sua Frothonis adiectas imperio nuntiabat. Quem mox Frotho deuictarum ab eo gentium regem constituit ac preterea Helsingiam ei cum utraque Lappia, Finnam quoque et Estiam annuo stipendiorum iure contribuit. Nemo ante ipsum Sueticorum regum Erii nomine censebatur, ab ipso autem in ceteros uocabulum fluxit.

(Saxo 2015, book V: 10.2)

Der var kommen Frode et falsk Rygte for øre om, at han var falden, og Sorg derover pinte Kongens Sind svarlig, men Erik forjog hans Sorg ved sin velkomne Hjemkomst; han meldte ham nemlig, at Sverige, Vermeland, Helsingland og Solørerne ved hans Bestræbelser var bleven underlagt Frodes Rige. Frode gjorde ham strax til Konge over de Folk, han havde overvundet, og gav ham derhos Helsingland og begge Laplande, Finland og Estland imod at betale aarlig Skat. Ingen svensk Konge før ham hed Erik, men fra ham gik Navnet over til de senere.

(Saxo 1898, femte bog «Frode III». Oversatt av Fredrik Winkel Horn)

Vi ser at ifølge Saxo er den første kongen med navnet *Erik* av dansk ætt. Saxo prøver altså å få rekken av svenske Erik-konger til å stamme fra Danmark.

«Finnia» blir her listet opp sammen med Helsingland, to Lappland og Estland. I den engelskspråklige utgaven av Saxo (2015) blir navnet «Finnia» oversatt til *Finnmark*, noe som er vanskelig å begrunne. For det første gjør Saxo, som sagt ovenfor, klar forskjell mellom *Finnia* – *Phinnia* og *Fin(ni)marchie*, og for det andre oppgis *Phinnia* ved siden av *Estia*, altså der hvor Finland som regel også ellers blir plassert. Muligens har oversetteren Peter Fisher tenkt at etter «utraque Lappia» kommer den norske «Lapplandet», nemlig Finnmark. Men synsvinkelen i teksten er

klart svensk, og Saxo har vel heller neppe tenkt at Finnmark noen gang kunne ha tilhørt Svealand, noe som var naturlig å tenke om Lapplandene.

Vi kan også huske at Finland, eller i hvert fall det sydvestlige hjørnet av Finland, allerede ved Saxos tid var underlagt Sverige.

Saxos «finni» med blandet kultur

Ellers ser Saxo ut til å ha hatt problemer med å skille mellom finskættede finner og samiskættede finner. Han skriver for eksempel følgende om «finner»:

Sunt autem Finni ultimi Septentrionis populi, uix quidem habitabilem orbis terrarum partem cultura ac mansione complexi. Acer iisdem telorum est usus. Non alia gens promptiore iaculandi peritia fruitur. Grandibus et latis sagittis dimicant. Incantationum studiis incumbunt, uenationibus callent. Incerta illis habitatio est uaque domus, ubicunque feram occupauerint, locantibus sedes. Pandis trabibus uecti conserta' niibus iuga percurrunt.

(Saxo 2015, book V: 13.1)

Now the Finns are the northernmost of all peoples; indeed they cultivate and occupy a tract of the world which is scarcely habitable. This race use their missiles with an eager zest. No others are more agile in launching the javelin. The arrows they shoot are large and broad. They devote themselves to magical skills and are expert hunters. Their homes are impermanent, for they pursue a nomadic existence, pitching their dwellings wherever they have caught game. They travel on curved boards and race on them across the snowfields between mountain ridges. (Saxo 2015, book V: 13.1. Oversatt av Peter Fisher)

Vi ser at «finni» ifølge Saxo både er jordbruksfolk og nomader. Egenkapene som å være i besittelse av magi, eller å kunne gå på ski, har tradisjonelt blitt forbundet med begge folkeslagene.

Et annet sted skriver Saxo hvordan «finni» ferdes med sine lette ski og så er i stand til lett å angripe sine fiender og så igjen flykte.

4.24. Quippe Finni lubricorum stipitum celeri allapsu cursum intendere soliti arbitraria uelocitatis potentia rapiuntur promptissimamque propinquitatis uel absentie facultatem obtinere creduntur. Mox enim ut hostem leserunt, eadem celeritate, qua subeunt, auolant nec procurso languidius reditum tentant.

(Saxo 2015, book IX: 9.24)

The Finns have always travelled by gliding swiftly on smooth boards and have complete control of their speed as they race along, so that men say they can be there and gone in a flash, just as they please. As soon as they have done damage to their enemy, they shoot away in the same lightning fashion as they flew to the scene. (Saxo 2015, book IX: 9.24. Oversatt av Peter Fisher)

Dette med å ferdes lett og så igjen forsvinne er en egenskap som Ottar i sin beretelse til Kong Alfred tilegner kvener i nord (se også nedenfor om *haapar* hos Olaus Magnus).

Vi kan konstatere at det ikke har vært noen lett oppgave for Saxo å vite når man med ordet *finn(e)* siktet til en finskættet folkegruppe og når til en samiskættet folkegruppe, siden han sikkert hos sine naboer i nord fikk høre det samme ordet bli brukt om begge folkegrupper. I hvert fall var dette ikke enkelt for en danske som bare hadde lite om noen kontakt med disse to folkegruppene, men sikkert langt mer kontakt med mange forskjellige skandinaver både fra øst og vest.

Islandske annaler: Kvener herjer i Hålogaland

Islandske annaler, som strekker seg fra 1200-tallet mot slutten av 1500-tallet, kan anses som en type historieskriving de også. Der blir det kortfattet fortalt om det var noe interessant som hadde skjedd i løpet av året. Fra 1271 har vi følgende notat:

þá gorrþv Kereliar ok Kvénir mikit hervirki á Hálogalanndi.

(Etter Storm 1888: 138)

Dette utsagnet følger det samme mønsteret som vi så allerede i Ottars beretning: «Kvener» angriper nordmenn i det nordlige Norge. Det som er litt spesielt, er at de nå har alliert seg med kareler, som etter alt å dømme burde ha vært erkefiender for kvener eller de finskættede i den nordlige delen av Fennoskandia i kampen om området rundt bunnen av Botniske bukt; karelsk bosetning i det nordlige Fennoskandia hadde nådd Tornedalen i vest og nordkysten av Kvitsjøen i øst (se kart i Kirkinen 1995: 31; Vahtola 1980: 383). Men vi kan ikke vite sikkert hva slags «kvener» det i dette notatet var snakk om, og om de hadde underkastet seg svensk herredømme. Bunnen av Bottenviken ble en slags «ingenstatsland» til og med lenge etter Nöteborgsfreden 1323, og helsingene hadde

ennå ikke utvidet sin makt så langt nord på den tiden. Dette er det eneste stedet hvor begrepet *kvener* dukker opp i annalene. *Kvenland*, *Finland* eller finskættede *finner* blir ikke nevnt.

*

På grunnlag av de faglitterære tekstene jeg har behandlet ovenfor, kan vi konstatere at navnet *Kvenland* og folkenavnet *kven* var kjent for nordmannen Ottar allerede på 800-tallet, og han plasserte Kvenland og kvenene nordpå, nær Hålogaland. Den ukjente norske forfatteren av *Historia Norwegie* visste at det fantes *kvener*, og han mente seg å vite at de bodde nordpå i Fennoskandia. Den som i de islandske annalene har skrevet ned notatet om *kvener* som gjorde hærverk i Hålogaland, har sikkert hatt et øyenvitne som kilde, selv om skildringen av slike hendelser kan ha gått gjennom flere ledd. Også islandske Níkulás Bergsson visste om *Kvenland*, men han visste også at det fantes noe som het *Finland*; men hva slags områder disse navnene siktet til, var han likevel usikker på. Den danske forfatteren Saxo Grammaticus hadde for sin del noen kunnskaper om *Finland* og *finner*, og – slik vi hvert fall tror – plasserte dem i den sørlige delen av nåværende Finland. Den tyske Adam av Bremen på 1000-tallet brukte i det latinspråklige storverket sitt ikke noe navn som ligner på *Kvenland* eller *Finland*, og heller ikke andre ord som direkte kunne vise til de finskættede, men *terra feminarum* er etter all sannsynlighet en latinsk feiltolking av navnet *Kvenland*. Dette landet ser Adam ut til å ha plassert i den sydlige delen av det nåværende Finland.

Slik det ser ut, hadde de to nordmennene best greie på *Kvenland* og *kvener*, også nedskriveren av Islandske annaler visste å forbinde *kvener* med Nord-Norge, dansken Saxo hadde best kunnskaper om *Finland* og *finnene*, og islendingen Níkulás hadde hørt både om *Kvenland* og *Finland*, men han var usikker på plasseringen av disse.

6 Diplomatarium Norvegicum

Diplomatarium Norvegicum (DN) dekker omtrent den samme tidsperioden som de islandske annalene. En del av dokumentene er skrevet på latin, andre på den tidens skandinavisk; språkformen er avhengig av skriveren og konteksten. Det er mulig at også mottakeren har påvirket valget av språkformen.

Hans Erikssön i Varanger og «hwener»

I DN blir ikke *Kvenland* nevnt i det hele tatt, mens «kvenene» som folk nevnes én gang. I et brev datert 6. mars 1530 skriver fogden Hans Erikssön fra Sørvær til erkebiskopen i Trondhjem blant annet følgende:

Jtem maa edhers naade wethe adt iegh ffor aff slotthet daghen nest effther viij dagh jwll met ij aff radmennerne och xl aff werryemnerne och bynd^e dagh met Rysserne kom ther ingen aff Rysserne ffortj baad^e skatmennerne wore ffarne tiill kungen aff Rysseland ssom beffallingen hade och var ther wffriidt y mellom the kriisne Kariille och the heidne Kariille, staar ther æn nw y then samme dagh som tiilfførn war bunden, The Hwener som ther pleg^e kommæ thæ woræ ther met iij^e reynar och banth iegh dag met them som syduenie war, Siidhen ffor iegh adt ting^e tiill ffiells och y Ffindmarkæn, [...].
(DN VIII: 643)

Hans Erikssön hadde altså hatt til hensikt å forhandle med russiske myndigheter og kvener om de vanlige sakene de pleide å lage avtaler om, men russerne hadde ikke dukket opp siden de måtte dra til «kongen» av Russland, fordi der var stridigheter mellom de kristne og hedenske kareler. «Hwener» kom likevel til møtet med sine 300 reinsdyr som de pleide.

For det første må vi spørre hva Hans Erikssön har meint med kristne og hedenske kareler. At det var stridigheter dem imellom, tyder på at det her er snakk om konflikt mellom grupper som lå under henholdsvis russisk og svensk herredømme, den russisk-ortodokse kirken og den vestlige kirken. Traktaten fra Nöteborgsfreden fra 1323 var offisielt fremdeles gyldig, men den finske bosetningen hadde trengt seg lenger og lenger mot øst, noe hverken Novgorod tidligere eller Moskva år 1530 kunne akseptere. Akkurat i 1530 kjenner vi ikke til noen krig landene imellom (se Julku 1987: 248–260), men jeg går ut fra at Hans Erikssön her med de «kriisne Kariille» mener rettroende finner bosatt i Karelen.

Ordet *hwener* er en hyperkorrekt dansk skrivemåte av ordet *kvener*. Vi ser altså to måter å kalle de finskættede i brevet: *kristne kareler* og *kvener*. Men så vel de etniske som de «statsborgerlige» forholdene langt borte var sikkert uklare for Hans Erikssön; den avtalte møteplassen var ifølge Lars Ivar Hansen (1984: 61) sannsynligvis i Varanger, og stridighetene foregikk et eller annet sted lenger sør, i et område som Hans ikke var så godt kjent med. Det viktige for ham var å få fram at det var

stridigheter mellom retttroende og vantroende folk. De kjente, rettroende finskættede som pleide å besøke stedet med jevne mellomrom, hette i hans ordforråd *kvener*.

Unionstiden, Finland og «finner»

Termen *Finland* dukker opp fem ganger i brevene skrevet mot slutten av Kalmarunionen (1397–1523): Tre ganger er det snakk om konflikter med Russland (1496, skrevet i Odense, 1503, skrevet i Viborg, og 1502, skrevet i København) og to ganger om konflikter i forbindelse med oppløsningen av unionen (1508, skrevet i Mora, og 1527, skrevet i Arnum). I alle disse tilfellene refererer navnet *Finland* til «Østerland» under Sverige, altså hele området til datidens Åbo bispedømme med klar avgrensning.

Om «finner» skrives det i brevene noen få ganger. I to av tilfellene er det snakk om hendelser i nord: I det ene, datert 10. februar 1323 i Avignon, gir paven syndsforlatelse til dem som kjemper mot «pagani dicti Finnar»; brevet kan forstås slik at denne «kampen» betyr kristning av samiskættede.

I brevet fra januar 1326, skrevet av biskop Audfinn i Bergen til erkebiskop Eilif, står det at «Halogha lannd», Hålogaland, blir angrepet av «Finnum. Ruzsum ok Karelom», og i brevet blir det diskutert om man burde bistå folk i Hålogaland mot fienden. Johnsen (1923: 24) tolker situasjonen slik at også «de hedenske finner», det vil si samiskættede, allierte seg med russere og kareler som brente gården til Erling Vidkunsson, en Bjarkøy-ætling som førte krig mot dem. Sverige hadde etter mange års stridigheter sluttet fred med Novgorod i 1323, men fremdeles virker det usannsynlig at de finskættede ville ha alliert seg med russere og kareler. Så Johnsens tolkning er trolig riktig, og det var da kanskje samiskættede på Novgorod-karelsk område som hadde alliert seg med kareler og vendt seg mot nordmenn i nord. I 1326 ble det sluttet fred også mellom Norge og Novgorod.

Den siste gangen *finner* blir nevnt i materialet fra DN, er i et brev fra 30. april 1564 skrevet av Christiern Munk, høvedsmannen på Akershus. Mottakeren av brevet var kong Frederik II. Munk beskriver stridigheter mellom Danmark og Sverige, og forteller at i de svenske troppene var det «ij^m fod folck wdaff tydske danske finder oc bønnder knegtte», altså to tusen fotfolk: tyske, danske, finske og bondeknekter. Her er det vel klart at «finder» er finskættede. Det bemerkelsesverdige her er at brevet er

skrevet i Norge. Men Christiern Munk var danske, fødd i Aakjær i Jylland (*Wikipedia.no*, artikkel «Christen Munk»), så hans språkbruk representerer neppe tidens norske språkbruk.

*

Når vi ser på hvilket bilde dokumentene fra diplomatariet gir om oppfatningene om termene *Kvenland*, *kvener*, *Finland* og *finner*, er det, selv om grunnlaget er tynt, klart at i hvert fall i det nordlige Norge har det gjengse navnet på de nærboende finskættede vært *kven*; Hans Erikssön hadde selv personlig kontakt med dem. I brevene der *Finland* og *finner* blir nevnt, er avstanden mellom kilden og hendelsen lengre. Det er usannsynlig at biskopen i Bergen og enda mindre sannsynlig at paven i Avignon har hatt særlig kontakt med de folkene som brevene handler om.

7 Sverige og Olaus Magnus

Vi har ovenfor gått gjennom middelalderlitteratur skrevet av forfattere fra alle andre skandinaviske land bortsett fra svensk territorium. Men det nordiske folkeslaget som har hatt mest kontakt med de finskættede, er nok svenskene. Vi har likevel ingen svensk historiebok eller lignende fra så tidlig tid som de ovenfor behandlete sagaene eller sakprosaekstene. Den tidligste sammenhengende svenske kilden er *Erikskrönikan*, trolig skrevet på 1320-tallet (Jansson 2003: 7), men merkelig nok blir ikke Finland eller finner – for ikke å snakke om Kvenland eller kvener – nevnt i den lange krøniken. «Tafwesta», det vil si tavaster, blir nevnt et par ganger («hedne taffwesta»; *Erikskrönikan* 2003: 42), Karelen og kareler seks ganger (for eksempel «Swerige haffde mykin vadha / aff karelom ok mykin onadha»; *Erikskrönikan* 2003: 20).

Navnet *Finland* er likevel kjent allerede fra tiden med runeinnskrifter i Sverige. Den første (1) av dem er fra en stein på Söderby kirkegård i Uppland, den andre (2) fra en gravstein i koret i Rute kirke på Gotland. Begge mangler datering.

(1) biarn . auk . ikulfriþ : raistu . stain : aftr : utrik : sun : sain : han : var . tribin : o finlont.

(2) sihtris : arwar : litu : gjera : stain : üfir : auþwele : broþur : sin : a : finlandi : do : aglta ee : waþs ... kni .... isi ..: sini oi. ...

(*Diplomatarium Fennicum*: <http://df.narc.fi/document/10>)

Finland ble administrativt tilknyttet Sverige i løpet av 1100-tallet, og siden den gang er Finlands navn *Finland* eller fra midten av 1300-tallet også *Österland*; delvis viser navnet *Finland* bare til den sørvestre Finland (se *Diplomatarium Fennicum* og *Riksarkivet – SDHK* (medeltidsbrev), søkeordene *Finland* og *Österland*).

Det eneste stedet i svenske dokumenter hvor vi kan finne ordet *kven*, er *Historia de gentibus Septentrionalibus* av Olaus Magnus. Dette er også det første og samtidig det siste humanistiske svenske prosaverket fra middelalderen. Jeg skal her ta en nærmere titt på det.

Olaus Magnus (1490–1557) var en katolsk prest, men måtte gå i landflyktighet etter reformasjonen. I årene 1518–1519 foretok han på oppdrag av Sten Sture, Sveriges riksførstander, en reise gjennom så å si hele Sverige, og i 1518 nådde han Torneå i Norrbotten. Så Olaus fikk førstehånds kunnskaper om forholdene i nord, og han kan ses på som en temmelig pålitelig kilde når det gjelder folk og kultur der borte. Men samtidig kunne han ukritisk – som alle historieskriverne på den tiden – ta med ting som vi i dag vil betegne som fantasi. Men Olaus var en meget lærd mann, noe som kommer fram av hans mange sitater fra andre forfattere, blant andre Saxo. (Om Olaus Magnus, se Johannesson 2010; se også Elenius 2019: 128.)

Olaus har i kapittel 1: 20 en lengre beskrivelse om Torneå i verket sitt. Om folkeslagene som samler seg der, forteller han:

Ad ipsam enim confluunt Russi albi, Lappones, Biarmi, Bothnienses, Finni, Sueci, Tavasti, Hessingi, & complures alii, e partibus Norvegiæ, per altissimos montes, & vastas solitudines, ac Iemphiam regionem.

(Olaus Magnus 1555: 699)

Här församlas nämligen hvitryssar, lappar, bjarmer, bottningar, finnar, svenskar, tavaster och hälsingar; dessutom komma åtskilliga från Norge öfver de höga fjällen och vidsträckta ödemarkerna, liksom öfver Jämtland.

(Olaus Magnus 2010: 938)

Vi ser at det her fins i hvert fall to slags finskættede: «finni», finner, og «tavasti», tavaster. «Lappones» er helt sikkert et samiskættet folkeslag, men «bothnienses» er ikke så lett å identifisere. Olaus Magnus oppgir riktignok at det fins tre slags «bottniske» landsdeler: «Bothnia [...] Occidentalem, Aqilonarem, & Orientalem» (Olaus Magnus 1555: 698), det vil si Västerbotten, Norrbotten og Österbotten. Så «bothnienses» kan

være beboere hvor som helst i dette store området. Men at «Bothnia» ikke er identisk med «Lapponia», kommer fram av følgende sitat under overskriften «De Rangiferis», om reinsdyret (IV: 3).

In partibus Septentrionis vtriusque Bothniæ (sic enim extremi Aquilonis terræ, quasi a fundo vasis, vocantur) & magnæ Lapponiæ, bestia tricornis est, de genere cervorum [...]. (Olaus Magnus 1555: 595)

I bägge de bottiska landsändarna i Norden – så kallas nämligen den yttersta Nordens länder, liksom ville man därmed beteckna botten av ett kärl – och i det stora Lappland finnes ett trehornadt djur, af hjortens släkt [...].

(Olaus Magnus 2010: 803)

Nå har han bare to slags «Bothnia», og i tillegg til dette «Lapponia» som også er et stort område. Men de to «Bottnierne» former altså til sammen en slags beholder, et kar, noe som tydelig viser til kysten av Bottenviken. «Bothnia» viser altså til det samme området som forskerne har ment var det gamle Kvenland.

Men så til begrepene «lappones» og «bothnienses». Av og til ser det ut som om Olaus vil sidestille «lappones» og «bothnienses». Under tittelen «Om de fem ulike språken i de nordiska länderna» skriver han følgende:

Ideoque mirandum non est, quod in ea quintuplicis linguæ vsus reperiatur, Septentrionalium scilicet Lapponum, seu Bothniensium, Moscovitarum, Ruthenorum, Finningorum, Sueonum, ac Gothorum, & Germanorum.

(Olaus Magnus 1555: 135)

Därför bör man inte förvåna sig öfver, att man här finner fem olika språk i bruk, nämligen de nordliga lapparnas eller bottningarnas, moskoviternas (ryssarnas), finnarnas, svearnas och götarnas samt tyskarnas.

(Olaus Magnus 2010: 178)

Så mener han at «lappene» og «bottningene» har samme språk, eller mener han bare at begge to er nordlige folk? Han skriver også om livstilen til disse to folkene (og andre skogsfolk):

Propterea gens hæc Lapponum, sive Bothniensium, & sylvestrium locorum, vti quieta domi, ita & reliquo orbi foris ignota censetur. (Olaus Magnus 1555: 136)

Nu gäller om detta folk af lappar, eller bottningar, och skogsbor, att de lefva i stillhet i sina bygder och kunna anses okända för den öfriga, aflägsnare värden. (Olaus Magnus 2010: 180)

Stillferdighet blir ofte forbundet med livstilen til de samiskættede. Men Olaus skriver også følgende om «bottningene» og Erik den hellige, som etter tradisjonen tvangskristnet finske folkeslag:

Olim divus Ericus Gothorum , Sueonumque Rex, oblata pace, & contempta, Tavestos, Carelos, ac Bothnienses bellica classe, & equestri expeditione devictos, ad fidem, & Christi religionem accelerare coegit.

(Olaus Magnus 1555: 87)

Den helige Erik, Göta och Svea konung, betvang en gång i tiden både med sin flotta och landthär tavaster, kareler och bottningar, sedan de förkastat den af honom erbjudna freden, och nödgade dessa folk att skyndsamligen underkasta sig den kristne religionen. (Olaus Magnus 2010: 116–117)

Erikskrönikan er blitt tolket slik at Erik den hellige sammen med biskop Henrik kristnet finnene i det sørvestre Finland på den første korsferden rundt midten av 1100-tallet, mens tavastene ble kristnet et sekel seinere; karelerne ble tvangsdøpt av fyrst Jaroslav av Novgorod år 1227. Men det som er interessant i denne sammenhengen, er at Olaus her knytter sammen kristningen av «bottninger», tavaster og kareler; de skulle ha blitt kristnet samtidig. Det er sannsynlig at Olaus med kareler mente de finskættede på den siden av grensen på Det karelske nes som tilhørte Sverige.

I det hele tatt går jeg ut fra at Olaus Magnus med «bothnienses» oftest sikter til den finskættede befolkningen som bodde i Norrbotten på hans tid. Også noen folkespråklige ord han har tatt med i teksten sin, tyder på en finskættet befolkning i nord. I kapittelet om reinsdyrene forteller han at når man kjører med disse, bruker man seletøy som på stedets språk heter «Rancha & Locha». Dette er en forvanskning av to finske ord, *ränget* 'bogtre' og *luokka* 'bue' (om *luokka*, som har vært typisk for kvensk seletøy, se Maliniemi 2009, figur 4). I kapittel IV: 10 «Om båtar som sammanfogas medelst senior och trädrötter» beskriver han en elvebåt-type som han sier at han selv har ferdes med:

[S]icuti & aliud oblongum genus in Bothnico mari, & recentibus aquis, Haapar dicitur, sine quocunque ferro diligentissime combinatum. Sed vti miræ longitudinis est, ita & portentosæ celeritatis, vt volare videatur ad levem impulsum. Rapidis fluminibus e sublimioribu locis descendentibus solummodo [...].

(Olaus Magnus 1555: 144)

[E]tt annat slags båtar af långsträckt form, som brukas på Bottniska hafvet och i vattendrag med sött vatten, benämnas Håpar och förfärdigas med skicklighet utan användning af något slags järn. Men liksom dessa båtar hafva en märkelig längd, äro de äfven utrustade med en förvånande snabbhet, så att de tyckas flyga fram vid minsta årtag. De hafva sin hufvudsakliga användning på strida älfvar, [...]. (Olaus Magnus 2010: 190)

Ordet «haapar» er trolig en forvanskning av det finske *haapio*, som betyr en gammeldags elvebåt bygd ved uthuling av en enda tykkere ospestamme; jf. finsk *haapa* ‘osp’. Her kan vi igjen huske Ottars beretning om kvenene og deres båter: «Der er meget store ferske Søer imellem Fjældene, og Kvenerne bære deres Skibe over Land ind i Søerne, og derfra hæрге de på Nordmændene, de have meget små og meget lette Skibe.» (Se ovenfor.) Ordet *haapio* er visstnok lånt inn i svensk i formen *håp* og også i en eller annen «sverigelappisk» dialekt (Donner 1876, nr. 134; ikke funnet i andre samiske ordbøker). Kjerneområdet for båter av typen «haapio» er Satakunta i det sørlige Finland ved Botniska havet, og der er også ordet *haapio* best dokumentert, men ordet er kjent i betydningen ‘robåt’ helt opp til Torneå-området (se Korhonen 1982, 26–61, særlig kart på siden 42). Bosetningen ved Bottenviken og i Tornedalen har sterke røtter i Satakunta helt fra tidlig middelalder (se Vahtola 1980: 292–314).

Om Finland bruker Olaus stadig navnet *Finlandia*, og han mener med det Finland, ikke bare det sørvestre hjørnet av nåværende Finland, som mange forskere mener har vært tilfellet under middelalderen. I hvert fall har det midterste Finland og Øst-Finland ifølge Olaus vært Finland. Han forteller om de store innsjøene i Sverige og nevner også følgende:

Deinde samosissimus lacus albus sub polo: demum Pienthen in Finlandia cum similibus infinitis lacubus, stagnis, fluviiis, & altis venis.

(Olaus Magnus 1555: 80)

Videre den ryktbare Hvita sjön i Polens närhet och till sist Pienthen i Finland jämte ett otal af dylika sjöar, träsk, älfvar och djupa källsprång.
(Olaus Magnus 2010: 107)

Navnet *Pienthen* sikter til *Päijänne*, en stor innsjø i det midterste Finland, mellom landskapene Savolax og Tavasteland. Navnet er dokumentert i formen *Peynthe* 1540 (Saarikivi 2019).

Under overskriften «De Piscibus Nigri fluminis ad Arcem novam in Finlandia» forteller Olaus:

Arx est in extremis terris Finlandiæ supularis, regno Suetiæ subjecta, Nova arx dicta, [...]. (Olaus Magnus 1555: 715)

I det nordligste Finlands aflægsnaste trakter ligge en under Sveriges rike lydande borg, som kallas Nyslott (*Nova arx*), [...]. (Olaus Magnus 2010: 961)

Nyslott, finsk *Savonlinna*, ble bygd i det sørlige Savolaks som en grensefestning i øst mot Russland på 1400-tallet.

Men hva mener han om den nordligste delen av Finland? Vi må huske at Finland på Olaus' tid var langt mindre enn i dag. Den offisielle grensen mot Russland gikk fra noe sør for Uleåborg til Viborg langt inne i Finskevikken (se f.eks. kartene i Wikström 1982: 39 og Julku 1987: 147). Og selv om den finskættede bosetningen hadde spredt seg helt til Tornedalen og lenger vest enn det, hørte området vest for Kemi til Härnösand stift, ikke til Åbo stift, og man kan si at «Finland» i Olaus Magnus' tanker var identisk med Åbo stift. Noe slikt som vi i dag omtaler som «Nord-Finland» eksisterte altså ikke. Vi konstaterer at det området hvor det antatte «Kvenland» skulle ha ligget, etter Olaus' geografiske navnsetting hette *Bothnia*. Under overskriften «De magicis instrumentis Bothniæ» (III: 17) skriver han følgende:

INTER Bothnicos homines Septentrionis passim reperiebantur malefici, ac magi, tanquam in proprio loco [...]. (Olaus Magnus 1555: 121)

Bland invånarna i Norrbotten funnos öfverallt trollkarlar och besvärjare, hvilka här voro liksom i sitt hemland[...]. (Olaus Magnus 2010: 161)

At disse folkene med evner i magi oppe i nord var både finskættede og samiskættede kommer fram av følgende fortsettelse i den samme teksten:

Scire cupientes statum amicorum, aut inimicorum longinquo terrarum spatio quingentorum, vel mille milliarium inde distantium, Lapponem seu Finnonem hujus rei peritum dato munere, [...].

Om någon vill enhämta underrättelser rörande vissa vänners eller fienders befinnande, hvilka uppehålla sig långt ifrån den spörjande, femhundra eller t. o. m. tusen mil borta, vänder han sig till förfaren lapp eller finne [...].

Ordet *lapponi* viser her til samiskættede, ordet *finni* til finskættede mennesker. Her ser det ut som om Olaus med ordet *finni* refererer til de finskættede utenfor Finlands grenser i nord, selv om vi ovenfor prøvde å argumentere for at det er begrepet «bothnienses» som refererer til de finskættede i Norrbotten. Men dette må ses i sammenheng med det foregående kapitlet i Olaus' verk, kapitlet 3:16 med overskriften «De Magis , & maleficis Finnorum» («Om häxmästare och trollkarlar hos Finnarna»), der han blant annet forteller at finnene selger vind til kjøpmenn (1555: 119; 2010: 159). Jeg tolker begrepet *finni* hos Olaus slik at det kan, avhengig av konteksten, vise spesielt til befolkningen i Åbo stift eller også alle finskættede, inkludert tavaster, kareler på den finske siden av grensen samt boplasser uansett hvor i «Bothnia» de bodde (se f.eks. kapitlene 5: 27, 7: 8, 11: 7, 14, 13: 15, 20, 13: 46). Om alle finskættede skriver han vel om også når han i under tittelen «Om drankeres straff» konstaterer at «Fransmännen blifva af drickande näsvisa, tyskarna trätolystna, götarna genstörtiga og finnarna gråtilda» (kapittel 13: 39).

Men Olaus bruker ordet *finni* også snevert om folk fra det sørvestre Finland i motsetning til tavaster, kareler og boplasser, slik vi så i den ovenfor siterte teksten om folk i Torneå fra kapittel 1: 20. Landskapsnavnet *Savolax* («Saulax») nevner Olaus bare én gang (kapittel 11: 3), og da som navn på et sogn ved siden av sognene Äyräpää og Jääski på den russiske grensen. Første gang ble *Savolax* visstnok nevnt i dokumenter allerede år 1329: der gir kong Magnus ordre om at befolkningen i «Saulax» må betale skatt til kongen på lik linje med tavaster (*Diplomatarium Fennicum*: <http://df.narc.fi/document/373>). Folkenavnet

savolaxare nevner Olaus ikke i det hele tatt, men det forekommer heller ikke i andre dokumenter fra middelalderen.

Noe «Kvenland» kjenner Olaus altså ikke. Men begrepet *kvenner* har han med, om så bare forbigående. Under overskriften «De curulibus plaustris Rangiferorum» («Om de fordon som dragas av renarna») skriver Olaus om hvordan man ferdes med rein. Jeg velger her å ta med en litt lengre tekstbit, siden tolkingen av teksten etter mitt syn kan diskuteres. Olaus skriver at han vil fortelle om de hjelpemidlene som nordboerne har og fortsetter:

Qui domestici sunt, curulibus plaustris aptantur, optimæque gravissima plaustra per rura, camposque deducunt, res scilicet pretiosarum pellium, pannorum, piscesque diversæ speciei continentia: eo quod pro majori parte Lappones ichthyophagi sunt, inexhausta fertilium aquarum piscatura viventes, vt & infra de eorum diversis exercitiis erit aperiendum. Iter itaque eorum est in vallibus planis, Norvegiam (ad quam frequentius proficiscuntur) respiciens, tanquam in rerum commutation locum viciniorem, ac populi fideliorisamicitiæ servandæ commodiorem. Qui vero his currubus præfecti sunt, vulgari gentis nomine Quenar appellantur, singulis diebus, si ita beneplacitum est, aut exigit necessitas, centum & quinquaginta millia passuum, id est triginta millia Gothica, sive Germanica, conficientes: currusque eorum animalium non minoris gravitatis, quam equorum reputantur. (Olaus Magnus 1555: 597)

De tama renarna spännas för fordon och dragas med största lätthet öfver slätt och bygd de tyngsta vagnar, lastade med varor, som utgöras af dyrbara skinn och tyger, och med olika slags fisk; ty lapparna äta hufvudsakligen fisk och lifnära sig af den aldrig trytande fångsten i de fiskrika vattendragen, såsom jag ytterligare längre fram skall visa på tal om deras olika sysslor. Deras färd ställes alltså genom de släta dalgångarna hän mot Norge dit de oftast resa, såsom varande den närmaste platsen för varuutbyte, likasom det äfven lämpar sig bäst för dem att genom besök där söka vidmakthålla en trogen vänskap med detta folk. De, som sköta dessa fordon, kallas af folket gemenligen kvenar (Quenar), och de kunna, om så behagas eller nöden så kräfvär, köra 150 romerska mil, det vill säga 30 götiska mil, 30 götiska eller tyska, om dagen; [...] (Olaus Magnus 2010: 805–806)

Den svenske forskeren og spesialisten i samiske språk, professor K.B. Wiklund, mente i sin tid at det at kvenene skulle ha vært «kørsvenner» for samene, var «apokryfisk», selv om han medgir at Olaus Magnus var vel

kjent med forholdene i Vesterbotten (Wiklund 1896: 108). Også historikeren Kyösti Julku (1986: 11) tolker teksten på samme måte. Dette tror jeg kommer av at Wiklund og Julku rett og slett har misforstått teksten. Olaus forteller her om handelsfolk som reiser til samene i Norge med handelsvarene sine; i frasen «Iter itaque eorum» viser *eorum* ('deres') til nordboerne, ikke til samer. Ordet «Quenar» refererer til folk som var skysskarer for handelsfolkene. Dette kommer tydelig fram i Olaus' andre storverk, *Carta Marina* (1539), et kart over de nordiske landene. Kartet er meget detaljert med masse bilder og tekst. Der fins det blant annet et bilde av folk som er på vei til Norge fra «Lappia occidentalis» i en slik vogn som Olaus beskriver i teksten over. Ved vognen står det skrevet to ord: *berkara* og *qvenar*. Så han mener at kvenene fungerte som skysskarer for birkarler. Om «berghara», birkarler, och deres sysler med «lapper» skriver Olaus i kapittel IV: 5, og forholdet mellom dem beskriver han som meget fredelig og vennskapelig.

Charta Marina gir oss et godt bilde om hvordan Olaus Magnus – og hans samtidige – oppfattet de geografiske forholdene rundt Botniske havet. På østsiden lengst sør er *Finlandia* (med parallellnavnet *Finningia olim regnum*), så *Tavasthia*, så *Bothnia Orientalis*, så mot bunnen av Botniske bukt *Lappia Orientalis*, på vestsiden fra nord mot sør *Lappia Occidentalis*, så *Bothnia Occidentalis*, så *Helsingia* på høyde av *Finlandia*. *Carelia* er ved siden av *Bothnia orientalis*, nord for bunnen av Bottenviken er *Scricfinnia*; her finner vi også Savolax, «Sagolax», skrevet med liten skrift. Noe «Bothnia Aqilonarem» er ikke å finne på kartet, så vi må anta at i Olaus' tankeverden overlappet *Lappia* og det nordligste *Bothnia* hverandre, slik de har gjort langt ut i nyere tid: Övertorneå sogn strakk seg langt opp i nord, mens det var ulike områder med navnet Lappmark på øst- og vestsiden av det (se for eksempel kart over «Wästerbottn» av Svab og Wallman 1796).

Vi konstaterer at forskernes «Kvenland» hos Olaus hette *Bothnia*, delvis også *Lappia*.

Men hvor kommer de farande «kvenene» fra i Olaus' historieskriving? Dette ser ut til å være den eneste gangen begrepet blir brukt i den svenske middelalderlitteraturen, og også senere er det vanskelig å finne ordet i svenske tekster, i offisiell sammenheng aldri (dette viser for eksempel søking i *Riksarkivet*). *Kven* eller *kvän* er altså ikke noe svensk ord. Det må antas som sikkert at Olaus hadde hørt nordmenn bruke ordet i Torneå

(jf. hva Olaus fortalte om markedene i Torneå i kapittel 1: 20), eller et eller annet sted i Västerbotten. Så han hadde rett og slett misforstått ordet siden han bare hadde hørt det i forbindelse med handelsturer til Norge, og tenkte at ordet bare siktet til de finskættede som kjørte med rein til Norskekysten.

8 Kven og Kvenland i kontinuerlig bruk i Norge?

Folkenavnet *kven* og områdenavnet *Kvenland* har altså vært brukt om finskættede og deres bosetningsområde i middelalderen i hvert fall blant nordmenn og islendinger. Men det er verdt å merke seg at i tillegg til i sagaer dukker *Kvenland* opp bare i Nikulás Bergssons *Leiðarvísir og borgarskipan* fra 1150-tallet. Ordet *kven* er i dokumenter fra den egentlige middelalderen siste gang å finne i en islandsk annal fra 1271. Så er det nesten 300 års pause før «hwener» dukker opp igjen i et brev fra 1530 skrevet av fogden Hans Erikssön fra Sørvær.

Hvordan var det fremover? Er det i bruken av ordene en kontinuerlig sti fra middelalderen og frem til moderne tider? Lars Elenius (2019: 119 f., 141) mener at folkegruppen kvener gjennom historien har vist til finskættede mennesker i den nordlige Fennoskandia, men at betegnelsen *Kvenland* på området rundt Bottenviken forsvant under middelalderen, da området ble innlemmet i Sverige. Likevel bruker en del transnasjonelle etnopolitikere dette som et etnisk hjemland i argumentasjonen sin.

Og dette stemmer når det gjelder eksonymet *kvensk* og kvensk etnisitet. Da den egentlige kvenske bosetningen i Nord-Norge ble til fra begynnelsen av 1700-tallet og framover, var det ingen tvil om hva den finskættede befolkningen som stort sett kom fra Nord-Sverige og seinere også fra Nord-Finland, burde kalles: De var *kvener*.¹²⁾ At dette navnet ble systematisk brukt om dem, går fram av ministerialbøkene f.eks. for Talvik prestegjeld (*Digitalarkivet*, personsøk, søkeordet *qvæn*).

En del folk med epitetet *kven* hadde visst nok bosatt seg i Nord-Norge allerede før. I Hans Oluffsenns «Relation» fra 1595 er epiteter tilsvarende *kven* å finne hos mange skattemenn (*Oluff Quenn, Hans Quenn, Lauritz Quenn, John Quenne* osv.). Oluffsenn beskriver kvener også som skatteoppkrevere:

12) Om flytterutene f.eks. Henninen 1972: 66–71; Niemi 1977: 39; Haukedal 1980: 152.

Uahnseett at di [«finner» = sjøsamer] icke bruge nogitt aff Sueriges Cronins eigendomb, Entten schouff, Marck, eller Fische wand, meeden baade Niells Orewang¹³⁾ med de andre quener och Lapper bruge Norgis Cronins eigendomb paa denne side Kiölen, Och dogh ther icke giffue nogen Rettighed till Kongen udi Danmack. (Hans Oluffsenn 1595)

Ordet *kven* har blitt brukt som eksonym også på 1600-tallet om de finskættede i Nord-Norge (se f.eks. Nielsen 1990: 88 f.), og slik ble de kalt langt ut på 1800-tallet. Det eneste unntaket jeg har funnet, er Knud Leem, prest og forsker i samisk språk. I sitt verk *Beskrivelse over Finmarkens Lapper [...]* (1767) bruker han ordet «fin(d)lænder» eller uttrykket «Bonde af den Finlandske Nation» om de finskættede så vel i som utenfor Norge. De samiskættede er i hans vokabular enten *lapper* eller *finner*, iblant bruker han uttrykket *finner eller lapper*. (Leem forklarer bruken av etnonymen f.eks. på s. 6–10; se også s. 344, 380 f.)

Men hvordan var det med områdenavnet *Kvenland*? Ble det brukt, og i tilfelle, om hvilket område?

Den ovennevnte befalingsmannen Hans Oluffsenn på Vardøhus skrev i sin relasjon også om «finderne» i Porsanger som bekjente at «[...] en Kiøbmand aff Queneland, wed Naffinn Hendrich Lassen, haffuer thagett thre allne vårkede udi schatt aff huer mandt [...]». Altså var navnet *Kvenland* i bruk på hans tid.

Områdenavnet *Kvenland* har overlevd også 1600-tallet. I manntallet til Henrik Adelaer finner man fire skattemenn født i «Quen(n)eland»; en av disse har epitetet «Find», resten blir identifisert ved farsnavn. Tre ble skattlagt under Vadsø tingsted, én under Alta tingsted. (*Henrik Adelaer i Finnmark 1690*: 184, 195, 197, 201, 231.)

Navnet *Kvenland* dukker opp noen ganger også i tekstene fra 1700-tallet. Thomas von Westen, «samenes apostel», skrev i sin *Topographia Ecclesiastica. Finmarckia 1717* om samenes «afgudsstæder», og blant dem var «Allateniargalda (een Steen paa Altenæs som ved Konst skal være ført fra Qvæne Land» (von Westen 1934: 109). Biskop Eiler Hagerup i Trondheim meinte i sin «Skrivelse til Missions Collegium» 10. februar 1729 å vite at

13) Om lappefogden Nils Oravain(en)s affærer i Norge og Sverige, se f.eks. Enewald 1920: 101–144, Nielsen 1990: 75, 82, 88

Qvæner at forklare, da har jeg hidtil icke andet Begreb om dem, end at der er et Stjikke Land imellen Finmarken og Sverrige, som heeder Qvæneland, udi hvilked den Kjøbstad Torna ligger. Dette Lands Indbyggere kaldes Qvæner, ere Svenske, som reise herover til Finmarken, og deels med at sælge Brændeviin trækker til seg de beste Varer, som ibland Finnerne kand findes, deels sette sig ned i Finmarkens Fjorder for at fiske i Elvene, og med Smedde Kunst nære seg. (Etter Lindkjølen 1995: 42)

Det virker som om von Westen, som virket som misjonær i Nord-Norge, siterte stedets folk, mens biskop Hagerup kanskje hadde kjennskap til eldre litteratur hvor han hadde hentet begrepet *Kvenland* fra. Visstnok foretok også Hagerup visitas i Nord-Norge, men kom ikke lengre enn til Dverberg på Andøya (Lysaker 2009).

Forekomsten av navnet *Kvenland* i tekster fra 1600- og 1700-tallet trenger ikke nødvendigvis å bety at navnet på folkemunne har overlevd siden middelalderen. Store deler av den bevarte sagalitteraturen ble funnet på Island på slutten av 1600-tallet og fraktet til København (*Wikipedia.no*, artikkel «Sagalitteratur») hvor den sikkert vakte stor interesse og ble kjent blant akademikere. Denne sagalitteraturen var da antakelig tilgjengelig for de ovennevnte skribenter som studerte ved Københavns universitet. En engelsk historiker, John Spelman, utga en biografi på latin om Alfred den store i 1678, og også utdrag av Ottars beretning var med (*Cvena land* = *Quenlandiea*, *cvenar* = *Queni* i Spelman 1678: 206). I det hele tatt, middelalderse prosaklassikere var sikkert, i hvert fall til dels, tilgjengelige på biblioteket ved Københavns universitet, og embetsmenn kjente til dem.¹⁴⁾ Men f.eks. *Historia Norwegie*, som er en viktig kilde i denne sammenheng, ble først funnet av P.A. Munch i Skottland i 1849 (Karlsen 2003).

Men hvis vi går ut fra at navnet *Kvenland* var noe som var brukt på 1600–1700-tallet også utenfor de litterære kretsene, hvor var dette «Kvenland» da? Ovennevnte Henrik Adelaer forklarer om de manntallsførte på Vadsø tingsted at «Af finnerne skal der fra fieldbyerne oc Qveneland til en 20 vere nedkomne, de øfrige alle føde her i landet» (side 201), så vi kan se at slike fjellbyer som Kautokeino («Koutken»), Enare («Indiager»), Utsjok («Aritzby») eller Talvadas («Juxby») som mange i manntallet hadde flyttet

14) Personlig informasjon fra professor Einar Niemi 23.2.2021.

fra, og som tilhørte det norsk-svenske fellesområdet, etter Adelaers oppfatning ikke var en del av Kvenland.

Biskop Eiler Hagerup visste at Kvenland lå mellom Finnmark og Sverige, beboerne er svensker men kalles *kvener*, og at Torneå by lå der (se sitatet ovenfor). Ellers står det i de ovenfor siterte tekstene ikke noe mer om Kvenlands beliggenhet, men siden alle gjelder forhold i Nord-Norge, kan man anta at «Kvenland» lå i rimelig avstand derfra.

Vi har likevel en skribent fra 1700-tallet som har nøyaktigere opplysninger om hvor «Kvenland» lå. Den danskfødte major Peter Schnitler nevner navnet *Qvænland* flere ganger i grenseeksaminasjonsprotokollene sine (1742–1745, utg. 1929, 1962 og 1985. Om Schnitler se Tretvik 2009). Han kom på sine feltreiser i kontakt med kvener i Troms og Finnmark og brukte dem som vitner for forholdene i grenseområdene i nord og bruksarealene for de forskjellige folkegruppene.

Schnitler har i sine protokoller to forskjellige definisjoner av «Qvænland». Ett av sine vitner, Hans Hansen bosatt i Lyngen, introduserer Schnitler slik:

Qvæn født i *Qvænland*, (som er et Lansdskap strekkende sig 8 Miile fra Tornestad i Nord, hvoraf Folk udskrives til Soldater) af Qvæne-Forældre, døbt i *Øvre-Torne* Kirke paa Landet, opfødt hos hans Forældre, med hvilke han har fløttet hidover til Norge til denne *Løngens-Fiord*.

(Schnitler 1929: 348–349)

Her omfatter Kvenland bare Tornedalen opp til omtrent Juoksenki, altså området til Torneå by og datidens Övertorneå sogn.

Den andre definisjonen tar utgangspunkt i vitneutsagnet til Mikkel Pelleg, «født af *Qvæne*-Forældre, ½ Miil Vesten for Tornestad» (Schnitler 1929: 359). Den lyder:

Qvænland kaldes her den District i Sverrig, 2 ¼ Miil Østen, og 2 ¼ Vesten for Torne Stad, strekkende sig op efter Torne- og andre Elve i Nordnordvest en 40. Miile ad de Norske Grændser; Af dette Qvænland skal en 30. Miile langs med Elvene af Bønder og Berg Verks Folk, som tale det *Ost-Finnlandske* Sprog, være beboede, og skeer Udskrivningen paa Bønder-gaardene til det Svenske Vester Botniske Regiment; de øvrige 10. Miile, nærmest Norge, som er u-dyrkelig Land, indehaves og besiddes af Svenske Østlapper.

(Schnitler 1929: 410–411)

Etter denne forklaringen skulle Kvenland ha omfattet omtrent området fra Torneå by og oppover elven helt til Muonio, altså hele det gamle Torneå sogn. Dette var et område der finskættede bønder var i majoritet i forhold til samer. Dette Kvenland var altså betydelig større enn det som ble presentert i forbindelse med vitneutsagnet fra Hans Hansen. Men i tillegg inkluderer Mikkel Pelleg i Kvenland også Torne lappmarker. I vitneutsagnet Schnitler refererte, ramser han opp en hel del lappbyer som ifølge ham ligger i «Qvænland»: Jukkasjärvi («Jokasjarf»), Enontekiö («Enotekies»), Kautokeino («Kotokeino»), Ávjovári («Afjovara»), Karasjok («Karasjocky»), Tana («Teno»), Utsjok («Otjojocky»; Schnitler 1929: 360 f.). Om de fire sistnevnte sies det at disse «skal ligge Norden og Østen for Lands Kiölen paa *Norsk Grund*». Vi kan forstå dette slik at Mikkel Pelleg mente at alle stedene i Tornedalen og Torne Lappmark, samt tilstøtende svensk-norske områder hvor det bodde «kvener», tilhørte det området som hette *Kvenland*.

Jeg tolker Schnitler slik at siden han skriver at «*Qvænland* kaldes her den District i Sverrig [...]», har han vel hørt de norskspråklige informantene bruke navnet *Kvenland* om et eller annet sted i nabolaget som er bosatt av finskættede, men den geografiske definisjonen har han fått fra sine informanter fra Kvenland. Den snevreste definisjonen stammer fra Hans Hansen, som hadde flyttet over til Norge som barn med sine foreldre og som da vel har oppfattet Kvenland som det området han selv hadde erfaringer fra. Schnitler hadde større tro på den forklaringen som Mikkel Pelleg kom med, Mikkel var jo en voksen mann med familie og hadde fungert som handelsmann rundt omkring på Nordkalotten før han bestemte seg for å bli fastboende i Lyngen (om Mikkel Pelleg, se Bratrein 1986). Men hva var egentlig dette Kvenland som Mikkel beskrev for noe? Her må vi spørre hva slags egenspråklig navn – om noe – han oversatte til *Kvenland*. Navnet *Kvenland* var uansett noe han hadde hørt i Norge, eller i det minste, fra nordmenn, ikke fra kvener.

Ovenfor så vi at Pellegs Kvenland omfattet hele Tornedalen samt alle lappmarker og til og med det svensk-norske fellesområdet. Jeg har i en tidligere artikkel (Söderholm 2018) behandlet denne problematikken og kom der fram til at etter all sannsynlighet var Pellegs – og Schnitlers – Kvenland identisk med det området kvenene selv kalte *Lanta* eller *Lannanmaan*, og som nordsamene kalte *Láddi* eller *Ládde-eanan* (se Söderholm 2018: 515–517). Navnet «Torne-land» som også forekommer

i Schnitlers forklaringer, faller tydelig sammen med områdenavnet *Tornio*, altså Tornedalen, og siden det ikke var noe annet norsk navn å oversette *Lanta ~ Låddi* med, ble dette oversatt med *Kvenland*.

Jeg kommer til den konklusjonen at områdenavnet *Kvenland* var visst nok kjent på 1700-tallet for nordmenn i de nordlige strøkene og at de tenkte at kvenene – eller i hvert fall en del av dem – kom fra Kvenland, som var en del av Sverige, men at de ikke hadde noen klar mening om omfanget av dette Kvenland.

Men eksonymet var klart: De finskættede i Norge heter hos Schnitler uansett *kvener*. Disse definerer han slik:

De saakaldede Qvæner er fra Sverrige Torne-Lapland og Storfinland hid overkomne Svenske Bønder, som paa Norsk Grund have røddet og bygget, og blive stadig paa et Sted boendes, [...]. (Schnitler 1985: 56)

Når Schnitler skal forklare hva den slags folk i Tanadalen det fins som ikke er «Nordmenn», «Norske Söefinner» eller «Norske fjeldfinner», skriver han:

Men det er Qvæner, som her i Landet kaldes de *Svenske* Bønder, hvilke fra *Storfinland* eller *Torne-Land* hid overkomme [...]. (Schnitler 1962: 305)

«Storfinland» er i hans navnebruk storfyrstedømmet Finland, altså det «lille-Finland» uten østre siden av Tornedalen og Lappmarkene før grensetrekningen langs Torneelven år 1809 da Finland kom under russisk styre.

Men kvenene kan ha kommet også fra «Ost-Finland»:

[...] 16 Qvæner (saa kaldes her i Landet de fra Torne-Lapland og Ost-Finland overkommende Svenske Bønder) [...]. (Schnitler 1985: 54)

Hva Schnitler akkurat mener med «Ost-Finland», er ikke sikkert, men sannsynligvis et område i «Stor-Finland». Vi ser at etnonymet *kven* sikter ikke bare til beboere fra «Torne-Land» eller «Torne-Lapland», men også brukes om finskættede lenger sør og øst, altså om alle finskættede i den tidens Sverige og likeledes i Norge. At Schnitler til stadighet skriver «de saakallede Qvæner», må innebære at ordet *kven* for ham – vi husker at han var

dansk – hørte til det norske folkespråket, kanskje enda snevrere til det nordnorske folkespråket.

Navnet *Kvenland* ble ikke brukt i kirkebøkene fra 1700-tallet eller fremover for å markere fødestedet for innflyttede innbyggere. På 1700-tallet har alle som flyttet fra det gamle «Stor-Sverige», fått innført Sverige som sitt fødested. Etter grensetrekningen langs Torneelven blir *Finland* og *Storfinland* vanlige som navn på fødested for innflyttere i Nord-Norge. (*Digitalarkivet*, søkeord *Qvænland*, *Qvæneland*, *Quenland*, *Kvænland*, *Sverige*, *Sverrig*, *Finland*, *Finnland*, *Findland*; begrensning Finnmark og Troms.)

Konklusjonen er at begrepet *Kvenland* på nordnorsk folkemunne sannsynligvis har overlevd fram til 1700-tallet, men hvor stort dette området var og hvor akkurat det har ligget, var noe diffust. I det hele tatt virker det som om områdenavnet allerede var på vei ut av språket. Just Qvigstad, rektor ved Tromsø Seminarium, senere Tromsø offentlige lærerskole, og forsker i samisk og kvensk/finnsk, som selv var født og oppvokst i Lyngen, sier klart fra i sin avhandling om kvenene fra 1920 at navnet *Kvenland* «brukes nu ikke mer» (s. 3). Dette hindret ikke Qvigstad i sine *Lappiske eventyr og sagn* fortløpende og helt uten problemer å oversette slike samiske uttrykk som *Láddi* («Laddi») og *badjeriika* («baddjeriika») til *Kvænland* (se f.eks. 1927, 1928, 1929).

Eksonymet *kven* var i kontinuert bruk, men dette hadde ikke noen fast tilknytning til områdenavnet *Kvenland*, men betegnelsen ble brukt om alle finskættede som nordmenn kom i kontakt med.¹⁵⁾

9 To synsvinkler på de finskættede: norsk og svensk

Eilert Sundt, foregangsmannen i sosiologi i Norge, som drev med omfattende feltarbeid både sør og nord i landet og var godt kjent med det norske folkespråket slik det var på 1800-tallet, grublet over ordene *finn* ~ *finne* og *kven* i sin artikkel «Om finnerne» i *Folkevennen* 1863.

Om ordene *finn* og *finne* skrev han:

15) Om ordet *kven* som navn på dagens finskættede i Norge, et meget omdiskutert emne, se f.eks. Niemi 1990; Karikoski & Pedersen 1996: 1–4; Söderholm 1997; Anttonen 1999: 265–288; Storaas 2007: 285–294.

Det er forskjell paa Finner, Stamme-Forskjel imellem dem. Der er den Stamme, som vi Norske i Almindelighed benævne med det Navn **Fin** slet og ret (det udtales skarpt, som om der var skrevet Finn), og der er den Stamme, om hvem Folket paa den østlige Side af vor Halvø, Svenskerne, bruger det Navn **Finne**. Det er jo i Virkeligheden det samme Ord og Navn; men vi Norske paa vor og Svenskene paa sin Side have taget det i Brug særskilt for den af de to finske Stammer, som hver kom mest i Berørelse med og altså kjende best: Nordmennene traf sine Finner paa de nordlige Høifjeldene og paa Ishavskysterne (*Finmarken* i Ordets videre Betydning), hvor de altid have gjort et underligt Indtryk [...] og Svenskerne have i Aarhundreder havt med de Finner at gjøre, som allerede fra først af have ført et bosiddende og altsaa efter vor Begreber mere manerligt Liv i Skovbygderne nord og især øst om den Botniske Bugt (Finland). (Sundt 1863b: 529–530)

Han behandler videre hva slags ord man har brukt om folk på Finnskogen, og mener at ordet *finne*, som der ble brukt ved siden av det norske ordet *kven*, er lånt fra den svenske siden av grensen hvor «skogfinnene» hadde bodd allerede tidligere og deretter flyttet til norsk side av grensen. Om de finskættede i Nord-Norge brukte Sundt konsekvent ordet *kvæn* (se for eksempel Sundt 1850, 1863a, 1863b). Altså mente Sundt at på norsk var ordet *kven* gangbart om de finskættede uansett hvor de bodde eller kom fra, og ikke var begrenset til beboere i de nordlige strøkene.

Ivar Aasen var enig med Sundt. I *Norsk Ordbog* (1873) definerer han ordene *finn* og *kvæn* slik:

finn m. 1) Finn, Mand af det finske Folkeslag [...] (Af svenskerne kaldet «Lappar», medens derimod Svensk Finne er vort Finlending eller Kvæn).

kvæn, m. Finlænder, Person af det kvænske Folkeslag. Nordl. (Fl. Kvæner). G.N. Kvenir. – kvænsk, adj. finlandsk, henhørende til Kvænerne.

Vi ser at det norske ordet *finn* hos Aasen betyr det samme som det svenske ordet *lapp*, i dagens språk *same*, mens *kvæn* viser til samme folkeslag som ordet «finlænder». Dette er ikke å finne i ordboken – Aasen har vel ment at det var dansk. Men *finnlending* er med: «*finnlending*, m. Indbygger af Finnland (ved Østersøen). Jf. Kvæn». Så selv om ordet *kven* etter Aasen har preg av å være nordnorsk, noe Sundt altså ikke mener, viser det likevel til de finskættede generelt, uten geografisk begrensning.

Men vi kan ikke se bort fra at det har vært en del nasjonalistiske strømninger i luften da det mot slutten av 1800-tallet og framover ble heftig diskusjon om folkenavnene *finn(e)* og *kven*. En som heftig kjempet mot at ordet *finne* ble stadig mer brukt om finlendere i Finland (og delvis også kvener i Norge), var kulturgeografen og Venstre-politikerens Amund Helland, som i sin *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt* blant annet skrev:

Det er rigtigt, at benævnelsen lappisk og kvænsk ikke kan give anledning til misforstaaelse, hvilken ligger nær, naar benævnelsen finner bruges baade om Finmarkens nomader og om kvæner eller finlænderne. Men paa den anden side bør jo ikke svenske betegnelser indføres i vort sprog og i vore love. [...] Kvæner er den norske benævnelse paa beboerne af Storhertugdømmet Finland, og denne benævnelse kvenir er urgammel i Norge og benyttes allerede paa Harald Haarfagres tid. (Helland 1906: 76)

Jeg mener disse «nasjonalistene» hadde rett.

Når vi analyserer tekster fra middelalderen der de finskættede eller deres bosted er nevnt, ser vi at ordet *kven* eller navnet *Kvenland* blir brukt når teksten forteller om hendelser eller forhold sett fra norsk synsvinkel, mens tekstene med ordet *finne* eller navnet *Finland* beskriver saksforhold fra svensk perspektiv. Det norske synet er rettet mot de finskættede nordfra, mens svenskene betrakter de finskættede sydfra. Dette er naturlig, siden nordmenn kom i kontakt med de finskættede i den nordlige delen av Fennoskandia, og svensker mest i den sørlige delen av det området vi i dag kaller Finland. Vi må likevel være forsiktige, siden det her er fare for ringslutninger som jeg nevnte i forbindelse med sagatekster og plassering av dem på nord-sør-aksen.

Men innebærer denne dikotomien i henholdsvis vestlig og østlig ordbruk at finner og kvener var to adskilte folk? Jeg tror at nordmenn i middelalderen har kalt de finskættede *kvener* uansett hvor de kom fra. Det var bare slik at de på grunn av geografiske forhold vanligvis møtte finskættede i de nordlige strøkene av Fennoskandia. Men bruken av ordet *kven* i Norna-Gests þáttur ved siden av folkenavnet *kurer* beviser at ordet også kunne brukes om fjernere finskættede ved Østersjøen. Og hvis det er riktig at Adam av Bremens *terra feminarum* er en misforståelse av navnet *Kvenland*, er også dette et bevis på at ordet også kunne referere

til finskættede i sørligere strøk. *Kvenland* har da helt enkelt i norrøn språkbruk betydning 'det området hvor det bor kvener, det vil si finskættede' uten noen nærmere geografisk begrensning; navnet kunne også referere til det sørlige Finland hvis det ble tale om forholdene der.

Som motargument kunne man her bruke Egils saga Skalla-Grímssonar, der både *Finland* og *Kvenland* blir nevnt som navn på to adskilte «land». Men jeg tror at her – som i Fundinn Noregr og Hversu Noregr Byggðist – har sagaforfatteren kjent til begge navnene, det ene brukt av nordmenn og det andre av svensker, men han har vært usikker på valget mellom de to navn, og så for sikkerhets skyld tatt med begge to.

Den eneste av de analyserte tekstene som er fortalt fra norsk synsvinkel og der navnet *Finland* står alene uten navnet *Kvenland*, er sagaen om Olav den helliges herjing i «Herdalar» i sørlige Finland. Også innbyggere i denne delen av Finland er etter sagaen *finner*. Sagaen er forfattet av Snorre Sturlason, som var en meget lærd mann, og sagaene om sveakongene Vanlande og Agne viser at Snorre kjente godt til at det i nærheten av Svitjod var et land som svenskene kalte *Finland*. Da var det også best å la kong Olav herje i «Finland», ikke i «Kvenland».

Hvor ordet *kven* kommer fra, er ukjent; de foreslåtte låneetymologiene mellom det finske ordet *kainu* og det norske ordet *kven* (f.eks. Vahtola 1980: 466–467 og Koivulehto 1995: 95–98) er alle utilfredsstillende, ergo også alle forsøk å knytte en sammenheng mellom stedsnavnene *Kainuu* og *Kvenland*. Folkenavnet *kainulainen* har siktet til – og sikter den dag i dag – til svensktalende befolkning, ikke til finskættede, og hvilket område det gamle områdenavnet **Kainu-* i russiske annaler har referert til, er usikkert (se Elenius 2018b; Söderholm 2018: 471 f., 510–512). Alle jevnførelser mellom *kvener* og *kainulaiset* eller *Kvenland* og *Kainuu* har bygget på antagelsen om en felles etymologi, og siden en troverdig etymologi ikke fins, faller hele grunnlaget for jevnførelsen bort.¹⁶⁾

Konklusjonen er at ordet *kven* i betydningen 'finskættede' er et genuint norsk ord, som unntatt nordmenn og islendinger ikke ble brukt av andre nordboer i middelalderen. Nordmenn har heller ikke hatt behov for – og kanskje heller ikke evne til – å skille mellom forskjellige slags finskættede,

16) Til og med Jouko Vahtola, som har foreslått den mest siterte etymologien i Norge mellom ordene *kainu* og *kven* (Vahtola 1980: 466 f.), har senere konstatert at jevnførelsen er så usikker at det ikke går an å bygge noen teorier på den (Vahtola 1995: 24).

mellom de finske «stammene». Kulturen og ikke minst språket har vært omtrent det samme uansett hvor i bosetningsområdet de har hørt hjemme. Hauksbók fra 1300-tallet (se avsnitt 4 ovenfor) nevner visst nok også Tavasteland, et landskap i det sørlige Finland, men utelater samtidig både Kvenland og Finland.

Siden eksonymet *kven* har referert til alle finskættede, har område-navnet *Kvenland* hos nordmenn og islendinger vist til et temmelig ubestemt område hvor disse «kvenene» bodde. Omfanget av området var avhengig av hvor langt øyet til opphavsmannen, skribenten eller fortelleren nådde, altså hvor stor del av bosetningsområdet til de finskættede – i sør eller nord – hans/hennes geografiske kunnskaper dekket. Det kunne være Tornedalen, men like gjerne Sør-Finland eller begge deler.¹⁷⁾

Også Lars Elenius (2018a: 494) har kommet til den konklusjonen at ordet *kven* er et norsk etnonym som ikke har blitt brukt av svensker. Men som jeg allerede innledningsvis nevnte, holder han seg likevel til den tradisjonelle oppfatningen om kvener, nemlig at det norske ordet har siktet til den finskættede befolkningen rundt Bottenviken, ikke til alle finskættede, og at Kvenland har vært bosetningsområdet til disse nordlige «finnene».

Bruken av det svenske ordet *finne* er mer problematisk. Det er sannsynlig at ordet hos skandinaver opprinnelig har vist til alle merkelige naboer som ikke var germanere, baltere eller slaver. Ordet er gammelt, og det blir nevnt allerede i Tacitus' *Germania* fra år 98. Men der blir også navnet *Aesti* nevnt, altså Estland. (Brooks 2013, avsnitt 45 og 46 i kapitlet «A treatise on the situation, manners and inhabitants of Germany».) Navnet *Aesti* har opprinnelig trolig referert til et geografisk område, østlig sett fra skandinavenes synsvinkel, og det var neppe knyttet til noen etnisk gruppe (Mägi 2018, kapittel 4. 1 «Estland(s) in the East»). Så det er usikkert om ordet *finn(e)* også har referert til andre østersjøfinske folk enn de finskættede samt samiskættede. I de middelaldertekstene jeg har behandlet ovenfor, gjør ordet ikke det; begrepene *Estland* og særlig *Karelen* dukker jo opp flere ganger i middelaldertekstene.

17) Ahola & Frog (2014: s. 65) diskuterer dette med etniske markører og konstaterer at det er på ingen måte sikkert at germaner eller slaver under vikingtiden klarte å skille mellom de ulike østersjøfinske språkene, så enda mindre mellom de finske stammedialektene.

Vi kan heller ikke være sikre på at svenskene i middelalderen har brukt ordet *finne* om alle finskættede. For det første dukker også ordet *tavast* opp her og der i offentlige dokumenter fra middelalderen, første gang allerede i et pavebrev fra år 1237, der Gregorius IX oppfordrer svenskene til å gå i korstog mot de hedenske «tauesti» i «Taufestia». Områdenavnet er å finne enda tidligere i formen *tafstalonti* på en runestein i Gävle (*Diplomatarium Fennicum*: <http://df.narc.fi/document/10>). Også område-navnene *Österbotten*, *Savolax* og *Satakunta* forekommer i dokumentene fra middelalderen, men disse navnene er ikke bygd på etnonym. Etnonymet *finne* forekommer temmelig hyppig som epitet i offentlige dokumenter fra middelalderen, særlig når det er snakk om folk fra Finland på svensk side av Østersjøen. Et eksempel er liste over nye medlemmer i S:t Gertruds gilde i Stockholm fra siste halvdel av 1400-tallet:

Nisse Porin (1420).	Broder Hans Kyle (1442).
Hans Kröpelin (1421).	Peder Nigelsson aff Abo (1446).
Claus nylending (1430).	Lasse Fynne (1459).
Olaff Fynne (1433).	Magnus alenninge (1472).
Nigels alendinger (1433)	Lasse Fynne (1472).
Jönis Fynne (1437).	Bertil Fynne (1472).
Her Göstaff Karlsson (1441).	Oleff Finne (1482).

(*Diplomatarium Fennicum*: <http://df.narc.fi/document/6726>; årstallene i parentes viser til det året medlemmene ble tatt opp i gildet.)

De fleste her som har fått sin nasjonalitet oppgitt, har fått epitetet *Finne*. I tillegg er der to fra Åland (*alenninge*) og én fra Nyland (*nylending*). Resten er blitt identifisert enten med farsnavn (*Karlsson*), med hjemstedet (*aff Abo*) eller med et slags etternavn (*Porin*, *Kröpelin*, *Kyle*). Det virker som om alle «vanlige finner» fra Finland er blitt identifisert som finner, uansett om de er tavaster eller savolaksere osv. Ålendinger og nylendinger kan antas å ha vært svenskspråklige.

Men det som ikke lar seg dokumentere, er om ordet *finne* er brukt om finskættede som var født og oppvokst utenfor det området som i middelalderen offentlig ble omtalt som Finland. Vi har bare Olaus Magnus' *Historia de gentibus Septentrionalibus* fra år 1555 som kilde fra nordligere områder. Hvordan vanlige folk, for eksempel helsingene, kalte de finskættede, vet vi ikke; i Helsingelagen fra ca. 1320 står det ingenting om

Finland, finner eller noe som kunne tolkes som å gjelde de finskættede (se Schlyter 1844). Sagaene og forfattere av middelaldersk sakprosa ser ut til å ha hatt folk fra «Svitjod» eller lenger sør som informanter når det gjelder kontakter med de finskættede.

I *Historia de gentibus Septentrionalibus* heter de finskættede i nord *bothnienses*, botninger, av og til også *finni*. I dag brukes ordet *bottning(e)* på finlandssvensk, og det refererer til den svenskspråklige befolkningen i Österbotten (*Ordbok över Finlands svenska folkmål*, søkeordene *bottning* og *bottninge*), mens tornedalinger i moderne svensk språkbruk er *finnar*.¹⁸⁾ Slik var det også på 1700-tallet. Misjonæren og kirkeherren i Jällivaara, Pehr Högström, skrev i sin udaterte bok *Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker* år 1746 eller 1747 følgende:

Ty, så snart en Lapp, på de ställen jag varit, begynt som Nybyggare bruka jorden (hwilket i somliga Lapmarker som oftast sker), så blir han ock straxt Finne, bygger sig straxt hus, talar, kläder sig och lefwer som en Finne, ändock hans Syskon och slägtingar bo i Fjäll, tala Lapsta [*sic?*], kläda sig och lefwa i alt annat som Lappar. Och sådana Lappar, som på det sättet blifwit Nybyggare, har man swårt före at til alt deras opförande skilja ifrån annat Finskt folk. (Högström 1746/1747: 42)

Jeg er likevel tilbøyelig til å tro at ordet *finne* på svensk ikke nødvendigvis alltid har referert til alle finskættede. De hadde kanskje i tillegg et annet ord for nordlige «finner», men om det virkelig var *bottning(er)*, er ikke sikkert.

Det å finne ut hva slags geografisk område navnet *Finland* har referert til, er også problematisk. Boområdene til de finskættede kom så tidlig under svensk administrasjon at den offisielle navnebruken sikkert har rukket å påvirke den folkelige bruken allerede den første tiden vi har svenske dokumenter fra. Det mest sannsynlige er likevel at den svenske oppfatningen av *Finland* opprinnelig har vært like enkel som nordmennenes oppfatning av *Kvenland*: Finland var det området der det bodde «finnar», og som de hadde kjennskap til.

Min konklusjon er at både folkebetegnelse *kven* og *finne* – i likhet med navnene *Kvenland* og *Finland* – har overlappet hverandre i middel-

18) I minoritetspolitiske sammenhenger kalles de *tornedalinger* og språket deres *meänkieli*.

aldersk språkbruk, og forskjellen i bruken kommer av to forskjellige synsvinkler, på den ene siden norsk og den andre svensk.

Kilder og litteratur

- Adam av Bremen 1993: *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*. Oversatt av Bjørg Tosterud Danielsen og Anne-Katrine Frihagen. Oslo.
- Adamus Bremensis: *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*. [Ed. G. Waitz. Berlin 1876.] Tilgjengelig på http://www.intratext.com/IXT/LAT0975/_INDEX.HTM
- Ahola, Joonas & Frog 2014: Approaching the Viking Age in Finland. An Introduction. *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*, ed. by Joonas Ahola & Frog with Clive Tolley, 21–86. Helsinki.
- Andersen, Kasper Holdgaard 2011: Saxo Grammaticus og Gesta Danorum. Tilgjengelig på <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/saxo-grammaticus-og-gesta-danorum/>
- Anttonen, Marjut 1999: *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomenlähtöisen väestön identiteetin politisoituminen 1990-luvulla*. Helsinki.
- Bosworth, Joseph 1859: *The Compendious History of the World by Orosius*. London. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/Ottars_reiseberetning
- Bratrein, Håvard Dahl 1986: Før i tida. Portrett av en «kven». – *Menneske og miljø. Årbok for Nord-Troms* 1986. 68–73.
- Bratrein, Håvard Dahl 2009: Ottar. Tilgjengelig på <https://nbl.snl.no/Ottar> (Lest 2020)
- Brooks, Edward Jr. 2013: *The Germany and the Agricola of Tacitus*. The Oxford translation revised, with notes. Tilgjengelig på <https://www.gutenberg.org/files/7524/7524-h/7524-h.htm>
- Bure, Anders 1631: *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*. Suomennos, johdanto, selitykset Tuomo Pekkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [Opptrykk 1985.]
- Danielsen, Bjørg Tosterud & Anne-Katrine Frihagen 1993: Innledning. – *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*. Oslo. 9–20.
- Digitalarkivet*. Tilgjengelig på <https://www.digitalarkivet.no/>
- Diplomatarium Fennicum*. Tilgjengelig på <http://df.narc.fi/search/>

- Diplomatarium Norvegicum*. – Tilgjengelig på https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- Donner, Otto 1876: *Vertaileva Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten kielten alalla*. II – *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*. II. Helsinki.
- Ekrem, Inger 1998: *Nytt lys over Historia Norwegie – mot en løsning i debatten om dens alder*. Bergen.
- Elenius, Lars 2018a: Nationella minoritetens symboliska nationsbyggande. Föreställningen om Kvänland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter. *Historisk tidskrift* 138:3.
- Elenius, Lars 2018b: Were the «Kainulaiset» in the Kalix River valley Finnish or Swedish-speakers? *Acta Borealia* 35. 143–175.
- Elenius, Lars 2019: The dissolution of ancient Kvenland and the transformation of the Kvens as an ethnic group of people. On changing ethnic categorizations in communicative and collective memories. *Acta Borealia* 2019-2. 117–148.
- Enewald, Nils 1920: *Sverige och Finnmarken. Svensk finnmarkspolitik under äldre tid og den svensk-norska gränsläggningen 1751*. Lund. *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinhold Hausen. I. Helsingfors 1910.
- Finlay, Alison & Þórdís Edda Jóhannesdóttir 2019: *The Saga of the Jómsvikings: A Translation for Students*. Berlin–Boston.
- Finnur Jónsson, 1886–1888: *Egils saga Skallagrímssonar tillige med Egils større kvad*. København.
- Finnur Jónsson, og Eiríkur Jónsson 1892: *Hauksbók udgivet efter de Aarnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4° samt forskjellige papirhåndskrifter. I. hæfte*. København.
- Finnur Magnússon & C.C. Rafn 1845: Om de af Erkebiskop Erik Walkendorff (henved 1516) samlede eller meddelte Efterretninger om Grønland. København. [Grønlands historiske mindesmærker III.] Tilgjengelig i *Heimskringla*: [http://www.heimskringla.no/wiki/Blandede_Optegnelser_\(CCR/FM\)_-_Erkebiskop](http://www.heimskringla.no/wiki/Blandede_Optegnelser_(CCR/FM)_-_Erkebiskop)
- Forsgren, Arne & Anne Minken 2020: Kvener. Tilgjengelig på <https://snl.no/kvener> (Lest 2020)

- Gjessing, Gutorm 1947: Norwegian Contributions to Lapp Ethnography. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* Vol. 77, No. 1, pp. 47–60.
- Guðbrandur Vigfússon, & C.R. Unger 1860–1868: Orkneyinga saga. *Flateyjarbók*. Christiania. Tilgjengelig på https://heimskringla.no/wiki/Orkneyinga_saga#Fundinn_Noregr
- Guðni Jónsson,; Bárðar saga Snæfellsáss. *Íslendinga sögur*. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/B%C3%A1r%C3%B0ar_saga_Sn%C3%A6fells%C3%A1ss
- Guðni Jónsson,; Egils saga Skalla-Grímssonar. *Íslendinga sögur*. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/Egils_saga_Skalla-Gr%C3%ADmssonar
- Hans Oluffsenn 1599: *Om Nordlandene. Fordomb befalingsmand paa Wardøe-huus, hans Relation*. Danske kanselli, skapsaker, skap 15, pk 125A, AAAA. (Er å finne som PDF på internett.)
- Hansen, Lars Ivar 1984: Trade and markets in northern Fenno-Scandinavia A.D. 1550–1750. – *Acta Borealia* 2-1984. 47–79.
- Hansen, Lars Ivar 2000: Nordkalotten i følge Historia Norwegiae. *Olavslegenden og den latinske historieskrivning i 1100-tallets Norge*. Red av Inger Ekren, Lars Boje Mortensen og Karen Skovgaard-Petersen. København. 54–88.
- Haukedal, Geir 1980: *Den kvenske innvandring til Nord-Troms og Vest-Finnmark 1700–1865*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen.
- Heikkilä, Mikko 2016: Varhaisuomen äännehistorian kronologia. *Sananjalka* 58. Turku. 136–158.
Heimskringla. <https://heimskringla.no/wiki/Forside>
- Helland, Amund 1906: *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finnmarkens Amt*. II. *Befolkning og historie*. Kristiania.
- Hellquist, Elov 1903: Om Fornjótr. Arkiv för nordisk filologi 19. Lund – Leipzig. 134–140.
- Henninen, Terje 1972: *Den kvenske innvandring til Alta på 1700-tallet*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim.
- Henrik Adelaer i Finnmark 1690. *Finnmark omkring 1700*. Fjerde hefte. Aktstykker og oversikter. Ved Martha Brock Utne og O. Solberg. Oslo 1938. [Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk museum. I.]

- Historia Norwegie*. Ed. by Inger Ekrem and Lars Boje Mortensen. Translated by Peter Fischer. University of Copenhagen 2003.
- Horgen, Gudlaug (oversetter) 1989: *Soga om Egil Einhendte og Ásmund Berserksbane; Tåtten om Norne-Gjest*. Oslo.
- Huldén, Lars 2013: *Finlandssvenska bebyggelsenamn*. Tilgjengelig på <http://bebyggelsenamn.sls.fi/>
- Häkkinen, Jaakko 2008: Keitä olivat lappalaiset? Tilgjengelig på <http://www.elisanet.fi/alkupera/Lappalaiset.html>
- Högström, Pehr 1746/1747: *Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker Innehållande Kort underrättelse Så wäl Om Landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, Som Des Inwånares tilstånd och Husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och widskepelser, m. m.* Stockholm.
- Íslendingabók*. Udgiven ved Finnur Jónsson. København 1930. Tilgjengelig på https://heimskringla.no/wiki/%C3%8Dslendingab%C3%B3k_-_Registre
- Itkonen, T.I. 1928: Lappalaisen «neljäntuulenlakin» alkuperä. Helsinki. [Suomen museo XXXV.]
- Itkonen, T.I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. I. Porvoo.
- Jakobsson, Ármann 1998–2001: History of the Trolls? Bardar saga as an Historical Narrative. *Saga-book, Vol. XXV*. Viking Society for Northern Research. University College London. 53–71.
- Jansson, Sven-Bertil 2003: Inledning. *Erikskrönikan*. Stockholm. 7–23.
- Johannesson, Kurt 2010: Köldens poet. *Historia om de nordiska folken*, 1091–1102. Tilgjengelig på <https://litteraturbanken.se/>
- Johnsen, Oscar Albert 1923: *Finmarkens politiske historie aktmæssig fremstillet*. Kristiania.
- Julku, Kyösti 1986: *Kvenland – Kainuunmaa*. Oulu. [Studia historica septentrionalia. 11.]
- Julku, Kyösti 1987: *Suomen itärajan synty*. Rovaniemi. [Studia historica septentrionalia. 10.]
- Karikoski, Elin & Aud Kirsti Pedersen 1996: *Kvenane/dei finskætta i Noreg – språk, kultur og tilhøvet til nyinnvandrarar*. Tromsø.
- Keilhau, Balthazar Mathias 1831: *Reise i Öst-og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen, i Aarene 1827 og 1828*. Oslo.

- Kerkkonen, Gunvor 1945: *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden*. Helsingfors. [Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 301.]
- Kirkinen, Heikki 1963: *Karjala idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan*. Helsinki.
- Kirkinen, Heikki 1995: Karjalan historiaa juurista Uudenkaupungin rauhaan. – *Karjalan kansan historia*. Toim. Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Porvoo. 13–174.
- Koivulehto, Jorma 1995: Ala-Satakunnan Kainuu ja pohjoisen Kainuu. *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotis-syntymäpäiväksi*. Vammala. 71–104.
- Koivulehto, Jorma 1997: Were the Baltic Finns «clubmen»? On the etymology of some ancient ethnonyms. *You name it. Perspectives on onomastic research*. Ed. by Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat. Helsinki. 151–169. [Studia Fennica Linguistica 7.]
- Korhonen, Olavi 1982: *Samisk-finska båttermor och ortnamns-element och deras slaviska bakgrund. En studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria*. Umeå. [Skrifter utgivna av dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå – Serie A dialekter nr 3.]
- Koskela Vasaru, Mervi 2016: *Bjarmaland*. University of Oulu.
- Lang, Valter 2020: *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki.
- Larsen, Johannes 1996: *Norrøn saga. B. 1. Egil Skallagrimssons saga*. Oslo.
- Leem, Knud 1767: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, oplyst ved mange Kaabberstykker*. Kiøbenhavn.
- Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. II: K–O. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Amsterdam – Atlanta 1996.
- Lindkjølen, Hans 1995: *Nordkalotten. Oppdagelser – Ressurser – Misjon. Nordisk saga på 1700-tallet*. Vinterbro.
- Lipiec, Stanislaw 2017: Inspirations of Adam of Bremen. Comparative source criticism. London. 142–145. [Cer – Comparative European Research 2017.]
- Litteraturbanken*. <https://litteraturbanken.se/>

- Lysaker, Trygve 2009: Biskop Eiler Hagerup 1. *Norsk biografisk leksikon*. Tilgjengelig på https://nbl.snl.no/Eiler_Hagerup_-_1 (Lest 2020)
- Magerøy, Hallvard 2018: Snorre Sturlason. *Store norske leksikon*.
- Maliniemi, Helena 2009: *Kvenske elementer i den materielle hestekulturen i Varanger*. Tilgjengelig på <http://www.lyngshestlandet.no/images/Artikkel-Kvenskeelementeridenmateriellehestekulturenivaranger1.pdf>
- Minken, Anne & Jon Gunnar Arntzen 2019: Skogfinner. Tilgjengelig på <https://snl.no/skogfinner> (Lest 2020)
- Mortensen, Lars Boje 2003: Introduction. *Historia Norwegie*, Ed. by Inger Ekrem and Lars Boje Mortensen. Copenhagen. 8–48.
- Münster, Sebastian 1545: Septentrionales Regiones XVIII No. Tab. *Geographiae Claudii Ptolemaii Alexandrini*. Basel. Tilgjengelig på <https://www.doria.fi/handle/10024/123055>
- Münzer, Hieronymus 1493: Europa centralis et septentrionalis. *Liber Chronicarum*. Norimbergae. Tilgjengelig på <https://www.doria.fi/handle/10024/123053>
- Mägi, Marika 2018: *In Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age*. Leiden – Boston. [The Northern World, Vol. 84.]
- Nesheim, Asbjørn 1953: Noen nordiske ord- og kulturlån hos samene. *Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii, d IV aprilis A.D. MCMLIII editus*. Pars II. Oslo. 123–148.
- Nielsen, Jens Petter 1990: *Altas historie. Bind 1. De glemte århundredene 1520–1826*. Alta.
- Niemi, Einar 1977: *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*. Vadsø.
- Niemi, Einar 1990: Kven – et omdiskutert begrep. *Varanger årbok 1991*, Alta. 119–137.
- Niemi, Einar 2002: Forskning om kvenene. – *Kulturell identitet og regional utvikling*. Rapport nr. 8–2002. Red. av Thor Ola Engen. Høgskolen i Hedmark. 106–132.
- Niemi, Einar 2008: Hvem er kvenene? – *Kvenene – i går og i dag*. Ottar nr. 269.
- Niemi, Einar 2020: Kven. *Norsk historisk leksikon*. Tilgjengelig på <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Kven>. (Lest 2020)
- Nimiarkisto*. Kotimaisten kielten keskus. <https://nimiarkisto.fi/>

- Norges historie. Theodricus munk – Historien om de gamle norske kongene. Historien om danenes ferd til Jerusalem.* Oversatt av Astrid Salvesen. Oslo 1969.
- Norrøn Ordbok = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen: *Norrøn ordbok*. Oslo. [5. utg. av *Gamalnorsk ordbok* ved Marius Hægstad og Alf Torp. Kristiania 1909.]
- Olaus Magnus 1539: *Carta Marina*. Venezia. Tilgjengelig på https://no.wikipedia.org/wiki/Carta_Marina#/media/Fil:Carta_Marina.jpeg (Lest 2020)
- Olaus Magnus 1555: *Historia de gentibus Septentrionalibus*. Romae. *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Tilgjengelig på <http://kaino.kotus.fi/fo/?p=main>
- Ortnamnsregistret*. Institut för språk och folkminnen. Tilgjengelig på <http://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>
- Pálsson, Heimir 2000: *Nøkkel til islendingesagaene*. Oslo.
- Peckanen, Tuomo 2014: De finnis cornutis. *Norlit* 33. Tromsø. 223–232.
- Perabo, Lyonel D. 2016: *Here be Heathens – The Supernatural Image of Northern Fenno-Scandinavia in Pre-Modern Literature*. Reykjavík.
- Petersen, Niels Matthias 1837: *Oldnordiske sagaer*. 12: Geografisk register. Tilgjengelig på *Heimskringla*: https://heimskringla.no/wiki/Geografisk_register
- Porthan, Henrik Gabriel 1788: Muinaisesta kveenien heimosta. [«De antiqua gente Qvenorum I», Aboa 1788.] *Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset*, 237–247. Kääntänyt, esipuheen ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto. Helsinki. [Optrykk 1982.]
- Qvigstad, Just 1921: *Den kvænske indvandring til Nord-Norge*. Tromsø. [Tromsø Museums årshæfter 43 (1920). Nr. 1.]
- Qvigstad, Just 1927: *Lappiske eventyr og sagn 3. Lappiske eventyr og sagn fra Varanger*. Oslo.
- Qvigstad, Just 1928: *Lappiske eventyr og sagn 2. Lappiske eventyr og sagn fra Troms og Finnmark*. Oslo.
- Qvigstad, Just 1929: *Lappiske eventyr og sagn III. Lappiske eventyr og sagn fra Lyngen I*. Oslo.
- Rafn, C.C. 1852: *Antiquités Russes. D'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*. Éditées par la Société Royale des Antiquaires du Nord. Copenhagu.

- Rask, Rasmus 1815/1823: Ottars og Ulfstens korte Rejseberetninger. *Samlede til dels forhen utrykte afhandlinger*. 1. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/Ottars_og_Ulfstens_Rejseberetninger Riksarkivet. <https://riksarkivet.se/sok-i-arkiven>
- Røkke, Olav (oversetter) 1915: *Soga um Baard Snøfjellsaas*. Stjørdal.
- Sandal, Jon Julius (oversetter) 2016a: Norge blir funnet – Fundinn Noregr. Tilgjengelig på https://heimskringla.no/wiki/Norge_bli_r_funnet
- Sandal, Jon Julius (oversetter) 2016b: Hvordan Norge ble bebygd – Hversu Noregr byggdist. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/Hvordan_Norge_ble_bebygd
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. <https://www.saob.se/>
- Saxo 1898 = Saxo Grammaticus: *Danmarks krønike*. Oversat af Fredrik Winkel Horn. Kjøbenhavn– Kristiania. Tilgjengelig på http://www.heimskringla.no/wiki/Danmarks_kr%C3%B8nike
- Saxo 2015 = Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum – The History of the Danes*. Vol. I. Ed. by Karsten Friis-Jensen, translated by Peter Fisher. Oxford.
- Schalin, Johan 2008: Härdalar, namnet Karis och den första nedtecknade händelsen i Finlands historia. *Finsk Tidskrift* 2008:8. 415–429.
- Schlyter, D.C.J. 1844: *Samling af Sweriges Gamla Lagar. Sjette Bandet. Helsingelagen. Kristnu-Balken af Smålandslagen. Bjärk-öarätten*. Lund.
- Schnitler, Peter 1929: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. II. Ved J. Qvigstad og K.B. Wiklund. Oslo.
- Schnitler, Peter 1962: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. I. Ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo.
- Schnitler, Peter 1985: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. III. Ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. Oslo.
- Schøning, Gerhard 1751: *Forsøg Til de Nordiske Landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landets Ælde, samt andre saa vel Geographiske som Politiske Omstændigheder undersøges*. Kiøbenhavn.
- Sigurður Nordal 1944: *Flateyjarbók*. Reykjavik. Tilgjengelig på [https://heimskringla.no/wiki/Flateyjarb%C3%B3k_\(SN\)](https://heimskringla.no/wiki/Flateyjarb%C3%B3k_(SN))
- Simonsen, Povl 1957: *Ottar fra Hålogaland*. Ottar nr. 14.

- SNL = *Store Norske Leksikon*. Tilgjengelig på <https://snl.no/>.
- Spelman, John 1678: *Aelfredi Magni Anglorum Regis Invictissimi vita tribus libris comprehensa*. Oxonii.
- Spiridonov, A.M. 1992: Karelians in the North of Fennoscandia in the 11–13th Centuries – a View from the East. *Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6. 1991*. Toim. Kyösti Julku. Rovaniemi. 559–567.
- Storm, Gustav 1880: *Monumenta historica Norvegiæ – latinske Kildeskrifter til Norges Historie i Middelalderen*. Kristiania.
- Storm, Gustav 1888: *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania.
- Storaas, Kari 2007: *Finland er bak oss, Norge er vårt land. Konteksters betydning for etniske endringsprosesser i Sør-Varanger*. Doktorgradsavhandling. Universitet i Tromsø, Institutt for sosialantropologi.
- Snorre 1869 = Snorre Sturlusonar: Saga Ólafs hins helga Haraldssonar. *Heimskringla eða Sögur Noregs konunga*. II. Redigert av N. Linder og H. A. Haggson. Uppsala. Tilgjengelig på Heimskringla: https://heimskringla.no/wiki/Saga_%C3%93lafs_hins_helga
- Snorre 1870 = Snorre Sturlusonar: Ynglinga saga. *Heimskringla eða Sögur Noregs konunga*. Redigert av N. Linder og H.A. Haggson. Uppsala. Tilgjengelig på https://heimskringla.no/wiki/Ynglinga_saga
- Snorre 1900a: *Ynglinge-saga*. Oversatt av Gustav Storm. – *Kongesagaer*. Kristiania. Tilgjengelig på *Heimskringla*: <https://heimskringla.no/wiki/Ynglinge-saga>
- Snorre 1900b: *Kongesogur*. Umsett ved Stenar Schjøtt. Kristiania. Tilgjengelig på <https://heimskringla.no/wiki/Ynglinga-soga>
- Snorre 1930 = Snorri Sturluson: *Kongesagaer*. Oversatt av Alexander Bugge og Didrik Arup Seip. Oslo.
- Snorre 1964 = *Snorre Sturlasson. Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Oslo.
- Snorre 1995 = Snorre Sturluson, 1995: *Norges kongesagaer*. I. Språklig bearbeidet av Kjeld-Willy Hansen, John Larsen og Dyré Vaa. Oslo.
- Sundt 1850: *Beretning om Fante- eller Landstrykerfolket i Norge. Bidrag til Kundskab om de lavaste Samfundsforholde*. Christiania.
- Sundt, Eilert 1863a: *Dagbok på en reise til Nordland og Finnmark*. Eilert Sundts privatarkiv Ms.8° 2412. Nasjonalbiblioteket.

- Sundt, Eilert 1863b: Om Finnerne. *Folkevennen. Et Tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Tolvte Aargang*. Kristiania. 527–571.
- Svab, Anton & Clas Wallman 1796: *Charta öfver Wästerbottn och Svenske Lappmarcken*. Tilgjengelig på https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0002342_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=2167%2C3831%2C5537%2C3636
- Söderholm, Eira 1996: Sadat sotaisat tšuudit – Uusi selitys saamen čuđđi-sanalle. *Vieraan ymmärtäminen – Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista*. Toim. Sirkka-Liisa Hahmo & Osmo Nikkilä. Helsinki. 105–119.
- Söderholm, Eira 1997: Kveenit – suomalaisia siirtolaisia vai Norjan kansallinen vähemmistö. *Sukutieto* 2/1997, Helsinki. 6–8.
- Söderholm, Eira 2018: *Lantalaisia* Suomessa ja *suomalaisia* Lannassa – vai kuinka se entiseen aikaan menikään? Kirjalliset lähteet kertovat. *Kuinka mahottomasti nää tekkiit – Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*. Toim. Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen ja Jari Sivonen. Oulu. 471–526. [Studia humaniora ouluensia 16.]
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica – Studies on finno-ugrian Substrate in northern russian dialects*. Helsinki.
- Saarikivi, Janne 2019 [2007]: Päijänne. – *Suomalainen paikannimikirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Tapio Palvelut Oy / Karttakeskus. Tilgjengelig på http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk63b/SuomalainenPaikannimikirja_e-kirja_kuvaton.pdf
- Tarkiainen, Kari 2008: *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Stockholm.
- Thingsaker, Bjørn 2018. Finner. Tilgjengelig på <https://snl.no/finner>. (Lest 2020)
- Tretvik, Aud M. 2009: Jurist og Offiser Peter Schnitler. *Norsk biografisk leksikon*. Tilgjengelig på https://nbl.snl.no/Peter_Schnitler (Lest 22.2.2021)
- Vahtola, Jouko 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Rovaniemi. [Studia historica septentrionalia 3.]
- Vahtola, Jouko 1995: Keitä olivat kveenit, kainulaiset ja pirkkalaset? *Hii-denkivi. Suomalainen kulttuurilehti* 1/95. 22–27.

- Wallerström, Thomas 1995: *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*. 1. Stockholm. [Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1.]
- Westen, Thomas von 1934: *Topographia Ecclesiastica. Finmarckia 1717. Finmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter. Annet hefte. Topografika 1683–1717*, 78–118. Ved Martha Brock Utne Brendel og O. Solberg. Oslo. [Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk museum. I.]
- Wiklund, K.B. 1896: Om kvänerna och deras nationalitet. *Arkiv för nordisk filologi* 12. *Ny följd* 8. Lund. 103–116.
- Wikström, Sten 1982: *Norrbotten – En studie om gränser*. Luleå.
- Winkel Horn, Frederick 1876: Fortælling om Norne-Gest. *Nordiske Heltesagaer*. Kjøbenhavn. Tilgjengelig på http://heimskringla.no/wiki/Fort%C3%A6lling_om_Norne-Gest
- Zachrisson, Inger 1994: *Herdalir i Finnland – Finnlendinga i Herdala. Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge*. Stockholm. 337–346.
- Ziegler, Jacob 1532: *Octava tabula continet Cheronnesum Schondiam, Regna autem potissima Norduegiam, Sueciam, Gothiam, Findlandiam, Gentem Lapones*. Strassburg. Tilgjengelig på <https://www.doria.fi/handle/10024/33538>
- Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania.

Mellomnavn i Norge og Danmark, oppfølging av artikkel i *NN* 35 (2018)

Av Ivar Utne

*The article «Mellemlavnet i Danmark og Norge» ('The middle name in Denmark and Norway') by Lars-Jakob Harding Kællerød in *Namn og Nemne* vol. 35 contains incorrect information about middle names in the Norwegian Acts of Personal Names. Kællerød writes that middle names were not regulated in the Act of Personal Names of 1923, that they were first regulated in the 1964 Act, and that middle names are personal in the 2002 Act, meaning that middle names cannot be transferred from former generations in the family or be transferred to children and spouses. The Norwegian rules are in many ways the opposite of what Kællerød writes. The Act of Personal Names of 1923 had strict regulations for the use of middle names, and the usage was liberalized by the 1964 Act. By the 2002 Act, middle names can be transferred quite freely within the family. In the 2002 Act, only primary patronymics and metronymics are personal according to the main rules and cannot be transferred to other persons. The present article lays out the rules for middle names in Norway in the 20th and 21th century, with brief outlooks on the rules for middle names in Denmark, and reviews Kællerød's account in this context.*

1 Innledning

I denne artikkelen blir regler for mellomnavn, eller navn som tilsvarer mellomnavn, i Norge og Danmark under navnelovene på 1900- og 2000-tallet gjennomgått. Regler i de to landa og regler i samme land på ulike tider blir sammenlikna. Hovedvekt er på norske regler. Artikkelen er en oppfølging og korrigerering til Lars-Jakob Harding Kællerød artikkel om samme tema i *Namn og Nemne* nr. 35, «Mellemlavnet i Danmark og Norge»

(Kællerød 2018b). I Kællerøds (2018b) artikkel er det blant annet en større omtale av og sammenligning av mellomnavnreglene for Danmark og Norge i tidligere og nåværende lover. Dessuten omfatter Kællerøds artikkel navnestudier fra samme land der mellomnavn er del av undersøkelsene. Alt dette bygger på hans ph.d.-avhandling om etternavntypologiske (etternavnstype) mellomnavn i Danmark på 1800-tallet (Kællerød 2018a).

Kællerøds omtale og konklusjoner om den norske navnelovgivninga i begge tekstene er uriktig på to sentrale punkt. (1) Kællerød skriver at det mangla regulering av mellomnavn i Norge fra 1923 til 1964/65, og (2) at mellomnavn i den norske loven fra 2002 er personlige og ikke kan bli overført til andre i familien. I motsetning til det som Kællerød skriver, var det (1) en svært streng regulering av mellomnavn i Norge fra 1923 til 1964/65, og (2) i loven fra 2002 har overføring av mellomnavn fra familiemedlemmer blitt gjort mulig i stort omfang. Hos Kællerød kommer hans funn fram som de mest sentrale momenta i det engelske sammen- draget (s. 99) og i delen «Afsluttende bemerkninger» (s. 111). Det er des- suten sentralt i den halvdelen av Kællerøds artikkel som omfatter sam- menlikninga av de danske og norske navnelovene (s. 104–107).

Før Kællerøds artikkel blir mer omtalt, kommer nedenfor ei lengre gjennomgåing av norske og danske bruksmåter og regler for mellomnavn på 1900- og 2000-tallet med mest vekt på de norske reglene. Reglene for mellomnavn, og navn med tilsvarende funksjon, i Norge og Danmark er ganske kompliserte både i fortid og nåtid. De har omfatta ulike navnetyper og har skifta mye over tid. Alle typer navnebruk som tilsvarer mellom- navn, fram til 1964/65 i Norge og 1961 i Danmark, er klassifisert som en type fornavn plassert sist blant fornavn, før familiens felles etternavn. Det har vært en «sekkepost» for å ta vare på både ulike tradisjoner, ønsker og markering av slektstilknytning. For å kunne gjøre hovedtrekk lettere syn- lige i denne artikkelen, er mange nyanser i navnelovene og i eldre navne- bruk utelatt, men det er vist til ytterligere informasjon i teksta. Etter pla- nen skal det komme ut en kommentarutgave til den norske navneloven, med meg som medforfatter. Der vil flere nyanser gå fram.

I denne artikkelen blir termen mellomnavn brukt om navn av etter- navnstype som er plassert mellom alle navn av fornavnstype og en persons etternavn, som vil si enkelt etternavn eller dobbelt etternavn med binde- strek, siden 1961 i Danmark og siden 1965 i Norge. For tida før termen mellomnavn blei innført som offisiell kategori fra de nevnte åra, bruker

jeg her uttrykksmåten navn i mellomposisjon. Dels blir slike navn i Norge omtalt som «en slags mellempnavn» (Lundh 1923: 13), men ikke brukt i loven.

I dåpsprotokoller og andre dokumenter fra 1700-tallet og fram til rundt 1923, blei navn i mellomposisjon av etternavntype plassert sist i fornavnsfelt. Loven fra 1923 kan mest rimelig tolkes slik at det skulle være på samme måten i offisielle register (Lundh 1923: 81–84, om § 17, pkt. 2). Tabell 1 viser noen vanlige kombinasjoner, der *Meyer* vil være sist blant fornavn inntil mellomnavn blei egen kategori.

Tabell 1. Eksempler på fornavn, navn i mellomposisjon / mellomnavn, og etternavn.

	Egentlige fornavn	Mellomnavn, mellomposisjon	Etternavn
ett fornavn	Hans		Schmidt
flere fornavn	Hans Fredrik		Schmidt
ett eller flere navn av etternavntype, som ikke var personens etternavn, mellom fornavn og etternavn	Hans	Meyer	Schmidt
etternavn, som også kunne være dobbelt etternavn med bindestrek (det har også funnes noen få doble etternavn uten bindestrek)	Hans		Meyer-Schmidt

Føring av opphavlige etternavn sist blant fornavn førte til uklarheter med navn som var i bruk både som egentlige fornavn og som etternavn, f.eks. *Bernt, Magnus, Frank, Helle, Åse og Bjørn* (Utne 2012/2013: 115–116). Dette blei først rydda opp i folkeregisteret fra 1990-åra, med grunnlag i 1964-loven (personlig kommunikasjon med saksbehandlere som gjorde dette).

Mellomnavn, eller navn i mellomposisjon, omfatter mer detaljert:

- navn som hadde vært etternavn i familien (Hans *Meyer* Schmidt)
- eget etternavn før giftemål, først for kvinner, senere for menn og for samboere
- patronym og metronym, gradvis innført i Norge, og 2006 i Danmark (Anne *Hansdatter* Lund).
- en spesiell dansk bruk av fornavn fra samme og motsatt kjønn som mellomnavn («mellempnavn») (Anne *Jørgen* Schmidt)
- nylaga mellomnavn, fra 2003 i Norge og fra 2006 i Danmark
- ektefelles og samboers mellom- eller etternavn fra 2003 i Norge og fra 2006 i Danmark

Tabell 2 viser hvordan ulike navnetyper har vært regulert med de norske navnelovene, og kan brukes for å holde oversikt i gjennomgåinga.

For noen av lovene blir det brukt vekslende årstall. Det gjelder de to norske lovene vedtatt i 1964 og 2002, satt i verk fra 1. januar i 1965 og 2003, og den danske loven vedtatt i 2005, satt i verk fra 1. april i 2006.

2 Norsk mellomnavnlovgivning fra 1923 og dansk på samme tid

2.1 Norge fram til 1923-loven

Etternavn fra tidligere generasjoner (oftest fra formødre) kom i bruk som et ekstra navn i mellomposisjon fra 1600/1700-tallet. Det kan være *Niels Meyer Schmidt* dersom *Meyer* var etternavn i et tidligere ledd. På samme tid kom også ekstra fornavn i bruk, slik at det da var nytt med både opphavlige fornavn og etternavn i denne posisjonen. Begge deler blei først brukt i høyere sosiale lag. Ut over 1800-tallet økte bruken av opphavlige etternavn i samme posisjon også i de brede folkelige lag, ofte lavt sosialt.

Folk i lavere sosiale lag hadde sjelden etternavn i egen slekt å kalle opp etter fordi etternavn felles for familier der var lite utbredt. De kalte oftest opp etter kjente personer utenfor egen slekt (lokalt, nasjonalt og internasjonalt), for eksempel *Angel*, *Sverdrup* og *Luther*. Fullt navn kunne være *Ole Sverdrup Jensen*. Særlig i lavere sosiale lag blei eksisterende etternavn fra andre familier også noe ført som første og dels eneste navn, som vil si bruk av opphavlige etternavn entydig i funksjon som fornavn, som *Stokflet Olsen*. (Eldre historie for navn som tilsvarer mellomnavn er gjennomgått i Utne 1999: 36–37, Utne 2001a, og i Utne 2002, særlig s. 12, 14 og 17. Kællerød (2018b) omtaler bruk av etternavn-typologiske navn i mellomnavnposisjon i Danmark på 1800-tallet på side 108–109.)

2.2 Norge fra 1923-loven til 1960-tallet

Rundt år 1900 var det misnøye i høyere sosiale lag med den frie folkelige bruken av andres etternavn blant navn for barn. Derfor fikk den norske loven fra 1. juli 1923 streng regulering mot bruk av navn som andre har som etternavn (da kalt «slektsnavn»), både som etternavn og som navn i mellomposisjon. (NoLP 1923, § 8, 9 og 10 (om etternavn) og § 17, nr. 2 (om fornavn); Lundh 1923: 45, 49–50 og 81–84; Ot.prp. nr. 12 (1922): 10–13 (etternavn) og 15 (fornavn)) Se tabell 2.

Fra 1923 blei det innført strenge begrensninger også for å føre etternavn fra egen familie videre i en mellomnavnposisjon, som formelt var siste posisjon blant fornavn (§ 17, nr. 2; Lundh 1923: 81–84).

Barn kunne nå bare føre mors etternavn videre i denne mellomposisjonen (NoLP 1922: § 17, nr.2). Andre etternavn i tidligere generasjoner eller navn av etternavnstype som foreldre eller tidligere ledd hadde hatt i mellomposisjon, kunne ikke føres videre. Fars etternavn skulle føres videre som etternavn til barn, og kunne da ikke komme i mellomposisjon. Barn til de tenkte Anton *Dahl* og Anna, født *Berg*, kunne få mors opphavlige etternavn i mellomposisjon, slik at det kunne bli enten *Lars Berg Dahl* eller *Lars Dahl*. Dersom far het Anton *Møller Dahl*, eller en av bestemødrene het Hanna *Holm* som ugift, kunne verken *Møller* eller *Holm* føres videre.

Under forberedelsen av 1923-loven blei etternavn fra besteforeldre og tidligere generasjoner, og navn av etternavnstype i mellomposisjon hos foreldre og tidligere ledd sett på som «uvedkommende slektsnavn» å føre videre i mellomposisjon (siste fornavn). Disse navna blei vurdert på samme måten som etternavn utenfor slekta (Ot.prp. nr. 12 (1922): 15). Denne forskjellen i opphav innenfor og utenfor slekta blei ikke diskutert i komiteen som hadde laga lovforslaget, men blei oppfatta som sjølsagt (Lt 1923: 46, spalte 1). I Lagtinget (del av Stortinget) blei det stilt forslag om å legge til at også bestemødrenes etternavn kunne gis i mellomposisjonen (siste fornavn), men det blei nedstemt (19 mot 15 stemmer; s.v.: 45–50, spalte 2).

Giftet kvinner kunne få beholde tidligere etternavn foran mannens etternavn, som de måtte ta over (NoLP 1922: § 4, første ledd [= avsnitt]). *Anna Berg* i forrige eksempel måtte ta mannens etternavn *Dahl*, men kunne i tillegg bruke *Berg* i mellomposisjon (sist blant fornavn). (Unntak fantes for kvinners etternavn, se referanser i Utne 2002.)

Primærpatronym (fars fornavn med bl.a. *sen-* og *datter-*ending) hadde vært i bruk både som etternavn og sist i mellomposisjonen før 1923, f.eks. det mulige *Lars Antonsen Dahl* i familien ovenfor. Primærpatronym kunne ikke bli brukt som etternavn (kalt «slektsnavn») for fødte fra 1923, men kunne fortsatt bli brukt i mellomposisjonen. (Overgangen til faste etternavn er omtalt i Lundh 1923: 11–13, Nerdrum 1971: 22–24, Utne 2021, del 5.)

Der var også mulig å få godkjent nylaga navn, som også kunne likne etternavn, og plassere dem i denne mellomposisjonen (Lundh 1923: 83

(note 5)). (Mer detaljert historisk oversikt over norske regler og praksis etter 1923 fins i referanser nevnt under pkt. 2.1.)

2.3 Danmark fram til 1960-tallet

I den danske navneloven fra 1904, og som gjaldt til 1961, var ikke bruken av navn mellom første fornavn og etternavn regulert (Kællerød 2018b: 103), slik det også hadde vært i Norge fram til 1923. I Danmark førte det blant annet til at mange navn av etternavntype blei gitt i mellomposisjonen uavhengig av bærerens familietilknytning til navna (s.st.), slik det også var i Norge fram til 1923.

Primærpatronym var formelt blitt avskaffa i Danmark fra 1828 (Kosgård Sørensen 1997: 94–95, 99–103, Søndergaard 2000: 30; PBN 2004: 54 og 137). Da skulle alle ha faste etternavn som blei ført videre i samme form til neste generasjon. Den danske navneloven fra 1904 tillot heller ikke primærpatronym i noen posisjon. Derimot blei foreldras fornavn, helst fars, uten ending brukt i mellomposisjoner. Det var ikke regulert av loven. Blant annet ville det si at jenter da fikk fars fornavn uten ending etter sitt fornavn, for eksempel Anne Peder Jensen, og noen gutter fikk mors fornavn (Lerche Nielsen 2007: 44).

3 Norsk fra 1964/65 og fram til 2002/03 og dansk på samme tid

3.1 Norge fra 1964/65 til 2002/2003

Det ganske strenge norske regelverket for mellomnavn fra 1923 blei mjuka opp med navneloven vedtatt i 1964, og satt i verk fra 1.1.1965. Endringene omfatta en unntaksbestemmelse som gjorde det mulig å få godkjent navn en hadde særlig tilknytning til i tidligere familie, og desuten regler for mer likestilling mellom kjønnene og (NoLP 1964: § 16 første og tredje ledd).

Hovedreglene for navn av etternavnstype i mellomposisjon blei stort sett videreført, men nå skilt ut som mellomnavn. Det omfatta mors etternavn, patronym og etternavn fra før ekteskap. Nylaga navn kunne ikke gis som mellomnavn fra 1965. Unntaksbestemmelsen om navn som en hadde særlig tilknytning til, blei mer åpen. Den fikk med nye, men begrensa, muligheter for å føre videre mellom- og etternavn fra familien som mellomnavn. (Nerdrum 1971: 100–101 (note 15)). De mest aktuelle unntaka for hva en kunne få som mellomnavn, var:

- Navn som hadde vært brukt i mellomposisjon (dvs. opphavlige etternavn i familien) i to siste generasjoner (NOU 2001:1, pkt. 3.4.2.5 (s. 36); Nerdrum 1971: 100 og Austbø 1986: 111). Det vil si at Anne Meyer Dahl kunne få *Meyer* som mellomnavn fordi både bestefar og far hadde *Meyer* i mellomposisjon, altså bestefar Anton Meyer Dahl og far Johan Meyer Dahl. Det var altså ikke nok at bare en av foreldra hadde navnet i mellomposisjon.
- Navn brukt i mellomposisjon (dvs. opphavlige etternavn i familien) i annenhver generasjon. Det kunne reparere på at navn i mellomposisjon hadde vært strengt regulert siden 1923 (sst.). Dette kravet ville f.eks. bli oppfylt dersom *Schmidt* var brukt i mellomposisjon for tippoldefar eller -mor og for en av besteforeldra i samme slektsgrein.
- Etternavn fra besteforeldre kunne bli ført videre som mellomnavn (Nerdrum 1971: 100). I praksis ville det si bestemødres etternavn som ugift, og morfars etternavn. Farfars etternavn blei normalt ført videre som etternavn.
- Etternavn i tidligere ekteskap blei godtatt som mellomnavn fra rundt 1990 når det hadde vært lenge brukt som etternavn i ekteskap og/eller for barn (NOU 2001:1, pkt. 3.4.2.4 (s. 36), 3.4.2.5 (s. 36); NoRskr 1991: 46).
- Foreldras mellomnavn (eller navn i mellomposisjon) og oldeforeldras etternavn som ugift kunne bli ført videre som mellomnavn fra 1999 (NOU 2001:1, s.st.).

Med disse endringene blei mange ønsker om å føre navnetradisjon i slekta videre oppfylt. De kompliserte mellomnavnreglene fra 1965 var i mange tilfeller en følge av vedtak gjort for enkeltsøknader særlig fra 1960- til 1990-åra (omtalt bl.a. hos Nerdrum 1971: 100–101; Austbø 1986: 111–114; NOU 2001:1, pkt. 3.4.2.5 (s. 36)). Det var altså ikke del av én eller flere overordna revisjoner.

De nevnte likestillingsreglene fra 1965 gjaldt både mellom- og etternavn, og dette hadde sammenheng med hverandre. Fram til 1965 skulle barn ha fars etternavn, og de kunne få mors etternavn i mellomposisjon, som omtalt tidligere. Siden menn ikke kunne få konas etternavn fram til 1965, hadde det heller ikke vært aktuelt at de tok eget etternavn som mellomnavn istedenfor som etternavn. Primærpatronym hadde bare kunnet bygge på fars fornavn. Med likestillingsbestemmelser i navneloven fra 1965 kom dette:

- Barn kunne få mors etternavn fra før ekteskap (som hun ev. fortsatt hadde som etternavn) som sitt etternavn, eller fars etternavn som tidligere. Som oppfølging på dette, kunne barn få fars etternavn som mellomnavn (noe en også tidligere kunne få med søknad etter en unntaksbestemmelse) (Nerdrum 1971: 96 (NoLP 1964: § 16 første ledd nr. 1; s. 98 (note 4)).
- Barn kunne fra 1965 få metronym som mellomnavn, som vil si mors fornavn med bl.a. *sen-* og *datter-*ending (s.v.: 96 (NoLP 1964: § 16 første ledd nr. 2; 98 (note 5))).
- Sjøl om menn kunne ta over sin kones etternavn fra 1965, kunne de ikke ta sitt tidligere etternavn som mellomnavn. Trolig var ikke tida moden for dette, uten at det ser ut til å gå fram av lovforarbeida og lovkommentarer. Fra ny lovendring i 1979, som gjaldt fra 1980, kunne også menn i slike tilfeller ta sitt tidligere etternavn som mellomnavn. (NoLP 1979, § 16, nr. 4; Austbø 1986: 107–108).

Med disse likestillingsreglene for mellomnavn kunne far *Martin Myr* og mor med oppvekstnavnet *Olga Vik* gi barna navn som

- *Gudrun Vik Myr*
- *Gudrun Myr Vik*
- *Gudrun Olgasdatter Vik* (eller *Myr*)
- *Gudrun Martinsdatter Vik* (eller *Myr*).

Dessuten kunne ektemannen (far) fra 1980 også endre til *Martin Myr Vik*.

Fra sent i 1990-åra blei det for mellomnavn også litt etter litt gjort noen tilpassinger til utenlandske navneskikker når søkerne hadde bakgrunn fra kulturer med slike skikker. Det omfatta fars fornavn som mellomnavn, parentonym-enderinger fra flere språk, og ett av etternavna fra spansk og portugisisk skikk (NOU 2001:1:42–43 (pkt. 3.8.3). (Reglene for etternavn og mellomnavn i tida 1965–2002 er gjennomgått i Utne 1999.)

Tabell 2. Hovedregler og unntaksregler for mellomnavn i Norge, 1923–2003. Noen unntak for adopsjon, tidligere ekteskap og for utenlandske navneskikker er utelatt. Endring i 1980 er opplyst i venstre kolonne.

Hente mellomnavn, tidl. navn i mellomposisjon, fra	1923	1964/65	1999	2002/03
eget etternavn før ekteskap (bare mors 1923 og til 1980)	√	√	√	√
fars/mors etternavn (fars før 1965, begge fra 1965)	√	√	√	√
fars/mors mellomnavn			√	√
bestefars/-mors etternavn (også før ekteskap)		√	√	√
bestefars/-mors mellomnavn				√
oldefars/-mors etternavn (også før ekteskap)			√	√
oldefars/-mors mellomnavn				√
tippoldeforeldres mellom- og etternavn				√
tradisjon i slekta, 1965: to generasjoner, 1991: også annenhver generasjon		√	√	√
ektefelles etternavn				√
ektefelles mellomnavn				√
samboers mellom- og etternavn (samtykke)				√
Primærpatronym (-sen, -sønn, -son, -datter, -dotter, og -søn før 1965, -sen før 2003, og utenlandske fra 2003)	√	√	√	√ (ikke -sen)
(primær)metronym (endinger som for primærpatronym)		√	√	√ (ikke -sen)
etternavn som er frie, nye eller gitt med samtykke				√
lage navn av etternavnstype	√			√

3.2 Danmark fra 1961 til 2005/2006

På dansk side blei det med ny navnelov fra 1961 for første gang innført begrensninger for navn i mellomposisjon. Den nye kategorien «mellomnavn» blei foreløpig en undertype av fornavn (DaLP 1961, § 5; § 8, stk. 1; og § 14, stk. 1). Denne danske loven var noe mer åpen for mellomnavn enn den norske 1964-loven. På dansk side kunne fra 1961 blant annet besteforeldres etternavn og foreldres mellomnavn bli ført videre som mellomnavn for barn (Kællerød, 2018b: 104, 105; DaLP 1961, § 14, stk. 1).

Med ny dansk navnelov i 1981 kunne mellomnavn, som da blei egen navnekategori, også bli henta fra oldeforeldres etternavn, og det kom også inn noen unntak (Kællerød, 2018b: 105; DaLP 1981: § 11 og § 8). Danske regelendringer i det forrige og dette avsnittet, kom stort sett noen år senere i Norge, slik det er omtalt for Norge i del 3.1.

Bruken av foreldras fornavn i mellomposisjon blei stoppa med den danske navneloven fra 1961 (DaLP 1961: § 14, stk. 2 («ulempe»)), og en slik regel blei beholdt med den nye loven fra 1981 (DaLP 1981: § 11). I

denne tida kunne fornavn til en forelder av samme kjønn legges inn som fornavn (f.eks. sist), men fornavn fra forelder med motsatt kjønn kunne ikke gis verken som fornavn eller mellomnavn. Fra 2002 blei det i Danmark uten endring i loven åpna for å føre en av foreldras fornavn i samme form videre som mellomnavn (PBN 2004: 174–175).

Sent på 1900-tallet blei primærpatronymer med noen begrensninger tillatt i Danmark som siste fornavn (ikke mellomnavn) for personer med dansk bakgrunn, f.eks. *Lærke Jensdatter Møller*. Åpning for patronym kom som en følge av at islandske statsborgere i Danmark kunne få slike navn som etternavn fra 1988 (PBN 2004: 54). I praksis gjaldt det i Danmark bare for kvinner. Patronym for menn ville få *sen-* og *søn-*ending. På grunn av formen kunne de ikke være fornavn, men måtte i så fall være mellom- eller etternavn. I begge posisjonene kom patronym i strid med beskytta (forbeholdte) navn, fordi det oftest var likt et beskytta navn med *sen-*ending og fordi navn med *søn-*ending ville bli for likt et beskytta etternavn.

4 Norsk mellomnavnlovgivning fra 2002/2003 og dansk lovgivning på samme tid

4.1 Norge fra 2002/2003

Med den norske navneloven fra 2002, satt i verk fra 2003, blei mellomnavn sidestilt med etternavn når det gjaldt rett til navn fra egen slekt og navn ellers.

Loven spesifiserer hvilke navn som kan tas som etternavn, og sier derest at disse kan tas også som mellomnavn (NoLP 2002 § 3, 4 og 9). Dette omfatter etternavn utenfor familien, etternavn og mellomnavn i familien, patro- og metronym, utenlandske skikker og navn en har sterk tilknytning til. Fornavn kan en ikke få som mellomnavn i Norge. Noen sentrale moment er omtalt nedenfor.

Etternavn utenfor familien blir i loven delt opp i frie, beskytta og nye (dvs. nylaga eller ikke brukt i Norge nå). Slike navn kan en uten videre få som mellomnavn når de er frie etternavn (dvs. ikke beskytta), som vil si flere enn 200 etternavnsbærere (NoLP 2002, § 3; § 9). Dersom en ønsker å få mellomnavn som er beskytta etternavn (200 eller færre bærere), trengs samtykke fra alle etternavnsbærerne (NoLP 2002, § 3). Mellomnavn er ikke beskytta med slike tall-begrensninger, men de samme navna

kan være beskytta som etternavn, slik at det kan hindre bruk både som etter- og mellomnavn. Dessuten kan en lage nye navn eller bruke etternavn som har gått ut av bruk (NoLP 2002, § 3; § 9).

Fra egen familie kan en føre videre etternavn og mellomnavn en har bestemte og vide familierelasjoner til, som vil si bruk tilbake til tippoldeforeldre, og fra ektefeller og samboere. Alle disse navna kan en få som etternavn, og dermed også som mellomnavn. Vi kan tenke oss *Anna Vik Jensen* (eller *Anna Jensen Vik*). Hennes etterkommere, ektefelle og samboer kan ta både *Vik* og *Jensen* som enten etternavn eller mellomnavn.

Primærpatronym og -metronym, samla kalt parentonym fra og med denne loven, kan tas som etternavn og mellomnavn, mot tidligere bare som mellomnavn. De kan normalt ikke overføres til andre (NoLP 2002, § 4 1. ledd nr. 3; Ot.prp. nr. 31 (2001–2002). pkt. 5.5 (s. 22); NOU 2001:1, pkt. 8.5 (s. 103). For Anna Vik Jensen, som er gift med Martin Hansen, kan barna blant annet få navna *Emma Annasdatter Jensen*, *Emma Jensen Annasdatter*, eller bare *Emma Annasdatter*. Det vil si parentonymet som mellom- eller etternavn.

For parentonym blei det ikke lenger mulig med *sen*-ending, og denne endinga blei reservert for etternavn som ikke bygde på foreldras fornavn (sekundærpatronym), for å kunne skille bedre mellom parentonym og navn brukt over flere generasjoner. For parentonym blei det mulig å bruke de norske endingene *-sønn*, *-son*, *-datter* og *-dotter*. Det blei også inkludert utenlandske endinger med tilsvarende funksjon uavhengig av navnets tradisjon. Her er også den eldre norske endinga *-søn*, som kan brukes på dansk, med. (Rundskriv G-20/2002, særlig pkt. 3.5.3 (s. 34–35), men også 2.3.6.1 (særlig s. 18), 3.5.4 (s. 35), 3.6.4 (s. 42), 5.2.2.2 (s. 51) og 5.2.3 (s. 52); Utne 2012/2013: 96–102.) Eksempler er *Ida Maritsdatter* og *Ida Maritovna*.

Parentonym, både som mellom- og etternavn, knytter forbindelsen til egne foreldres fornavn. På den måten er de personlige. Da er de etter tradisjonen i Norge og mange andre land normalt ikke ment for å bli ført videre til andre som mellom- eller etternavn. Men det kan være unntak i den norske loven. Det vil være lettest å føre videre navn med *sønn*- og *son*-endinger uendra til nye generasjoner, siden de likner mest på øvrige faste etternavn og blir oppfatta å passe best for nye generasjoner og for begge kjønn (Ot.prp. nr. 31 (2001–2002), pkt. 5.5 (s. 22–23). Foreløpig er det ikke åpning for å føre navn med *datter*-ending til nye generasjoner,

men det vil mest sannsynlig etter hvert komme på grunn av likestilling (Utne 2020).

For parentonym er det altså etter gjeldende norske navnelov (siden 2003) ikke åpna for at primær-parentonym (etter egne foreldres fornavn) normalt kan bli sekundærpatronym i senere generasjoner. Med den norske navneloven fra 1923 var dette derimot mulig. Med 1923-loven skulle primærpatronym med mannlige endinger føres videre til nye generasjoner som sekundærpatronym for å få innført faste etternavn i folket. Det var med loven i 2002/2003 fokus på å innføre primære parentonym som mulige etternavn på linje med slik bruk i andre land, bl.a. islandsk og skikker med fornavn uten endinger i flere innvandrer kulturer. Det gjorde det også mulig å gjenopprette den gamle norske primærpatronym skikken. Uten at det er uttrykt i forarbeider, var det ikke noe formål denne gangen å etablere faste etternavn på denne måten.

Utenlandske navneskikker med flere slags navn mellom fornavn og etternavn er også innpassa i loven blant annet som mellomnavn. Det gjelder særlig foreldres fornavn uten tillegg og parentonym-former (Utne 2012/2015: 86, 88–90). Fars fornavn etter muslimsk skikk kan være mellomnavn, som for Fatima *Ibrahim* Hussain, der Ibrahim er far. Etter russisk skikk kan vi få parentonym som mellomnavn, som for Olga *Ivanovna* Pavlova når far heter *Ivan*. Det er også muligheter og begrensninger for navn som kan overføres mellom ektefeller i utenlandske skikker (NoLP 2002, § 4 første ledd nr. 5).

Andre navn en har sterk tilknytning til, kan en få, men etter strenge regler (NoLP 2002: § 4 første ledd nr. 9 og § 9; G-20/2002, pkt. 3.5.8 (s. 37–40) og pkt. 3.9 (s. 46–47); Utne 2012/2013: 94–96).

Bruk av fornavn fra foreldre med motsatt kjønn som fornavn eller mellomnavn, som var eldre dansk praksis, og som senere blei innført i dansk lov, har ikke vært tillatt som generell regel i Norge før eller senere. Det er unntak for navn fra kulturer med slik skikk dels fra 1999 og utvida fra 2003. I Norge fins eldre uoffisiell bruk med foreldres fornavn uten ending, særlig før fornavnet, som *Lars-Brita*, der Lars var far til Brita (Utne 2001b: 15–17, Nedreid 1998: 199–201). På samisk er det fortsatt tradisjon for en av foreldras fornavn i genitiv (eieform) først. Det kan være *Ándde Ánde*, der både far og sønn heter *Ánde*. Et krav fra Sametinget om å få dette inn i navneloven, blei avvist (Ot.prp. nr. 31 (2001–2002), pkt. 8.3.2, særlig s. 37).

(Mellomnavnregler i dagens norske navnelov er omtalt i Utne 2012/2013: 115–117. Regler for bruk av parentonym er omtalt i s.v.: 96–102 og i Utne 2020. Mellomnavnbruk i Norge på 1900- og 2000-tallet, med vekt på 2000-tallet, er kort omtalt i Utne 2015.)

4.2 Danmark fra 2005/2006

De norske reglene i punkt 4.1 blei i hovedsak innpassa i den danske loven, som gjaldt fra 2006. Noen sentrale forskjeller går fram nedenfor.

En klar ulikhet mellom dansk og norsk lov var beskyttelse av etternavn. Innføring av ordninga med frie og beskytta etternavn, som i Norge hadde blitt innført med en dom i 1894 og videreført i lovene etter det, blei første gang innført i Danmark med 2005-loven (Utne 2003/2004, særlig s. 118–124; DaLP 2005: § 2 og 2, NoLP 2002 § 3). I Danmark blei grensa satt til 2000, mens den blei satt til 201 (mer enn 200) i Norge fra 2003. Muligheten for samtykke fra dem som har beskytta etternavn, gjelder nå i begge landa.

På dansk side skal det være samtykke for å hente etter- og mellomnavn fra ektefelle. I Norge gjelder samtykke bare for samboere, mens norske ektefeller ikke trenger samtykke (DaLP 2005: § 5), NoLP 2002: § første ledd, nr. 4 og § 4 andre ledd).

Å få fornavn fra foreldre som mellomnavn både fra samme og motsatt kjønn, etter tidligere tradisjon, blei gjeninnført uten lovendring fra 2002, som nevnt i pkt. 3.2. Med 2006-loven gjaldt det alle fornavn uten hensyn til foreldre. Fornavn tatt som mellomnavn på denne måten, kan med 2006-loven ikke føres videre som etternavn for bærerene, og heller ikke som mellom- eller etternavn for ektefelle eller etterkommere (DaLP 2005: § 4, stk. 3; § 11 stk. 1, nr. 4; Estrup og Aarø-Hansen 2006: 144–145, 75, 64–65).

I Danmark vil bruk av fornavn som mellomnavn også gjøre det mulig å føre «middle name» bl.a. fra USA direkte over til mellomnavn, uten at det ser ut til å være kommentert i danske forarbeider og kommentarer. Dette omfatter i USA både ekstra fornavn og navn av etternavnstype.

Overføring av primære parentonym (laga av fornavn fra far eller mor), kalt patronym i den danske loven, til andre er ikke tillatt etter danske regler. Disse danske reglene er strengere enn norsk foreskrevet praksis for neste generasjon omtalt under pkt. 4.1 (DaLP 2005: § 7, stk. 1, nr. 1; og stk. 2; Estrup og Aarø-Hansen 2006: 107–108, 111–112). På dansk side

kan bare de danske endingene *-søn* og *-datter* gis, og utenlandske endinger kan gis til fornavn med tradisjon for parentonymbruk i bestemte kulturer (DaLP 2005: § 7). Endinga *-sen* kan ikke gis, på samme måten som i Norge (DaLP 2005, § 7, stk. 1 og 2; Estrup og Aarø-Hansen 2006: 108–109; PBN 2004: 138).

5 Kællerøds framstilling om lovendringene i 1960-åra

Som Kællerød skriver (2018b: 104), hadde den norske navneloven fra 1923 en regel om rettsbeskyttelse av etternavn («slægtsnavn») (pkt. 4.2 ovenfor). Det er ikke riktig når han skriver videre at beskytta etternavn blei plassert i mellomposisjonen for å omgå loven, slik:

At denne lov er blevet omgået ved at navngive med beskyttede navne på pladser før efternavnet i navnerækken, kommer til udtryk i *Utkast til lov om personnavn* (UtLP 1960), der ligger til grund for den norske navnelov af 1964. Af udkastet fremgår det, at der »[i] ikke liten utstrekning foregikk (...) et misbruk, idet barn kunne bli døpt med velkjente mellomnavn som barnet ingen tilknytning hadde til, og i neste generasjon kunne dette navn bli tatt i bruk som slektsnavn» (UtLP 1960: 19).

Avsnittet der Kællerøds sitat ovenfor er henta fra, er en omtale skrevet i 1960, da 1923-loven fortsatt gjaldt. Sitatet gjelder tilstanden før 1923-loven, og som 1923-loven var en reaksjon mot (omtalt i pkt. 2.2 ovenfor). Denne sammenheng kan vi se med et lengre klipp fra utredninga som førte fram til 1964-loven i Norge, samme avsnitt som Kællerød har brukt. Det som Kællerød har sitert, er kursivert:

Andre tilfelle av mellomnavn enn de någjeldende kjenner ikke navneloven. Loven betegner her en reaksjon mot eldre skikk, hvoretter et barn kunne utstyres med en lang rekke navn, som etter art og opprinnelse var slektsnavn, men som regelmessig ikke ble anvendt i det daglige. *I ikke liten utstrekning foregikk det et misbruk, idet barn kunne bli døpt med velkjente mellomnavn som barnet ingen tilknytning hadde til, og i neste generasjon kunne dette navn bli tatt i bruk som slektsnavn.* At det var grunn til å reagere mot den tidligere praksis, er utvalget enig i, men det har likevel kommet til at navneloven er gått for langt i å forby mellomnavn, og utvalget har derfor foreslått en del endringer. (s.st.)

Det omtalte «misbruk» av mellomnavn, eller navn i mellomposisjon, gjaldt altså bare fram til 1923. I motsetning til det Kællerød har kommet til, var reglene for navn i mellomposisjon og praksis i Norge strengere enn i Danmark mellom 1923 og 1964/65. Det er omtalt i del 2 ovenfor. De norske lovendringene fra 1965 innebar ikke ei innstramming i forhold til tida like før. Det var derimot ei liberalisering, slik vi ser det også blei nevnt i slutten av det siste sitatet ovenfor, og omtalt i del 3.1.

6 Kællerøds framstilling om lovendringene tidlig på 2000-tallet

Kællerød skriver (s. 105) at etternavn brukt for flere enn 200 personer og etternavn fra familien kan tas som mellomnavn ifølge den norske navneloven fra 2002:

Om mellelnavnet lyder det meget kortfattet, at »[n]avn som kan tas som etternavn, kan tas som mellomnavn« (NoLP 2002: § 9), hvilket i praksis vil sige, at udover efternavne man har en familiemæssig relation til, kan alle efternavne, der bæres af mere end 200 personer, tages som mellelnavn (NoLP 2002: § 3; jf. § 4). Navnet behøver dermed ikke længere at være relateret til familien, men det skal altså være efternavnetypologisk.

I hans framstilling ovenfor blir mellomnavn fra familien ikke inkludert blant dem som kan tas som etternavn, og dermed heller ikke som mellomnavn. Dette utdyper han videre (s. 105–106):

I Norge er mellelnavnet personligt, og det kan som udgangspunkt ikke overføres til hverken ægtefæller eller børn, og derved adskiller mellelnavnet sig fra et *dobbelt etternavn*, der kan nedarves.

I det engelske sammendraget (s. 99) går det dessuten fram at mellomnavn ikke kan overføres til etternavn for samme person i Norge: «Furthermore, in Denmark a middle name can be adopted as the individual's official surname and that is not possible in Norway.»

I motsetning til det Kællerød har kommet til, kan mellomnavn (og tilsvarende) fra tippoldeforeldre og senere, og fra ektefeller og samboere overføres både som mellom- og etternavn. Det gjelder også overføring til eget etternavn. Bare parentonym er det begrensninger for, og de er personlige. Dette er forklart i del 4.1 ovenfor.

Kællerød tar også opp at det er forskjell for videreføring av doble etternavn (med bindestrek) og kombinasjonen mellom- og etternavn (uten bindestrek). Som omtalt i del 4.1 kan mellomnavn ifølge den norske navneloven overføres på samme måten som etternavn. Det vil si at det er likt for kombinasjonen mellom- og etternavn og for doble etternavn med bindestrek. Fra det tenkte tilfellet *Anna Vik Jensen* kan ektemannen få hete blant annet *Martin Vik Jensen* og *Martin Vik-Jensen*, og barn kan også få begge deler (eller *Jensen* og *Vik* i motsatt rekkefølge) (se ellers pkt. 4.1). Det samme som ovenfor gjelder for senere generasjoner (avgrensa ned til tippoldebarn). Dersom navnet er *Anna Vik-Jensen* med bindestrek, vil det være på samme måten, altså kan også det føres videre som dobbelt etternavn eller som mellom- og etternavn. Dessuten kan bare ett av navna av etternavnstype bli overført for alle tilfella ovenfor.

7 Oppsummering og konklusjon

I de norske navnelovene blei bruken av navn som tilsvarer mellomnavn stramma sterkt inn fra 1923, noe åpna med 1964-loven, og enda mer åpen med 2002-loven. De danske reglene blei stramma inn første gang med lov fra 1961. De danske reguleringene var litt mer liberale enn de norske helt fram til den norske 2002-loven. De norske mellomnavnreglene i 2002-loven blei i hovedsak ført videre i den danske 2005-loven.

De to viktige konklusjonene som Kællerød (2018b) kommer fram til om mellomnavn i tidligere og nåværende norske navnelover og praktisering, er motsatt av lovens innhold, slik det går fram i del 5 og 6. Kællerød konkluderte blant annet med at mellomnavn, dvs. navn i mellomposisjon, var uregulert i Norge fram til 1965 og strammet inn etter det. Ifølge den norske loven var slike navn strengt regulert i tida 1923–1964 og gjort mindre streng fra 1965. Kællerød konkluderte også med at mellomnavn med den norske 2002-loven var personlige, og at de ikke kunne føres videre i familien. Ifølge loven blei overføring i familien derimot sterkt utvida, både til mellom- og etternavn.

Som nevnt i innledninga, kommer disse misforståelsene om norske mellomnavnregler fram som de mest sentrale momenta i Kællerøds omtale av de danske og norske navnelovene. Manglene som er tatt opp her, fins også i hans ph.d.-avhandling, under omtalen av mellomnavn i den norske navneloven (Kællerød 2018a: 32, pkt. 2.2.2). Kællerøds artikkel

har sin styrke i omtale av danske regler og sin omfattende framstilling om dansk historisk bruk, bygd på hans avhandling.

Litteratur

- Austbø, Anne Hillestad 1986: *Navneloven med kommentarer*. Lov 29. mai 1964 nr. 1 om personnavn. Oslo.
- DaLP 1961 = dansk lov om personnavn 1961 = Lov nr. 140 af 17. maj 1961 om personnavne (fins bl.a. i Richard Hornby: *Danske personnavne*, 1978: 211–213), og <http://www.salldata.dk/love/love/1961-05-17.pdf>
- DaLP 1981 = dansk lov om personnavn 1981. Liv nr. 193 af 29. april 1981. Nettadresse: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1981/193>
- DaLP 2005 = dansk lov om personnavn 2005 = Navnelov. Lov nr. 524 af 24. juni 2005. Nettadresse: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=31494> (Lest 3.4.2021).
- Estrup, Henrik og Nikolaj Aarø-Hansen 2006: *Navneloven med kommentarer*. København.
- Kousgård Sørensen 1997: *Patronymer i Danmark. 2. Nyere tid*. København.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding 2018a: *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen*. Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet. Ph.d.-avhandling. København.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding 2018b: Mellemlnavnet i Danmark og Norge. *NV* 35: 99–114.
- Lt 1923 = Forhandlinger i Lagtinget. 1923 Efterm. 30. januar – Lov om personnavn. Sak nr. 7: Odelstingets beslutning til lov om personnavn (besl. O. nr. 9). 38–51. Oslo.
- Lerche Nielsen, Michael 2007: *Hvad skal barnet hedde?* 16. udg. [København.]
- Lundh, Henrik 1923: *Navneloven av 9 februar 1923. Med innledning og kommentar*. Kristiania. (Kan leses på nb.no).
- Nedrelid, Gudlaug 1998: Å «kallast» noko og «skriva seg for» eitkvart anna. Om uoffisiell namnebruk i Jostedal, indre Sogn. Gunnstein Akselberg og Jarle Bondevik (red.): *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes 27. desember 1998*. 196–203. Bergen.

- Nerdrum, Gunnar 1971: *Navneloven. Lov om personnamn av 29. mai 1964 nr. 1 med kommentarer*. Oslo.
- NoLP 1923 = Lov av 9. februar 1923 om personnavn. Oslo. I: Lundh 1923.
- NoLP 1964 = Lov 29. mai 1964 nr. 1 om personnavn. Oslo.
- NoLP 1979 = Lov 8. juni 1979 nr. 39 om personnavn. Oslo.
- NoLP 2002 = Lov om personnavn. Lov-2002-06-07-19. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Nettadresse: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2002-06-07-19> (lest 3.4.2021).
- NOU 2001 = *Norges offentlige utredninger 2001:1 Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling*. Utredning fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet ved brev 22. april 1999. Avgitt 20. desember 2000. Oslo: Justis- og politidepartement. Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Nettadresse: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2001-1/id376445/> (lest 3.4.2021).
- NoRskr 1991 = Det kongelige justis- og politidepartement. 1991. *Rundskriv G-150/91. Lov om personnavn*. Oslo.
- Ot.prp. nr. 12 (1922) = *Odelstingsproposisjon nr. 12 (1922) Om utferdiggelse av en lov om personnavn*. Justis- og Politidepartementets innstilling av 10 februar 1922 som er bifalt ved kongelig resolusjon av samme dag. Oslo.
- Ot.prp. nr. 31 (2001-2002) = *Odelstingsproposisjon nr. 31 (2001-2002) Om lov om personnavn (navneloven)*. Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 14. desember 2001, godkjent i statsråd samme dag. (Regjeringen Bondevik II). Oslo.
- PBN 2004 = *Personnavne. Betænkning afgivet af Navnelovsudvalget*. Betænkning nr. 1446. 2004. København. Nettadresse: https://www.foxylex.dk/media/betaenkninger/Personnavne_betaenkning_afgivet_a_f_Navelovsudvalget.pdf (lest 3.4.2021).
- Søndergaard, Georg 2000: *Danske for- og efternavne*. Betydning, oprindelse, udbredelse. København. [Uten sted og år. Trolig København 2000.]
- UtLP 1960 = Karsten Gaarder, Gustav Sverdrup-Thygeson, Gerd Nielsen & Lars Ramndal (utvalg) 1960. *Utkast til lov om personnavn. Innstilling fra utvalget til revisjon av navnelovgivningen*. Utvalget nedsatt ved Kronprinsregentens resolusjon av 29. juni 1956. [Oslo]

- Utne, Ivar 1999: Praktisering av personnamnlova. Slektsnamn og mellomnamn. *NN* 16: 31–40.
- Utne, Ivar 2001a: Fornamn som er like etternamn. *NN* 18: 79–98.
- Utne, Ivar 2001b: Utviklinga av slektsnavn i Norge, med særlig vekt på sen-navn. *Genealogen*, nr. 2, 2001: 13–26. Oslo. Kopi på nettadressa: http://folk.uib.no/hnoiu/navn/publ/pdf/Genealogen2001_slektsnavn_300sh.pdf (lest 7.9.2021)
- Utne, Ivar 2002: Gifte kvinners etternavn, slektsnavn og mellomnavn. *Genealogen* nr. 2, 2002: 5–19. Oslo. Kopi på nettadressa https://folk.uib.no/hnoiu/navn/publ/pdf/Genealogen2002_gifte_kvinner_300sh.pdf (lest 3.4.2021)
- Utne, Ivar 2003/2004: Etternavn danna av navn på gårdsbruk – sett i et navnebeskyttelsesperspektiv. *NN* 20/21: 95–128. Nettadresse: http://norsknamnelag.no/Tidsskrift/Namn%20og%20nemne/NN%2020_21.pdf
- Utne, Ivar 2011: *Hva er et navn? Tradisjoner, navnemoter, valg av fornavn og etternavn*. Oslo.
- Utne, Ivar 2012/2013: Ti år med den norske navneloven. *SAS* 30 (2012): 71–121. (Publisert 2013.) Nettadresse: https://folk.uib.no/hnoiu/navn/publ/pdf/Navnelov_10_ar_2013_SAS_30_Utne.pdf (lest 3.4.2021).
- Utne, Ivar 2012/2015: Converting Non-Norwegian Name Cultures into the Norwegian National Census Register. *Onoma* 47: 81–100. (Publisert 2015.)
- Utne, Ivar 2015: Mellomnamn – for offentlig bruk? *Språknytt* nr. 2, 2015: 31–33. Oslo. Nettadresse: <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/spraknytt-2015/spraknytt-22015/mellomnamn—for-offentleg-bruk/> (lest 3.4.2021).
- Utne, Ivar 2020: Same namn for jenter og gutar? *Replikk*, nr. 48: 30–32. Bergen. Også publisert elektronisk i *Norpublica* 19. mai 2020. Nettadresse: <https://norpublica.org/2020/05/19/same-namn-for-jenter-og-gutar/>
- Utne, Ivar 2021: *Oversikt over norsk etternavnhistorie*. (Manus under jevnlig omarbeiding siden 2015, slik at sidetall endrer seg, men stort sett ikke del-nummer.)

Bokmelding

Eivind Weyhe: *Fjallanøvn í Føroyum*. (Fróðskapur / Faroe University Press). Tórshavn 2020, ISBN: 978-99918-65-93-5, 190 s. (ill.).

Presentasjon av boka

Boka handler som tittelen sier, om fjellnavn på Færøyene. Forfatteren *Eivind Weyhe* er mag. art. i nordisk filologi og pensjonert lektor ved Det færøyske akademiet, *Fróðskaparsetur Føroya*, noe som borger for solid faglig kvalitet. Boka er altså på færøysk og er dermed ikke primært tenkt for et internasjonalt publikum, men den er samtidig såpass avansert faglig at den nok først og fremst er beregna for lesere med spesiell interesse for stedsnavn. Alle sidehenvisningene til Weyhe i denne meldinga, viser til denne boka.

Utstyrmessig er boka svært tiltalende, med solid omslag og god papirkvalitet. Det finnes også 14 halvsides illustrasjoner i farger plassert der hvor de passer i teksten. Boka er på i alt 187 sider. I denne omtalen vil jeg begrense meg til innledningskapitlet (s. 7–28), der forfatteren drøfter færøyske fjellnavn mer allment, ettersom dette trolig er av størst interesse for eventuelle norske lesere.

Dette kapitlet har følgende underpunkter (færøyske titler med norske oversettelser):

Inngangur (innledning, s. 7–8)

Flokkning og avmarking (inndeling og avgrensing, s. 8–9)

Bygnaður (oppbygging, s. 9–15)

Formlig viðurskiptir (formelle forhold, s. 15–18)

Keldur til nøvnini (kilder for navna, s. 18–19)

Styttingar (forkortinger, s. 20–23)

Nøkur høvuðslið (noen hovedledd, s. 23–29)

Resten av boka består av *Fjallanøvn í stavrað* (fjellnavn i alfabetisk rekkefølge, s. 29–183, og *Bókmentir* (litteratur, s. 183–187).

Nedenfor skal vi se nærmere på en del av underpunktene i innledningskapitlet.

Boka handler altså om færøyske fjellnavn, og da er det naturlig å begynne med en definisjon av begrepet *fjell*. Weyhe velger her å legge et funksjonelt synspunkt til grunn og siterer en definisjon fra *Føroysk orðabók*, av ordet *fjell* (færøysk *fjall*) som lyder slik (i norsk oversettelse): «stor og bratt høyde i terrenget» utvida med betydninga «fjellvidde som ligger høyt». Dette svarer altså godt til det ordet *fjell* betyr på norsk.

Ettersom boka er på færøysk, forutsetter den naturligvis at leseren har tilstrekkelige kunnskaper i færøysk til å kunne lese en faglig tekst på dette språket.

Dette er altså ei bok som primært er skrevet for et færøysk publikum, noe som gjør at jeg som nordmann med lesekunnskaper i færøysk, men begrensa kjennskap til færøysk geografi, har visse problemer med å orientere meg i det landskapet forfatteren sannsynligvis tar for gitt at innfødte lesere kjenner. Boka er heller ikke utstyrt med noe kart, og for den som ikke er godt kjent på Færøyene, er det dermed ikke alltid lett å forestille seg hvordan landskapet ser ut. For meg som norsk leser av boka oppleves det derfor som en mangel at den ikke har kart som viser hvor de omtalte stedene ligger.

Oppbygging av færøyske fjellnavn

Språklig kan disse navna deles grovt opp i tre forskjellige typer, som lett kan sammenlignes med tilsvarende navn i Norge: 1) navn som inneholder et ord for landskapstype, f.eks. *Fjallið* (= *Fjellet*), eller som etterledd i en sammensetning f.eks. *Grímsfjall* (jf. *Dovre fjell*), 2) jamføringsnavn (metaforiske navn), f.eks. *Spinarnir* (= spenene; jf. *Sylane*) 3) avleda navn, f.eks. *Mýlingur* (jf. *Høvringen*).

Weyhe nevner (s. 10) følgende stedsbeskrivende ord som hovedledd i færøyske fjellnavn: *berg*, *bjørg*, *brúgv/brún*, *bust*, *egg*, *endi*, *enni*, *fell*, *fjall*, *heyggjur*, *horn*, *hædd*, *høvdi*, *kambur*, *kjølur*, *klakkur*, *klettur*, *klubbi*, *knappur*, *kneysi*, *kneysur*, *knúki/knúkur*, *knykil*, *kollur*, *leiti*, *mel*, *mót*, *múli*, *møl*, *nakkur*, *nasi*, *nípa*, *núgva*, *nøv*, *nøva*, *reyn/regn*, *róva/rógva*, *rust*, *ryggur*, *stallur*, *tindur*, *túgva*, *vørða*, *øksl*.

Mange av disse orda er lett gjenkjennelige som norske ord for ymse slags fjellformasjoner (viss en tar bort *-ur*-endingene, som er nominativs-ending i de fleste hankjønnord på færøysk); jf. *kambur*, *kjølur*, *klakkur*, *klettur*, *knappur*, *kollur*, *ryggur*, *stallur*, *tindur*; som formelt svarer til norske ord som *kam*, *kjøl*, *klakk* osv. som også inngår som sisteledd i mange norske fjellnavn. Orda *fell* og *ffall* er to former av det samme ordet som de to likelydende islandske orda, og alle orda svarer både formelt og semantisk til norsk *ffjell*. I mange færøyske fjellnavn er sisteleddet ikke *ffjall*, men *-felli*; f.eks. *Festafelli*, *Føstufelli*, *Gásafelli*. Sisteelementet *-felli* tyder visstnok på at fjellet er lågere enn dersom sisteelementet er *ffjall*: Weyhe nevner (s. 58) 5 eksempler på navnet *Gásafelli*, som variere i høyde fra 231 til 572 m, mens ett eksempel på *Gásaffjall* er 606 m.

Orda *kneysi* og *kneysur* svarer lydrett til norsk former som *knause* og *knaus*, jf. færøysk *heyst* og nynorsk *haust*.

Orda *brúgv* (= bru), *heyggjur* (= haug), *rógva* (= rove, rumpe) og *túgva* (= tue) viser ei lydutvikling som kalles «skjerping», som vi også finner i ord som *trúgv* (= tru/tro), *síggja* (= se), og *húgva* (= hue/lue). Denne utviklinga er spesiell for færøysk, og den fører til at en del færøyske ord har *ggj* og *gv* der andre nordiske språk har vokal + vokal; jf. gno. *snúa* (= snu) > fær. *snúgva*, gammalsvensk *séa* > fær. *síggja*.

Jamføring med fjellnavn i Norge

I innledninga til *Norsk stadnamnleksikon* nevner Botolv Helleland en del av de vanligste appellativene som forekommer i norske fjellnavn. De navna som svarer mer eller mindre nøyaktig til ord i den færøyske lista ovenfor, er markert med feite typer: ***berg***, ***egg***, ***ffjell***, ***horg***, ***hovde***, ***hæ***, ***hø***, ***høgd***, ***kamp***, ***klepp***, ***koll***, ***nibb***, ***nibbe***, ***nobb***, ***nut***, ***nyk***, ***pigg***, ***rust***, ***tind***, ***topp***, ***vete***, ***vol***.

Blant norske fjellnavn nevner Helleland mange eksempler på samiske navn og navneelementer (f.eks. *várri* (fjell) og *gáísá* (topp), som naturlig nok mangler helt på Færøyene. Dette skyldes selvfølgelig at den innfødte færøyske befolkningen i alle fall kulturelt og språklig er reint nordgermansk (skandinavisk).

To interessante fjellnavn med ikke-germansk opphav er det færøyske *Dimun* og det islandske *Dímon*, som må være lånord fra keltisk og betyr «to fjell». På Island forekommer navnet *Dímon* på ikke mindre enn ti ulike steder, og på Færøyene er *Dimun* navn på to av hovedøyene (*Stóra*

Dímun og *Lítla Dímun*), men ettersom dette er navn på øyer på Færøyene, er de ikke omtalt i Weyhes bok. Navnet *Dímun* / *Dímon* fins også ellers i ymse former i på de britiske øyene, og i Norge fins *Dimna* som navn på ei øy på Sunnmøre. Det norske etternavnet *Dimmen* er nok ei fordanska form av dette sunnmørske øynavnet, som altså i likhet med de islandske og færøyske navna kan ha gamle keltiske aner.

Det er mange eksempler på at ord som opprinnelig har vært brukt om andre ting enn bestemte landskapstyper, for eksempel kroppsdelar, får ei overført betydning i stedsnavn. Færøyske eksempler som Weyhe nevner, er *enni* (panne), *horn*, *nasi* (nese), *rógva* (rumpe, hale), *ryggur* (rygg), *øksl* (aksel, skulder).

En type fjellnavn som er godt kjent også i Norge, er navn som *Nóns-fjall* eller *Middagsfjall*, som viser at det passer å spise et bestemt måltid når sola står over vedkommende fjell sett fra et bestemt sted; jf. norske eksempler som *Nonsfjellet* (ni steder i Norge) og *Middagshornet* (på Sunnmøre). Slik navn har sikkert vært vanlige mange steder i Norden der man har karakteristiske fjell å orientere seg ut fra, og så kan disse navna igjen bli forenkla slik at bare måltidet blir igjen som navn på fjellet, slik at fjellnavnet blir bare f.eks. *Nón* eller *Nónið* og *Middagur* eller *Middegi* (Weyhe s. 12).

«Fjernnavn» og «nærnavn»

En distinksjon som er kjent også ellers i faglitteratur om stedsnavn, er Weyhes skille mellom såkalte *fjernnavn* og *nærnavn*. Det dreier seg i alle tilfeller om at folk i nærområdet ofte har ei forkorta utgave av et sammensatt navn. Forkortinga består gjerne i man utelater førsteleddet og beholder bare etterleddet, men tilføyer eventuelt bestemt artikkel. Et slikt navn fungerer naturligvis normalt bare i nærområdet, for etterleddet er som regel et nokså allment ord, for eksempel *kolle* (om høyde i terrenget) eller *tjern* (liten innsjø). Et svært velkjent norsk eksempel på det første, er *Holmenkollen*, med *Holmenkollbakken*, der skibakken ofte omtales bare som *Kollen*. Et slikt skille mellom fjernnavn og nærnavn er muligens nokså allment i mange språk-samfunn.

Et islandsk eksempel på samme fenomen er et tjern som ligger nær sentrum i Reykjavík, og som visstnok før gjerne ble kalt *Reykjavíkurtjörn*, men i dag bare *Tjörnin*, og fordi tjernet ligger i hovedstaden, er alle is-lendinger fortrolige med denne språkbruken. Færøyske eksempler fra

Weyhe (s. 16) er *Kunoyarnakkur – Nakkurin, Kaldbakskambur – Kamburin, Kirkjubøreyn – Reynið*.

Allmenn vurdering

I og med at boka er på færøysk, kan den sjølsagt bare leses med utbytte av folk med lesekunnskaper i dette språket. Som nordist vil jeg imidlertid anbefale boka på det varmeste til fagfeller med interesse for nordiske språk allment, og naturligvis især til folk med spesialinteresser innafor navnegransking. Jeg trur at folk med slike interesser ikke vil ha veldig store problemer med å ta seg fram i denne populærvitenskapelige fagboka. Den er i alle fall ei utfordring for en norsk lesar, og utfordringer har vi alle som kjent godt av å møte av og til. Og faglig er boka bunnsolid.

Arne Torp

Tilsend litteratur

Hoel, Kåre 2021: *Bustadnavn i Østfold 20*. [Utgitt ved Tom Schmidt]. Oslo: Novus.

Namn och Bygd 108. [Uppsala] 2020.

Røjder, Catarina, Hugo Karlsson och Roger Wadström 2021: Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XIII. *Ortnamnen i Stångenäs härad. 1. Bebyggelsenamn*. Institutet för språk och folkminnen, Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg.

Medarbeidarar i årgang 38

- Bakken, Kristin, f. 1959. Cand. Philol. 1988 (Oslo). Dr. art. 1996 (Oslo).
Administrerende direktør. Adr. Norsk institutt for kulturminneforskning.
Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo.
E-post kristin.bakken@niku.no
- Bratt, Jesse, f. 1991. Master i nordisk språk og litteratur 2017 (Bergen).
Adr.: Lærargata 31, 6899 Balestrand.
E-post: jesse.bratt@gmail.com.
- Myrvang, Finn, f. 1937. Cand. Philol. 1973 (Trondheim). Pensjonert
lektor, tidlegare leiar for Stadnamnprosjektet i Nordland. Adr.: 1540
Vestby.
E-post: fmyrvang@gmail.com
- Orseth, Dag, f. 1955. Cand. philol 1983 (Bergen) Førsteamanuensis. Adr:
Høgskulen på Vestlandet, Institutt for språk, litteratur, matematikk og
tolking, Postboks 7030, 5020 Bergen.
E-post: Dag.Orseth@hvl.no
- Söderholm, Eira, f. 1949. Cand. filol. (Universitet I Åbo) 1977. Pensjonert
førsteamanuensis, UiT Norges arktiske universitet. Adr. Vinhanmäen-
tie 21, FI-23200 Vinkkilä.
E-post eira.soderholm@uit.no.
- Torp, Arne, f. 1942. Cand. philol. 1970 (Oslo). Pensjonert professor. Adr.:
Bærumsveien 144, 1358 Jar.
E-post: arne.torp@iln.uio.no.
- Utne, Ivar, f. 1954. Cand.philol. 1980 (Oslo). Førsteamanuensis. Adr.:
Universitetet i Bergen, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske
studier (LLE). Postboks 7805, 5020 Bergen.
E-post: ivar.utne@uib.no